

Palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

A TARTALOMBÓL

— —

József Attila 100 éve
Párkányi Raab Péter szobra

— —

Madách, ma
Kirány Nina, Müller Katalin, Sáfrány Attila,
Heltai Nándor írásai

— —

Palóccország
Solymár József Pekár Istvánról,
Pekár István Herencsényről

— —

Való világ
Sulyok László szociográfiája
a nógrádi drog-helyzetről

— —

Földi Péter kiállításáról

— —

— —

Bánk bán a Nemzeti Színházban (részlet)

HASZNÁLATI UTASÍTÁS A 3. SZÁMHOZ

Valószínűleg a *Palócföld* minden ez évi száma József Attila összeállítással indul. Olyannyira, hogy már a 4. és 5. szám anyaga is együtt áll. Egyik izgalmasabb, mint a másik. Érdekes, hogy az előző számunkban megjelent Bozó Gyula-írásnak milyen nagy visszhangja volt. Már tudniillik hogy József Attilát látták egyesek Salgótarjánban a harmincas években. Pedig ez nem volt más, mint a sajátos nemzeti emlékezet meglétének klasszikus példája. Petőfit is mennyien látták, ismerték fel Segesvár után még évtizedekkel is szerte az országban. Valahogy úgy van ez, hogy akit szeretnek, s aki tragikusan fiatalon s hirtelen tűnik el közülünk, annak az elmúlását soha nem hisszük el.

Ebben a számban pedig arra utalunk vissza, hogy 25 évvel ezelőtt a költő 75. születésnapjára összeállítást jelentetett meg a Kassai-Végh Miklós-Pál József szerkesztette *Palócföld*, megszólaltatva néhány ismert személyiséget. A névsor: Garai Gábor, Szigeti Csaba, Csongrády Béla, Gécz János, Iványi Ödön, Petrőczy Éva, Fancsik János. Kézenfekvő volt az ötlet, hogy akik még közöttünk vannak, szólaljanak meg újra. Most hárman válaszoltak felkérésünkre: Petrőczy Éva, Fancsik János, Csongrády Béla. Nem kell nagy okosság annak megállapításához, hogy érezzük: viszonyuk a költőhöz negyedszázad alatt sem változott. Elmélyültebb lett s mindinkább tisztán látják, hogy a 20. század egyetemese zsenije ment el 32 éves korában.

Csongrády Béla még egy írását közöljük, ami nem nagyon szokás. Már mint hogy egy szerző két írással szerepeljen egy számban, de ebben a számunkban a Madách-pályázat díjnyertesei is olvashatók, így rajta kívül Földvári Györgyi különleges interjúja Földi Péterrel is a díjazott írások között volt.

Érdekes színfoltja ennek a számnak az esszék, kisprózák sora. A szerzők többsége rendszeresen publikál a lapban, Pelle János nevét még nemigen olvashattuk, nagyon jó hogy megnyertük a *Palócföld*nek. Másik szerzőnk, Korzenszky Richárd pedig „civilben” tihanyi apát.

Valóság rovatunkban újra jelentkezik Pekár István. Írása valójában egy megnyitó beszéd szerkesztett változata. Még tavasszal, a fővárosban rendeztek egy palóc ünnepet, amelyet ő nyitott meg, illetve magyarázott el a pestieknek, akik még mindig, mint valami egzotikus csodára néznek a palóc kultúrára. Az ifjú Bajczár Tibor pedig disszertációjának egy részletével lepi meg a nógrádiakat, ahogyan utal erre ő maga is. Idegenforgalom Salgótarjánban, hát az mi a csuda lehet? Szerintem az itt élőknek az egyik lehetőség az előre meneküléshez.

(p.m.)

Kedves Olvasónk! Reméljük, feltűnt Önnek, hogy használati utasításunk a 3. számhoz szól!

Szerkesztőségünk mindent legyőzött már az eltelt években: pénzügyi gondokat, érdektelenséget, szerző hiányt – csak egyet nem tudtunk: a számítógépet.

Íme, itt a gép újabb csodája. Ámbár azt mondják, a gép nem tud az ember nélkül hibázni, de lehet, hogy most megtörtént a lehetetlen.

Elnézést kérünk, a szoftverünk nevében is!

Íme az elveszett írás!

HASZNÁLATI UTASÍTÁS AZ 5. SZÁMHOZ

Madách Imréről 2005-ben, 2006-ban, és minden bizonnyal 2007-ben is megemlékezünk.

Az évszámokat nem is folytatom, mert minden nógrádi lelkű, szívű, illetékes olvasó előtt nyilvánvaló Madách örökidejűsége. Mielőtt bárki rám sütné a kisajátítás vádját, megnyugtatóan közlöm, Madách a nemzeté és a világé. De, hogy picit jobban a miénk, nógrádiaké, az kétségtelen tény.

Csak néhány bizonyíték erre vonatkozóan.

E számunkban három írás is szerepel, amelyet a *Palócföld* Madách-pályázatára küldtek be a szerzők, ahol ugyan nem kötelező, hogy az adott írásmű a *Tragédia* írójáról szóljon, de a zsűri mindig külön örömmel fogadja ezeket a műveket.

Október 1-jén Csesztvén megtartották a sokadik Madách-napot, amelynek eredete 1984-re nyúlik vissza. Akárhogy is van, ez már több mint két évtized Csesztvén, Madáchcsal, igazi kultikus hangulatban.

Van itt minden, amit egy Madách-hívő elképzelt magának: a szentkönyv felmutatása (ezúttal Kerényi Ferenc hatalmas művét, a *Tragédia* kritikai kiadását tanulmányozhatták a résztvevők); szentbeszéd (egy salgótarjáni diáklány győztes Madách-orációja hangzott el a Madách-oltárnál, azaz Vígh Tamás szobránál); az áldozati ajándékok elhelyezése (legalább két tucatnyi koszorú, a legkülönbözőbb társadalmi egyesületektől, szervezetektől, töretlen Madách-hűségéről tanúskodva); közös ima (újra csak az ezeréves kis templomban a dombtetőn, ezúttal József Attila szólal meg és szólít meg bennünket).

Közeledik január 21., a hagyományos Madách-nap Balassagyarmaton. A helybeliek már javában dolgoznak a programon, a hivatal most kéri be a megye polgáraitól, hogy kiket javasolnak Madách-díjra, mindenki várja, hogy ki lesz az ünnepi szónok, mert Madáchról Balassagyarmaton beszélni az mindig rangot, kiváltságot jelent.

És általában Nógrádban Madáchról olvasni, *Tragédiát* színpadon látni, Sztregovára zarándokolni, Csesztvén ünnepelni az nem egyszerűen irodalmi esemény, hanem egy kis közösséget, pár százezer embert összefogó állandósult ünnep.

(p.m.)

Tartalom

József Attila 100 éve

<i>Salamon Nándor</i>	Nem pusztán „egy” a „sok” közül... – Párkányi Raab Péter József Attila szobra Sopronban	619
-----------------------	---	-----

Madáchról

<i>Király Nina</i>	Utópia – Álom – Misztériumjáték	625
<i>Müller Katalin</i>	Az elfelejtett Tragédia	636
<i>Sáfrány Attila</i>	A Tragédia filozófiája	643
<i>Heltai Nándor</i>	Az ember tragédiája Katona József szülővárosában	650

Új írások

<i>Árpás Károly</i>	Választások előtt	657
<i>Németh Péter Mykola</i>	XX. századi álommaradék; Találkozás; Te, mindörökbe...; Csend-élet; Évelő; Requiem aeternam; (felirat); Parancsolat	661
<i>Erdős István</i>	Alcsútra kéne menni...	665
<i>Nyilas Atilla</i>	Madách tér; Váci jelenés	677

Palóc portrék

<i>Solymár József</i>	A herencsényi lókupec – Pekár István	678
-----------------------	--------------------------------------	-----

A világ körülöttünk

<i>Pekár István</i>	Elmetszett gyökerek	685
<i>Sulyok László</i>	Drog – a pénzért vett halál I. rész	696
<i>Baráthi Ottó</i>	Kiáltás a Dolinkáért I. rész	711

Búcsúzás

<i>Nyilas Attila</i>	A semmi túlpartján – Jasper Gyula emlékére	727
----------------------	--	-----

Kiállítás

<i>Nagy Imre</i>	Az égnek emelt bőrrosta – Földi Péter kiállításairól	730
------------------	--	-----

Nógrád megye irodalmi, művészeti, közéleti folyóirata • Főszerkesztő: Praznovszky Mihály; főmunkatárs: Nagy Pál (*Párizsi Magyar Műhely*); szerkesztők: Handó Péter, Keller Tamás, Bagyinszky Istvánné (*szerkesztőségi titkár, telefon: 32/310-140*) • Kiadja a Balassi Bálint Megyei Könyvtár (*3100 Salgótarján, Kassai sor 2.*); Felelős kiadó: Bódi Györgyné dr. • Készült a Polar Stúdióban (*Salgótarján*)

Levélcím: 3101 Salgótarján, Pf. 270; Telefon: 32/416-777; Fax: 32/416-482; Internet: www.bbmh.hu/palocfold; e-mail: palocfold@bbmh.hu • Terjeszti a Balassi Bálint Megyei Könyvtár; előfizethető ugyanitt • Budapesten megvásárolható az Írók Boltjában (*VI. kerület Andrássy út 45.*) • 2005-ben megjelenik 6 alkalommal • Egy szám ára 300,- Ft; előfizetési díj egy évre 1 500,- Ft • Kéziratokat és rajzokat megőrizzük, de nem küldünk vissza • ISSN 05555-8867 • INDEX 25925

Lapunk megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális Alapprogram

Nógrád megye Madách-díja (2004) és Salgótarján Pro Urbe-díja (2005)

SALAMON NÁNDOR

Nem pusztán „egy” a „sok” közül...

Párkányi Raab Péter József Attila szobra Sopronban

A *Kortárs Művészeti Lexikon* névcikkének szerzői – Párkányi Raab Péter szobrászi teljesítményét mérlegelve –, kellő bátorságról téve tanúságot, már megjelölték az éppen csak Krisztusi életkorba lépő művész főműveit. „A klasszikus szabályok szellemében megformált, robbanó feszültséggel telített, szenvedélyes érzelmekkel átitatott” három nevesített alkotás egyike az 1933-ban készített *Lassított lónézés*, amely manapság Sopronban, a Körmendi Galéria hátsó, udvari traktusában uralja a teret. A „jelképivé emelkedett magánemlékmű” (Wehner Tibor) az Új utcai, szépen felújított kis palota boltozatos kapuívének keretében könnyen felfedezhető s meghökkentő, elkerülhetetlen látványt nyújt. Nem okoz gondot az érdeklődők számára az alkotó kilétének megtudakolása sem. Sopron, a galéria jóvoltából valóban korszakos jelentőségű Párkányi-szoborral büszkélkedhet.

Már kevésbé tudott, hogy ugyancsak a „Hűség városa” őrzi a Palócföldről indult szobrász első, köztéren felállított munkáját, az 1988-ban felavatott József Attila bronz portrét. A mű nemcsak a sikeres pályakezdés okán érdemel visszatekintő figyelmet! Szervesen illeszkedik ama, hagyományos sémákkal szakító sorozatba, amelynek korai jele Melocco Miklós 1972-es, gipszben maradt, deheroizáló József Attila büsztje.

Mielőtt közelebbről szemrevételeznénk a soproni költőszobrot, talán nem érdemtelen – a jubileum esztendejében különösen nem! – a teljesség igénye nélkül áttekinteni a költő alakjának, életművének szobrászi ábrázolás-történetét. „Szobra áll utcákon, köztereken” – írta Fodor András –, mert az életművét kisajátító „proletár utókor”, nem respektálva a költő kívánságát: „ne ünnepelje bennem senki hőségét”, minden eszközzel igazolni akarta az összetartozás tényét. A második világháború után rendre falra kerültek az életrajz stációit jelölő emléktáblák, teret foglaltak az arcvonásait leképező portréi, egész alakos „emlékművei”.

A hetvenes években még biztosan állt Balatonszárszón az a hősie kiállítású, a szocreál jegyeket erősen kidomborító, öntudatos „nadrágos embert” ábrázoló szobor, amelynek alkotóját, elhelyezésének időpontját nem sikerült kiderítenünk. Képet Fodor András népszerűsítő életrajzi kötete őrizte meg, azzal a megjegyzéssel: „A második világháború után állították és később rongálódott meg.”. Elképzelhető, hogy ez volt az első József Attila szobor?

Az viszont bizonyosnak látszik, hogy az első domborműves emléktáblát Csillag István (1881–1968) faragta ruskicai márványból, amelyet négy évvel később helyeztek el az V. kerületi József Attila utca 2. számú ház falán. Két év múltán Beck András hányatott sorsú, „üresen pózoló proletár” (Prohászka László) alakjába

kényszerített szobra találta meg helyét a főváros XIII. kerületében, a költő nevét viselő téren.

Születésének 50. évfordulóján készült az a domborműves emléktábla, amelyet Pándi Kiss János (1905–1981) vésett kőbe. A Mester utcai iskola falára rögzített kőlapon – a költő karakteres profilja alatt – olvasható szöveg lényegi mondandója: „népünk nagy költője 1902–1914-ben iskolánk tanulója volt”. Névadó szobornak rendelték meg Rajki József (1894–1963) műterméből az Orosházán avatott portrét 1956-ban. Öcsödön testes gránithasábra tett szigorú tekintetű fej emlékeztet a gyötrelmes, a költészetére mégis jótékonyan ható, lelenc sorban töltött két esztendőre.

Az életút egészét tekintve, stációjelző szándékot testesít meg az időben egymást követő makói és szegedi szobor. Mindkét délalföldi város eltérő színezetű és hatású, mély nyomokat vésett a költővé érés kínjaival viaskodó ifjú lelkébe. Makó szellemi légkörében ismerték fel és részesítették baráti segítségben, kibomló tehetségét. Értő, segítő barátok Szegeden is álltak mellette, de „az egyetem fura ura” kétségek közé taszította.

Tar István (1910–1971) állami megbízásra 1957-ben felállított szobra nem a „Derekamban tizenhétéves izmok ringatóznak” mosolygós, sima arcú költőjét emelte talapzatra. A ma új helyen álló szoboralak a korszak követelményei szerint, kemény kiállítású, dús bajuszú, korosabb, dacos figuraként ábrázolja a költőt. (Másodpéldánya a veszprémi Vetési Gimnázium előtt áll – 1989 óta!). A szegedi egyetem, mintegy korigálendő a költő megalázását, 1963-ban homlokára írta nevét. A következő évben pedig felavatták Varga Imre másfeles nagyságú József Attiláját. A központi egyetem sarka közelében, a Dugonics térre tekintő alak kiállása ellenkezést, dacot fejez ki, de sem a kompozíció, sem a mintázás nem minősíti magasabbra sem a szobrász életművében, sem a korszak közhelyes szobrai sorában az átlagnál.

Újabb kerek évforduló inspirálhatta a szülőháza – Gát u. 3. – helyezett emléktáblát (Kovács Ferenc 1926–1990). Sóváry János (1895–1966) mészkőből faragott, kihajtott ingű portréját ugyancsak 1965-ben állították posztamensre a Villányi úton.

Kis Sunyi István (1936–) vörös márványból faragta ki (1967) az Ózdon 1970-ben emelt arcmását. Radó Károly (1925–) kőszobrát Esztáron, Lisztes István (1942–) bronz büsztjét Szigetszentmiklóson állították föl 1972-ben. Kő Pál (1941–) domborművét a salgótarjáni megyei könyvtár őrzi (1972).

József Attila alakja, szellemiségi szobrászaink közül talán Melocco Miklóst érintette meg legmélyebben s készítette a megkövesült hősfogalom plasztikai átértékelésére, új sejtések kifejezésére. Ennek egyik, első – a Párkányi szobor lényegének megértését segítő – eredménye a már említett gipszportré. Az 1972-ben született arcmás „elragadtatott, nem evilági mosolyával, hunyt szemével tulajdonképpen a történelmi-irodalomtörténeti igazságot billenti egyensúlyba, amikor a sok győztes József Attilával ellentétben, azt a költőt állítja elénk, aki végül is a küzdelemben felmorzsolódott, öngyilkos lett” (Kernács Gabriella). Varga Imre (1923–) Margit-szigeti – ellopott! – kalapos József Attilája (1974) ugyan óvatosabban, de szintén hőst tagadó szándékot tár fel, emberi közelségbe hozva „modelljét”. „A feszülten befelé figyelő, hallgatódzó költőt mutatja meg a »nagyon fáj« pillanatában” – jellemezte Harangozó Márta – „szorosra húzott nyakkendője, ruházata expresszív mintázásával fokozza az arc zaklatottságát”. Fejtartása, arcvonásai kiemelik karakterét, egyúttal a megbántottság jelképévé emelik a művet.

Hosszabb pauza után, 1980-ban Marton László (1925–) *A Dunánál* című kompozíciója fordította a figyelmet a költő szobrászi ábrázolásai irányába. József Attila nagy verskompozícióját az áramló víz, a rakparti lépcsősor látványa ihlette. A szobrászművész a költemény és az ismert kezdősorra – „A rakodópart alsó kövén ültem” – rímelő fotográfia szintézisét teremtette meg művében. Értelemszerűen, nem ragaszkodott a fénykép „élethű” átmásolásához, a plasztikai átírás életszerűsége mégsem tagadható. „Megjelenése” az országház eklektikus környezetében indulatokat kavart a kritikusok körében. „Méltatlan József Attilához”, „Nem ilyen volt”, – feszültek ellene a bíráló hangok. „Félreértett popos hangvétel”, – olvasható másutt. „Nem elsősorban a hasonlóság, hanem az emlékezés és az emlékeztetés gesztusa a domináns” – védi meg elfogulatlanabb méltatója, Tasnádi Attila. Monográfusa, Heitler László erőteljes felütéssel bizonyította, hogy Marton László nem a pózoló hős, de nem is a gyötrelmekből megviselt, „hanem erős, higgadt és a közönségért felelősséget érző és vállaló ember” képviselőjét „ültette le” a folyó partjára.

A nyolcvanas évtizedben egymást követték az újabb József Attila monumentumok. Melocco Miklós (1935–) két, méreteiben is jelentős művel folytatta a költő szellemének megidézését. Komlóra „oltárt” (1982), Mezőhegyesre emlékművet (1983) alkotott. Abonyban Somogyi Árpád (1926–) portrészobrát avatták (1984). Riger Tibor (1940–) büsztjét Nagyivánban (1986) állították föl, míg Győrben szimbolikus emlékplasztikát készített (1988).

Hevenyészeti szemlénket itt le is zárhatjuk, hiszen a soproni szobor születési esztendejéhez érkeztünk. Néhány további alkotásról mégis meg kell emlékeznünk. 1998-ban Balatonszárszón új emlékművet avattak. Ortutay Tamás a tragédia kimenetelében „szerepet játszó” vasúti elemekből – mozdonykerék, sín, bazalt – és betűkből építette fel szöveges térplasztikáját.

A József Attila centenárius ismét a költő megbecsülését, tiszteletét kifejezni szándékozó alkotások születéséhez járult. A sírkerti emlékmű avatása a különféle huzavonák miatt ugyan eltolódott, de az elkészült munkák némileg feledtetik a hivatalok ez ügyben tanúsított késlekedését, a felállítások helyszíne pedig több, mint érdekes.

A fénykorában munkásváros Csepelen egyféle „hazatérést” is szimbolizálhat Kaubek Péter (1942–) Jedlik Gimnázium elé helyezett arcmása. Moszkvában, a Világirodalmi Könyvtárban Heine, Mistrál és más jelesek „társaként” avatták fel Janzer Frigyes (1939–) mintázta mellszobrot. Szilágyi Ákos szerint, „a költő kevésbé ismert arcát, a kései korszak, a *Nagyon fáj* költőjét öntötte bronzba”.

Viszontagságos utat tett meg – alkotójához hasonlatosan! – Wagner Nándor egész alakos József Attila kompozíciója. A legendárius szerint, a nagyváradi születésű, Japánban elhunyt szobrász már az ötvenes években kitűnt e munkájával, amely pályázaton második díjat nyert Budapesten. Most, az eredeti gipszminta alapján – özvegye támogatásával – bronzba öntötték. Felavatására először a Petőfi Irodalmi Múzeum kertjében került sor. Végleges helyére, Nagyváradra, az alapítvány ajándékként és segítségével került. A lendületesen lépő, fejét elgondolkozva lehajtó figura a költő és a művész egyaránt gyakori, helyváltoztatásokkal kísért életét érzékletesen emeli jelképi értelművé.

A lillafüredi Erzsébet sétányon avatták fel ugyancsak ez évben Varga Éva (1949–) támaszkodó, egész alakos emlékszobrát. Jeles pillanatot, vers születését

idézi. József Attila az 133-as nevezetes írótalálkozó ideje alatt itt írta az „elfutó Szinvapatak” mellett az *Ódát*. A kőpárkánynak dőlő, átszellemült költő tartása, tűnődő arckifejezése az ihlet állapotát sugározza. Alkotója sikerrel küzdötte le a plasztikai sokadalom nyomán kialakult sémákat s némileg új megközelítésben, de mindenképpen rokonszenves emberi mivoltában állította földre a szerelmes valómást szenvedélyes verssorokba rendező költőt.

Mindezek fényében megállapíthatjuk, hogy Párkányi Raab Péter soproni portré- emlékműve nem pusztán „egy” a „sok” közül, hanem tipológiai szempontból jelentős alkotás. Értékét csak emeli, hogy egy máris tekintélyes életmű nyitódarabja, amely már előre sejtette a jószerivel még el sem indult fiatal művész(jelölt) azóta teljességgel igazolódott szobrászi kvalitásait. Az meg csak amolyan jelképszerű ráadás, hogy a „Civitas Fortissima” szülötte szobrászművész első köztérre került munkája a sorstárs „Civitas Fidelissima” a költő tiszteletéhez kapcsolódó kultuszhelyét jelöli.

A ma már „Városunk díszpolgára” címmel (is) elismert alkotó Balassagyarmaton született 1967-ben. A kitüntetés átgondolt várospolitikai döntést fémjelez: a hűség jutalma! A hír szárnyára kapott sikeres ifjú mester ugyanis bőven részelteti „kincseiből” az otthoniakat. Több, helyi vonatkozású szobra (Szondi György, Fráter Erzsébet, Civitas Fortissima emlékmű) áll a városban, amelynek érmet tervezett, ott kiállítási díjakat nyert.

Tehetségére korán felfigyeltek tanárai. A főiskolára kerülve, csakhamar nyilvánvalóvá vált, hogy a Varga Imre, Melocco Miklós, Schaár Erzsébet és Kő Pál képviselte figuratív, „a nagy léptékben gondolkozó szobrászi szemlélet képviselőjeként lépett fel” (Wehner Tibor). Alig kezdte meg stúdiumait – első évfolyamos és húsz éves! –, amikor értesült a soproni József Attila utcában működő tanintézmény kezdeményezéséről. A Magyar Képzőművészeti Főiskola hallgatói részére kiírt pályázat a parkosított udvaron felállítandó József Attila mellszobor mintázását tűzte feladatul. A megbízást Párkányi Raab Péter főiskolai hallgató első díjas műve nyerte el.

Az ilyenkor szokásos járulékos munkák – hely kijelölése, környezet kialakítása – után 1988-ban talpazatára emelték a szobrot, megtörtént az avatása. A következő esztendőben az iskola és nevelőotthon felvette a költő nevét, ezzel megerősödött kultuszának ápolása. Kétévenként szavalóversenyt rendeznek, megkoszorúzzák ünnepség keretében a József Attila szobrot. Haláláig Fodor András József Attila-díjas költő patronálta a rendezvényt, látta el a zsűrielnök tisztét. Halála után a szobrok közelében emlékkövet helyeztek el tiszteletére.

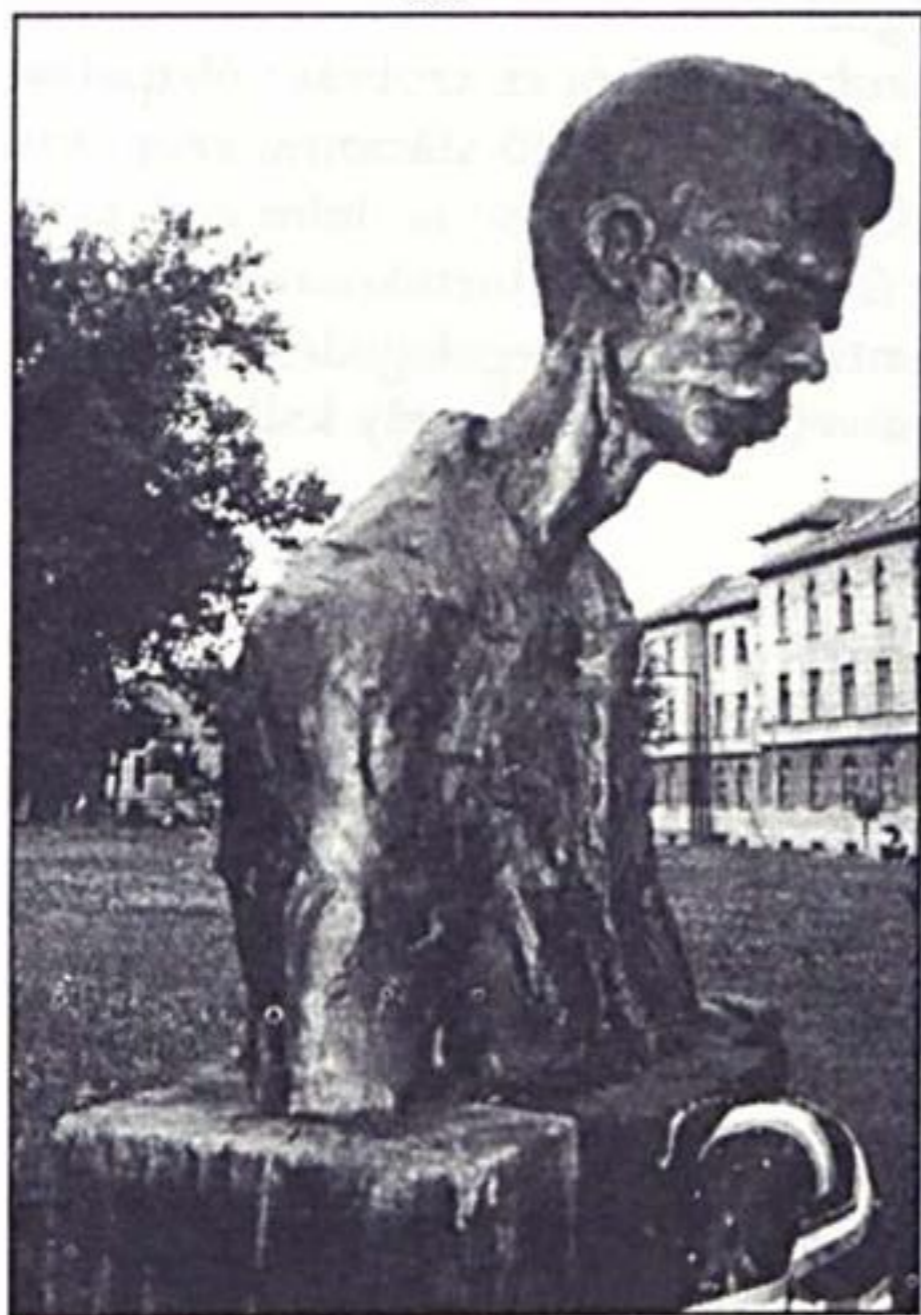
A „soproni” József Attila ezzel együtt sem a hivalkodás szobra, nincs kiteve a mindennapi forgatagos életből fakadó közönynek. Az Alsólöverek villái között meghúzódó, enyhén lejtő, gondozott parkot az intézmény épületei, kerítése övezi. A fák, bokrok, örökzöldek, tisztások a csendet őrzik. A két épületet összekötő sétány közelében dús lombú cserjecsoport rajzol háttérrel a szomorú tekintetű, enyhén megbillent fejtartású mellszobornak.

Párkányi alkotása merőben eltér a „hagyományos” József Attila ábrázolásoktól. Nyilván a tragikus végre utalás szándékával, a kő és márvány posztamenseket vasúti talpfákból összezsavarozott széles téglahasábbal váltotta ki. Erre állította a keskeny, ejtett vállú, mellmagasságban elvágott bronz figurát.

Költőnk ábrázolásai csaknem minden esetben – említettünk példákat! – találgatásra készítetik a szemlélőt: „Mely életkor vonásait őrizi a megfaragott, bronzba öntött, fába vésett arcmás?” Esetünkben sem könnyű megtalálni a választ. Talán a külsejét, megjelenését, ruházatát jellemző szövegek segítségünkre lehetnek. Vágó Mártának – első találkozásuk alkalmával – a húszas éveiben járó költő „sápadt arca, leszegett feje, szöghaja, vékony, kopott ruhás figurája” okozott meglepetést. „Megnéztem őzbarna szemét, finom, gyűrött arcát” – jegyezte föl emlékezéseiben. – „A durva metszésű, kicsi, groteszk orr, a túlméretezett nagy száj akkor még nem tűnt fel nekem, inkább elmosódottnak, fakónak láttam az arcát”.

Az érzékletesen rögzített karakterjegyek egy része ráillik szobrunkra, de ezzel együtt sem lehet jellemzője egy fiatal, gyakran gyötrődő férfinak.

Fodor András a *Kései sirató* idejében – 1935-ben – készült fotóját vette szemügyre, amely „a magára maradt, szeretetre éhes férfi fájdalom”-t örökítette meg kendőzetlen őszinteséggel.

Értelmezése elvezethet a megrázó tekintetű szobor egyéniesítő erejének felismeréséhez: „A szemgödrükbe esett, karéjos, fénytelen szemek mintha tárgyaltanul, valami bizonytalan rettenetbe figyelnének” – írja a képet vizsgálva – „a félredöntött fej, lekonyuló bajusz, a dudorodó, meztelen halánték, de még a rövidre nyírt haj örvénye is valami befelé csavarodó nagy szomorúságot, üzőttséget tükröz”.

A szobor betájolható életrajzi vonatkozásai valószínűleg ezzel ki is merülnek, de a szobrász egyébként sem egyetlen pillanat rögzítésére törekedett. Az eljövendő tragédia árnyékkörébe tartó, testileg-szellemileg elgyötört költő leépülésének plasztikai megformálása vezérelte.

Egy hosszú életszakasz negatív eredőit sűrítette egyetlen mellszoborba. Ennek érdekében választotta meg kompozícióját, a mintázás módját, módosította a testarányokat. Elődnek – vállalhatóan! – talán Melocco Miklós deheroizáló szobrát

tekinthetjük, de Párkányi bátran tovább lépett: fokozni tudta a versben leírt, „a test biológiai bomlásának nyers” valóságát.

Első pillantásra az erőteljes felütést eredményező, aránytalanul terebélyes posztamens ragad magához. A vasúti tragédiára utaló, durván megmunkált, a használat nyomait őrző fahasábkollekciónak kompozicionális szerepe van. Tömege mintegy kiemeli a megviselt, magába roskadt férfialak elesettségét, amelyet drámaivá fokoz a szobor mintázásának kifejező elevensége, a ruházat szakadozott felülete. Feltűnő hangsúlyt kapott a mélyen nyitott, széles szárnyú kabáthajtóka, amely szinte kiemeli az anatómiai részleteket kidomborító „meghúzott” nyak formáját.

Mint hajló ágvégen megfáradt madár, ül a tengelyéből két irányba kitérő nyakon a jellemző hajformával koronázott fej, amely részleteiben és összhatásában a merengő vesztes lélekállapotát tükrözi:

„Úgy leszakadtam minden más világról,
ahogyan lehull a gyümölcs az ágról”.

A szobrászi szándék egyértelmű: az anatómiai formák expresszív transzformációjával mintegy megnöveli a magányosan vívódó költő megrázó pillantású arcmásának hitelességét. A mélyen ülő szemek „ágyát” a felmagasodó, kiugró homlok és az erősen kidomborított pofacsontok fogják közre. A beesett arcot tovább tagolja a jellegzetes bajusz, a kellően testes orr, a visszafogottan hegyes áll, a hangsúlyos fülek. Csupa olyan anatómiai-plasztikai elem, amely megkülönbözteti szobrunkat más József Attila ábrázolásoktól és a környezettel összhangban, szinte rímeli a jövőjét vizionáló, a sorssal megbékülést elfogadó költő verssoraira:

„és most könnyezve hallgatom,
a száraz ágak hogy zörögnek.”

Párkányi Raab Péter „ifjonti” József Attila szobra a költői és szobrász életpálya összevetésében, jelképi tartalmakat hordoz. Modelljének végső stációjára, szomorú végkifejletére, ugyanakkor egy pályakezdő szobrászművész első lépteire emlékeztet. Olyan szobor, amelyre alkotója már hírnév és elismerések birtokosaként, egyetemes értékeket hordozó magyar szobrok teremtőjeként is megelégedéssel tekinthet. Az egyébként kilúgozott témából eredeti művet mintázott, amely kiállta az idő próbáját.

AZ ÍRÁSHOZ FELHASZNÁLT MŰVEK:

1. Kortárs Magyar Művészeti Lexikon I–III. Bp., 1999–2001.
2. József Attila összes versei. Bp., 1966.
3. Fodor András: Így élt József Attila. Bp., 1980.
4. Vágó Márta: József Attila. Bp., 1978.
5. Wehner Tibor: A hazugság és a hiány szobrai. Bp., 2001.
6. Prohászka László: Szoborsorsok. Bp., 1994.
7. Kernács Gabriella: Melocco Miklós. Bp., 1985.
8. Harangozó Márta: Varga Imre. Bp.
9. Heitler László: Marton László. Bp., 1985.
10. Az Internet adatbázisai, honlapjai

tekinthetjük, de Párkányi bátran tovább lépett: fokozni tudta a versben leírt, „a test biológiai bomlásának nyers” valóságát.

Első pillantásra az erőteljes felütést eredményező, aránytalanul terebélyes posztamens ragad magához. A vasúti tragédiára utaló, durván megmunkált, a használat nyomait őrző fahasábkollekciónak kompozicionális szerepe van. Tömege mintegy kiemeli a megviselt, magába roskadt férfialak elesettségét, amelyet drámaivá fokoz a szobor mintázásának kifejező elevensége, a ruházat szakadozott felülete. Feltűnő hangsúlyt kapott a mélyen nyitott, széles szárnyú kabáthajtóka, amely szinte kiemeli az anatómiai részleteket kidomborító „meghúzott” nyak formáját.

Mint hajló ágvégen megfáradt madár, ül a tengelyéből két irányba kitérő nyakon a jellemző hajformával koronázott fej, amely részleteiben és összhatásában a merengő vesztes lélekállapotát tükrözi:

„Úgy leszakadtam minden más világról,
ahogyan lehull a gyümölcs az ágról”.

A szobrászi szándék egyértelmű: az anatómiai formák expresszív transzformációjával mintegy megnöveli a magányosan vívódó költő megrázó pillantású arcmásának hitelességét. A mélyen ülő szemek „ágyát” a felmagasodó, kiugró homlok és az erősen kidomborított pofacsontok fogják közre. A beesett arcot tovább tagolja a jellegzetes bajusz, a kellően testes orr, a visszafogottan hegyes áll, a hangsúlyos fülek. Csupa olyan anatómiai-plasztikai elem, amely megkülönbözteti szobrunkat más József Attila ábrázolásoktól és a környezettel összhangban, szinte rímeli a jövőjét vizionáló, a sorssal megbékülést elfogadó költő verssoraira:

„és most könnyezve hallgatom,
a száraz ágak hogy zörögnek.”

Párkányi Raab Péter „ifjonti” József Attila szobra a költői és szobrász életpálya összevetésében, jelképi tartalmakat hordoz. Modelljének végső stációira, szomorú végkifejletére, ugyanakkor egy pályakezdő szobrászművész első lépteire emlékeztet. Olyan szobor, amelyre alkotója már hírnév és elismerések birtokosaként, egyetemes értékeket hordozó magyar szobrok teremtőjeként is megelégedéssel tekinthet. Az egyébként kilúgozott témából eredeti művet mintázott, amely kiállta az idő próbáját.

AZ ÍRÁSHOZ FELHASZNÁLT MŰVEK:

1. Kortárs Magyar Művészeti Lexikon I–III. Bp., 1999–2001.
2. József Attila összes versei. Bp., 1966.
3. Fodor András: Így élt József Attila. Bp., 1980.
4. Vágó Márta: József Attila. Bp., 1978.
5. Wehner Tibor: A hazugság és a hiány szobrai. Bp., 2001.
6. Prohászka László: Szoborsorsok. Bp., 1994.
7. Kernács Gabriella: Melocco Miklós. Bp., 1985.
8. Harangozó Márta: Varga Imre. Bp.
9. Heitler László: Marton László. Bp., 1985.
10. Az Internet adatbázisai, honlapjai

KIRÁLY NINA

Utópia – Álom – Misztériumjáték

„Elvégre a színház a titokzatosnak,
a lehetetlennek, az ismeretlennek és
a felsőbb értelemnek a formája.”

Anatolij Vasziljev

Az időről időre felröppenő viták a Nemzeti Színház jellegéről, mi több szükségességéről, a mai, globalizáció felé haladó társadalmakban arra készítetnek, hogy végiggondoljuk a *pro és contra* érveket, még pedig szem előtt tartva annak művészeti és eszmei üzenetét, melyet az új épületben induló budapesti Nemzeti Színház közvetíteni szándékozott. Mert a Nemzeti Színház nyitó előadásainak megválasztása (két hazai, egy külföldi vendégszereplés és egy határontúli magyar társulat bevonásával) nem valami véletlen – ahogy ez az idő távlatából és a jelenlegi műsor kontextusából egyre jobban kitűnik – választás, hanem átgondolt színházművészeti elképzelésből fakadt.

Az Etienne Louis Boullée „utópisztikus” színházára (1781, amelynek bizonyos elemeit később felhasználta Friedrich Gilly a berlini színház épületének tervezésekor 1797-ben) emlékeztető új Nemzeti Színház mind a négy említett nyitó előadása – három nemzet klasszikusainak szövegei alapján – az emberiség utópiaival foglalkozik. Történeti, filozófiai, művészeti és politikai utópiák építésével, azokban való hitével és csalódásával. A négy előadás: Madách *Az ember tragédiája*, Shakespeare *Viharja* és Puskin-Martinov *Mozart és Salieri/Requiemje*, valamint Katona József *Bánk bánja*. A világ- és a magyar drámairodalom e műveinek ismeretében a nézőközönség – akár az ógörög színházi publikum – nem a cselekményre volt kíváncsi elsősorban, hanem a színpadi képek esztétikumára, a rendezői értelmezésekre, a színészek játékára. A vendégszerepeltetett előadástól eltekintve a másik háromról a nézők és kritikusok élménye és megformált véleménye könnyebben épül be a már létező és számunkra ismert színészi és rendezői legendák kontextusába, avagy a kritikai összehasonlítások és az értékelések hagyományos rendszerébe.

A Madách évfordulók (az író centenáriuma; 120 éve, hogy *Az ember tragédiája* első alkalommal, Paulay Ede rendezésében színpadra került) főleg a textus interpretációjára vonatkozóan, de a színpadi megjelenítést illetően is rendkívül gazdag termést hoztak. Ez sok mindenben megváltoztatta, illetve módosította a madáchi mű színpadi olvasatát. Tudvalevő, hogy a posztmodern dráma struktúrája a színpadra állításakor igen nagy szabadságot enged a rendezőknek. A szöveg laza szerkezete, az epizódok felcserélhetősége, a szavak megszokott jelentésükből való „kifordítása”, a rekvizitumok funkciójuktól való megfosztása – mind oda vezetett, hogy a rendezők többsége is inkább egy eleve megfogalmazódott koncepció bűvöletében

dolgozik, gyakorlatilag már leszoktatta a társulatot is a drámai szöveg aprólékos és figyelmes olvasásáról, aminek a negatív következményei leginkább a klasszikus szövegek elemzésekor szembeötlők. A Madách szöveg archaikus volta, amely meghatározó a játékstílust illetően, Szikora János, a *Tragédia* rendezője előtt is feltette a kérdést, miként is tolmácsolja a textust: „mint metrumot, mint szövegzenét vagy mint rímek sorát? –, hogy ne hangozzék deklamálásnak, de hétköznapi prózává se silányodjék. A rendezőnek fel van adva a lecke: viszonylatokat, szituációkat ábrázoljon-e a színen, vagy pusztán a szöveg hű és hatásos tolmácsolására törekedjék? Jómagam a kényes egyensúlyt kívánom megtartani”, – nyilatkozott az egyik interjúban Szikora János.¹ Tudvalevő, hogy a drámai szöveg által felépített vízió a részletekben rejlik; ahogyan Puskin mondja, „a részlet, amely elkerüli a tekintetünket, kifejezően fénylik mindenki szemében”. Annak idején Sztanyiszlavszkij kísérletévé változtatta a szövegolvasást. Szikora János is figyelmesen olvasta el újra Madách szövegét, s főleg Madách színpadi elképzeléseit, amelyeket a szerzői utasításokból igyekezett minél pontosabban rekonstruálni. Megfigyeléseit részben elő is adta a Petőfi Múzeumban rendezett Madách-konferencián, s ezek sok mindenben egybeesnek Székely György korábban közölt tanulmányának téziseivel.² A *Tragédia* szövegében megfigyelhető színskála-változás foglalkoztatta a rendezőt és a díszlettervezőt a színpadi látvány létrehozása folyamán: a „nagy fényesség”, a „verőfényes nap”, aztán Lucifer „az egére csak kicsiny sugárt” ad, ami a reményt jelenti, majd a hatodik színtől „alkony”, „kései est”, „éj”, „szürkület” és a végén a „fényes napsugár” – ezek Madách jelölései.

A Madách évben több *Tragédia* előadás is megjelent a színpadi deszkákon – Várszínház, Kecskemét, Beregszász, Eger, Miskolc. Azonban – a jubileumi hangulattól egyre eltávolodva – el lehet mondani, hogy olyan maradandó alkotások, melyek a *Tragédia* legendát író előadásainak sorát folytatták volna, nem születtek. „A színház ott kezdődik, ahol a történet (történelem) véget ér, és az alakok éppen annak köszönhetik további létüket, hogy felejtenek” – tolmácsolja Petar Brečić, horvát kritikus Vasziljev színházának főelvé.³ A történetet (történelmet) egyaránt el lehet mesélni életszerű vagy parabolikus képekben, a tragédia azonban csak eljátszható, mégpedig a maga alkotta nyelven. A Milorad Krstić által megteremtett multimediális vizuális tér egységbe hozza a színpadon lejátszódó „jövő idejű” – bár a néző szempontjából „múlt idejű” – történeteket a mindennapi jelen képeivel. S így nem a „megélt” illusztratív történelem válik érdekessé, hanem a „kezdet” és a „vég” izgalma, a „Láthatatlan” és a ki nem mondott „Szó” misztériuma. A zenei árokból csak az angyalok feje látható. Fent a színpadon, a nagy vetítövászonon a világnyelvek *abc* betűinek összeillesztéséből jelenik meg az Úr szava: „Be van fejezve a nagy mű”. Az Úr el nem hangzott kérdésére („Vagy nem tetszik tán, amit alkoték?”) az első színpadi replikát Lucifer szavai jelentik: „S mi tessék rajta?”

„A világ játszik nekünk, s játéka időről-időre arcot ölt... és e pillanat megragadása: a színház maga”.⁴ Itt mintha egymással érintkezne Madách *Tragédiájának* a kicsengése azzal az elvárással, amelyet Vasziljev a nézővel szemben támaszt, ui. a nézőt „Istenkeresővé” szándékozik avatni. Már egy tíz évvel ezelőtti *József és testvérei* című előadásában is kísérletet tett arra, hogy rituálévá változtatva az előadást „szentélyé” emelje a színházat, és az ember az előadás hatására „felfedezze az istenhitet önmagában”.

Az első négy bemutatott mű a Nemzeti Színház műsorában a misztériumjáték műfajához került közel. A teremtés, az elvesztett paradicsom és a világ, valamint individuum és közösség harmóniájának a keresése közös motívuma ennek a négy műnek, mint a főhős – a mindenkori ember, a művész, a filozófus és a politikus – tragédiája.

1915-ben Sztanyiszlavszkij vitte színre a MHAT színházban a *Mozart és Salierit*, ami akkor nem lett siker-előadás. Anatolij Vasziljev előadásában erre vonatkozóan találunk is utalást. Salieri a keresztény kontextusban megtagadja az istenit és szembeáll az isten akaratával. Mozart a *Requiemet* a „fekete ember” rendelésére írja meg. A „hirtelen látomás” „fekete ember”-alakot ölt és azzal előrevetíti a művész darabbeli gyilkosát – Salierit. Mozart művésze a halált idézi meg. Mozart magába fogadta a halált, s ezzel átlépte a földi lét küszöbét, azonban számára ez nem a halál, hanem a létezésnek más formája. A *Requiem* melódiájának eljátszása az előadásban, mint zenei és vizuális kép önmagában az életet a haláltól elválasztó határnak a tagadása, az élet és halál ellentétének törlése. A hallgató (Salieri) a földön marad, Mozart – a szerző – égi zenét ad elő. A *Requiem*, amelynek strukturális eleme a halál, áttranszformálódik egy esztétikai öröklétté.

V. Fedorov szerint „A zenei kép – a földi és az égi harmónia, a szépségben megvalósult igazság”, amit hiába keres Salieri a „kistragédiát” nyitó monológjában. A magát kiválasztottnak érző Salieri jogosnak tartja, hogy a művészet eszményi értékét védelmezendő feláldozza Mozart életét a tiszta művészet oltárán – derül ki Puskin tragédiájából.

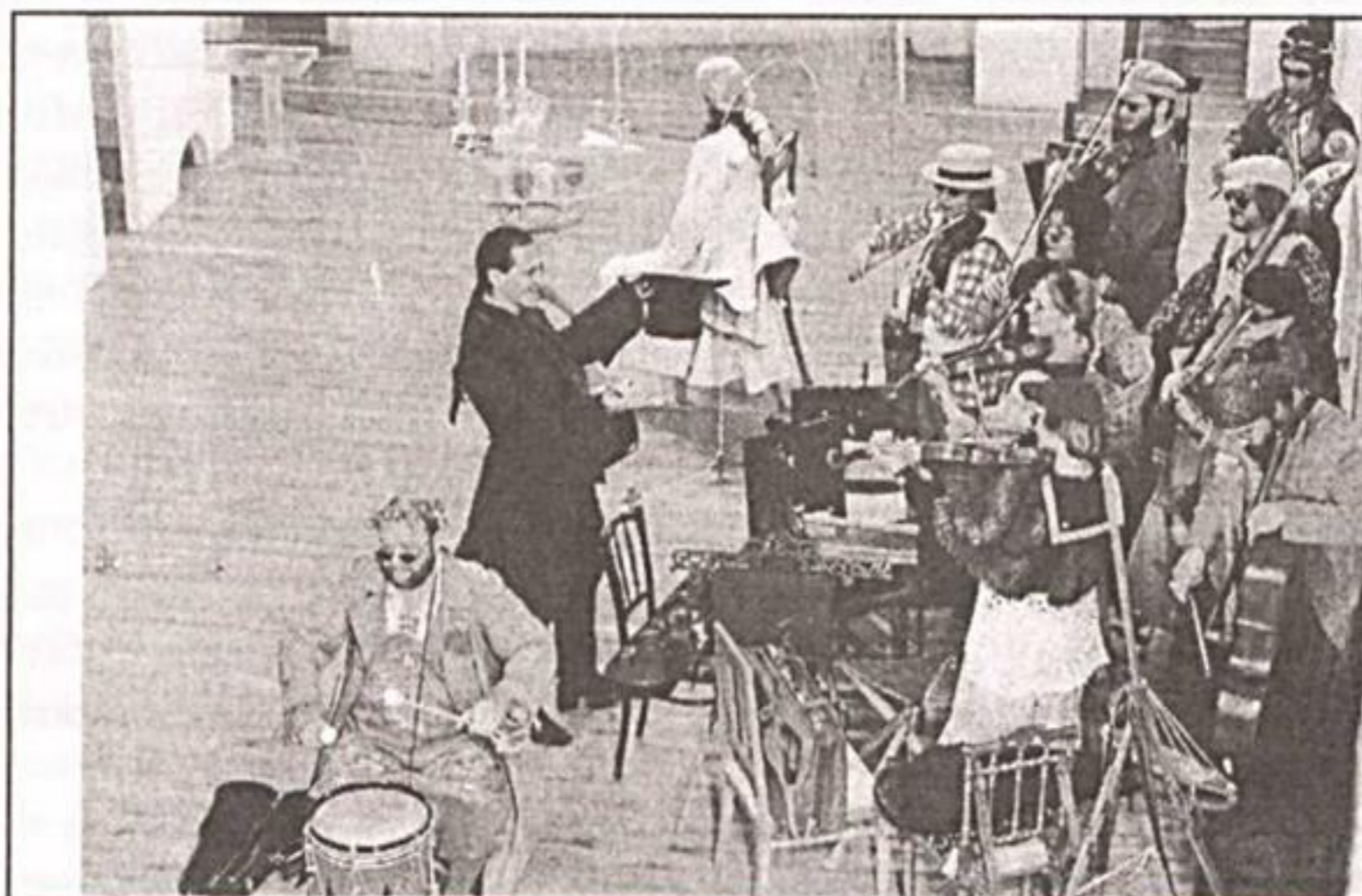
„Előny a művészetnek az, ha Mozart
Él és naponta új csúcsokra hág?
Feljebb jut evvel a művészet? Ó, nem!
Ha meghal, minden visszahull a sárba,
Mert szellemének nincs örököse.”

Miképp az áldás a papok fölött lebeg, akképp a művészet magasabb a művésznél; tehát a művész csak eszköze a művészetnek – írja Rudolf Steiner. „Mozart – a hangok Ariele. Salieri hivatott kijavítani az univerzum hibáját, azaz hogy az ihlet, a lustaság, a gyermettség és könnyelműség előnyben részesülnek a nehéz komoly szerzetesi munkával szemben. Salieri elgörnyedt tehetsége súlya alatt, Mozart könnyedén lebeg, mint cherubino”.

Mozart szavaival, cselekedeteivel – egész egyéniségével – zseniálisan mutatta meg, hogy a művészetet csak a művészet által lehet szolgálni, hogy a művészet az öröm forrása, a legnagyobb boldogság, amely megszenteli az embert, és közelebb hozza az Istenhez. Ily módon a tragédia fő költői gondolata: a hamis alázat veszélye, s az igazinak a jótékony hatása.

A műnek nem a zene és az alkotás az igazi témája, hanem a zenét alkotó művészek – Mozart és Salieri – élete. A művész személyiségének az elemzése a puskin műben arra irányul, hogy a titkosat, az örökké ittlevőt, azt, ami „az egekben íródott”, tárja elénk, azt, hogy „a barátság az élet zsenialitása, a barátságra való képesség a zsenialitás talentuma”. Salieri nem a művészet misztikumában hisz, hanem a mágiában. A mágikus gesztust, a szertartást meg lehet ismételni, a misztériumot viszont csak megtapasztalni, átélni lehet. Salieri, szinte Paracelsushoz hasonlóan, az oldódást és az égést tartja a világ megismerése legfontosabb eszközének. Azonban e

folyamatok közben az anyag az összetevőire esik szét, az isteni harmónia nem jön létre. A harmóniát Mozart alkotja meg. A misztikus megérinthez bennünket bármely – akár tőlünk független – pillanatban. Salieri kiszámítható, embercentrikusan berendezett világot vall (emberisten), és nem Isten-centrikusat. Salieri tudja – és ki is mondja –, hogy Mozart művészete „szent adománya” az égnek és ő ezért „halhatatlan géniusz” („Nagy ég! / Hol az igazság, ha szent adományod / a halhatatlan géniusz, s nem az / Izzó szereteté az önmegtagadás / A buzgó munka s áhítat jutalma / Ha dicsfénye egy léha kelekótya / Feje körül ragyog? Ó, Mozart, Mozart!”)

Mozart – a Nap, amely körül forog a világ. Az utcán akkor halad el a vak muzsikussal, amikor az a *Don Juan*-ból játssza Cherubino áriáját, s Salieri szinte kihívó monológjára megjelenik nála. Salieri „szent adománnyal” megáldott művészekre, Rafaellóra és Dantéra hivatkozik rögtön azután, ahogy meghallja az utcai hegedűs zenélését („Nekem nincs jó kedvem, mikor / Egy mázoló a raffaeli Szűzbe / Pingálja le: nincs jó kedvem, mikor / Egy rímkovács paródiája Dantét / a sárbarántja”). Mozart a kiválasztott, Salieri maga magát választotta: „magam örökre a zenének adtam” – mondja. „A hangokat megöltem, s mint merev / Holttetemet, boncoltam a zenét. / Kiszámítottam algebrával a / Harmóniát.”

Salieri monológjának majdnem minden mondatára az ellentétes választ kapjuk Mozart szavaiban, gesztusaiban. Salierit a „teremtő álmok üdve csábította. Alkotam hát, de csendben csak, titokban, Mit sem törődve hírrel-névvél... Munkám gyümölcsét a lángokba dobtam / S nyugodtan néztem, hogy hamvadnak el / Szülötteim, a hangok, s ideák / A lenge füstben tovaillanók...”

Mozart „a semmiséget” lejegyzí és elhozza a barátjának. Mozart csupán Beaumarchais nevét említi a beszélgetésükben, amely összeköti Mozartot és Salierit – Mozart zenét írt a *Figaro házasságához*, Salieri Beaumarchais barátja volt, aki – a hírek szerint – „méreggel tett el láb alól egy embert” – Salieri ugyanazt teszi azután, hogy Mozart kijelenti: Beaumarchais lángész volt, és „a gonosztett meg a géniusz –/ E két sajátság össze sose fért”.

Mozart az összhangról, a harmóniáról beszél, az élet teljességéről, ahol játék, könny, öröm, tragikus szomorúság vegyülnek össze, Salieri pedig mindig egyedül van, szerelmének az "adománya" is önpusztító méreg, melyet Salieri nem magának, hanem legrosszabb ellenségének tartogat immár tizennyolc éve. Salieri erőfeszítése a halál elodázására irányult, Mozart elébe megy a halálnak, nem törődik a halál elkerülhetetlenségével vagy legyőzhetetlenségével. A halál üzenetét, előérzetét ő alkotói aktussá fordított át. Ide fut ki Tadeusz Kantor *Halál színház* manifesztumának a tétele is: „Halál a legtökéletesebb művészi forma”. „A művész vagy gondolkodó haláláról úgy kell beszélni, mint az alkotásának legmagasabb pontjáról – mondta Oszip Mandelstam. – A halál be van írva az életébe, a szellemi tevékenységébe, az ember sorsába, mint egy körvonal, amely lezárja öröklétének szféráját”. „Az élet mellett ott van a halál” – mondja Lucifer Madách *Tragédiájában*, de az Isten „számúzi” őt minden szellemkapcsolatból és a salakkal küzdésre kárhoztatja, mint Puskin Salierit a műben:

„S rideg magányod fájó érzetében
Gyötörjön a végetlen gondolat:
Hogy hasztalan rázod porláncodat,
Csatád hiú az Úrnak ellenében”.

Az örökkévalóság művészete és a korhoz kötött művészet közötti esszenciális különbség izgatja a *Mozart és Salieri* színpadi előadásának az alkotóját is – Anatolij Vasziljev. A *Menón rabja* című esszéjében fel is teszi azt a kérdést: „Melyek azok az elvek, amelyek évszázadokon át érvényesen e művészet (színház – szerk.) életének esszenciáját adják? Kevés ilyen van, s ezek megegyeznek a világ életének törvényeivel. Íme egy közülük: az energia megőrzése és átalakulása, amely a világmindenség egyetemes érvényű törvénye, a színművészetre is vonatkozik. A színház nem más, mint örökös energia, az emberbe hatoló és az egyik emberből a másikba vándorló, átalakuló és újból az örökkévalóságba merülő energia. Ha a színház ebbe a világba (és mítoszba!) van elhelyezve, akkor számomra értelmet nyer, örök és végérvényes értelmet, mint az életünk, mint az egyes ember élete. Tisztában kell lenni azzal, hogy mi az, ami örök, és mi a korhoz kötött”.

Az egyik méltatója szerint Vasziljev előadásaiban a felejtés energikus pillanatai „egy pontban koncentráldott intenzív képek, a való megragadása nyitott szemmel”.

Salieri monológja emlékezés, visszatekintés a múltba, melynek lételeme a sötétség. Mozart eléggé bizonytalan az emlékezésben, ő hajlamos elfelejteni a dolgokat, és ez „a felejtés segítségével létrejött tiszta képmás nem egyéb, mint maga az emberi arcot öltött Idő. Vasziljev előadásaiban a megjelenő képek az Idő hasonmásai”. Ez az időtlen Művészet misztériuma.

A *Mozart és Salieri* előadásban szinte letisztult formában, tökéletes összhangban tárul elénk Vasziljev eszményi színháza. Puskin szövege, amely az antik tragédiákhoz hasonlóan az ismert alapeseményt dolgozza fel, ideális erőteret ad színházi poétikájában kijelölt színészi játék számára. „A színész a szöveget megelőző szituációból indul ki. Előérzetként, ráérzéseként nyilvánul meg (ilyen például a végkifejlet megérzésének állapotában lenni!) azzal, ami a képi fogalmakba bele van sűrítve. A további mozgás-fejlődés annak függvénye, ahogy ez a tudás megfogalmazódik. A kezdet és a vég így egyenes viszonyban van egymással.”⁵

A költői szövegeken alapuló előadásokban különösen nehéz feladattal kell megbirkóznia a színésznek. Anatolij Vasziljev szerint a rendező feladata ilyenkor abban áll, hogy megőrizze a költői szöveg immanens zártságát, de ugyanakkor szervessé tegye annak laza drámai szerkezetét is. Vasziljev színésze a szövegmondás ritmusa és a plasztikai szimmetria összehangolásával oldja meg ezt a feladatot.

A *Mozart és Salieri*-ben Vasziljev leginkább a Nó színház elvét követi, ahol az előadás „művészi tudással előadott örömhírt” képez, és a színész benne önmagát és a világot újonnan építi fel. Mintha a Zeami mestert követné: az „éneket mozdulat követi”, a „mozgás viszont az énekből születik”, „az ének és a költői szó pedig mozdulattá válik”.

A Nemzeti Színház *Vihar* előadása szinte folytatta ennek a furcsa Shakespeare-i filozofikus tanmesének az európai színpadokon ezidőtájt megfigyelhető diadalmenetét. A Schwajda György rendezésében, Vangelis zenéjével színpadra vitt Prospero-történet nem feszegette túl sem a politikai, sem a filozófiai, sem az alkotói kereteket. A színidirektor búcsúelőadása volt, aki végig tudta vinni akaratát, létrehozta a saját birodalmát, az azonban ideiglenes száműzetési szigetnek bizonyult. A hagyományos színházi értelmezés szerint a *Vihar* romantikus álmjáték: „Olyan szövegből / Vagyunk, mint álmaink, s kis életünk / Álomba van kerítve”. Az utópia képe is abban a jelenetben bukkan fel, amikor Alonso és kísérete elalszik. Ezt Gonzalo fejt ki ti. Az ideális állam eszménye – paradicsomi állapot: „mindent magától hozzon ott a föld / Izzadság nélkül: árulás, csalás... földi termés, bő gyümölcs / táplálni tiszta népemet”. Az „álm”, „alvás”, „ébredés” a különböző szituációkban leggyakrabban szereplő szavak, mint ismétlődő motívumok alkotják a darab zenei szerkezetét, a szekvenciák ritmusát.

Schwajda rendezésében elsősorban maga a színpad és annak a technikai lehetőségei teremtették meg a látvány lényegét, mintegy visszarímelve Strehler utolsó rendezésére, ahol „a darab végén a színpad, mint látvány, behullik a nem-létbe, majd újjá születik a nem-létből.” Ezt a kettőséget a Shakespeare által felhasznált színházi formák még jobban érzékelhetővé teszik. „A *Vihar*-ban két színház van – az Erzsébet-kori, az emblémák és a mozdulatok, a szavak színháza, valamint az új színház, az illúzió színháza, amelyet Inigo Jones az itáliai intermediumokból, a Stuart-félé álarcos-színház udvari, mitológiai pásztorjátékaiból vett át” – írja Jan Kott *Prospero vagy a rendező* című esszéjében.⁶

Vangelisra bízva az előadás zenéjének megalkotását, a rendező tudatában volt annak, hogy milyen fontos szerepet játszik a „muzsika-szó” ebben a darabban, hiszen „e sziget telisteli hanggal” (III. 2). Auden, aki külön esszét szentelt a Shakespeare drámák zeneiségének, szinte zenei partitúrát kreál a Shakespeare-i mese hőseinek. „Ariel maga a dal – írja Auden. – Amikor valóban önmagát adja, énekel. A beszéde az operai recitativo staccato emlékeztet, amelyet csak amiatt hallgatunk, hogy megértsük a cselekményt, de a hősök iránti igazi érdeklődés csak akkor ébred fel bennünk, amikor énekelni kezdenek. Azonban Ariel nem az az idegen vendég, aki az opera világából tévedés folytán odacsapódott a prózai drámához. Nem fejezhet ki semmilyen emberi érzelmeket, mivel azok híján van. Hangszíne, amelyre itt szükség lenne, olyan típusú, amelyet operában nem lehet használni: leginkább instrumentális, az erotikai és egyéni jellemzői nélkül.”⁷ „Nem emberi szívből, s nem földből nőttek ki ezek a tiszta énekek” – mondja Arielről Ferdinánd.

Itt szinte áthallatszik a *János Evangéliumának* passzusa: „A szél arra fúj, amerre akar: halod a zúgását, de nem tudod, honnan jön, és hova megy: így van mindenki, aki a Lélektől született” (János, 3, 8). Mint színpadi alak „Ariel Prospero szigeten raboskodó Pierrot” – írta Jan Kott –, s erre a felfogásra a Nemzeti Színház előadásában Ariel jelmeze és kifinomult mozgása (Nagy-Kálózy Eszter szép alakítása) is utal.

„A vihart betölti a mindennemű zene, de ez a Shakespeare darab nem azokból való, amelyekben – szimbolikus értelemben – a harmónia, az összhang a végén győzelmet arat a disszonanciával teli káosz fölött” – írja Auden, akinek a reflexiói azért is különösen fontosak, mert *Tenger és tükör* című, költemény formájában *A vihar*hoz írt kommentárja sajátos, színpadra szánt esszé. A költő szerint a drámai költemény „a művészet keresztény koncepciót” dolgozza fel, a természet és a művészet, képzelet és a valóság, szellemiség és állatiság, Ariel és Caliban, a tenger és a tükör viszonyáról szóló elmélkedés. Auden műve új megvilágításba helyezi Prospero, Ariel és a Caliban viszonyát. Jerzy Grzegorzewski által a Varsói Nemzeti Színházban színre vitt Auden-költemény nem csak nagy művészi eseményt jelentett, hanem *A vihar* színpadi értelmezésében is új látásmódot hozott. Prospero – ugyanúgy, mint Schwajda előadásában – nem törli el a pálcáját, s mielőtt elhagyná a szigetet, még egyszer behívja a színpadra a színészeit. Ugyanis az utópiában alig hisz valaki manapság, de mindenesetre gyanakvással viszonyul újonnan hirdetett, vagy korábbról előhozott utópiákhoz. Ez az előadás Grzegorzewskinek nem az utópiáról szólt és nem csak a rendező művészi manifesztuma volt, hanem egy nagyon személyes búcsúgesztus a varsói Nemzeti Színház igazgatói posztjáról való visszavonulásakor. Prospero távozásával azonban még nincs vége az előadásnak: a színpadon maradnak Ariel és Caliban (Jerzy Radziwilowicz), s majd következik Caliban monológja, amelyben provokatív módon eljártssza a tisztelt publikum szötte képzeletbeli jeleneteit. Ő az egyetlen, aki prózai nyelven beszél, hiszen a többi hős versben fejezi ki magát. Auden szövege a Shakespeare-i előadás után veszi kezdetét. A végén pedig Caliban félrehúzza a fekete függönyt és kinyitja az ablakot: a színházi varázslat elillan, bejön az utcazaj, Caliban visszatérhet sziszifuszi munkájához, amelyet előadás közben végzett.

A budapesti előadásban Vida Péter, mint Caliban „plasztikus megjelenítő erővel kelti életre a vad, állati sorba taszított nyers erőt, az esztelen brutalitás szimbolikus alakját, lényünk, ösztönvilágunk, »tudatalattink« megtestesült alteregóját. Rongycafatokból kreált eredeti jelmezében, érzékletes csúszó-mászó, fetrengő mozgásával beszédes ellenpárja Arielnek, és – magasabb énünknek” – írta Metz Katalin a bemutató után.⁸

Prospero – Auden szerint – igazságtételét nem mint a harmónia visszaállítását és az öröm forrását éli át, hanem mint a kötelesség teljesítését. A Milánóba való visszatérés számára a zeneiség megszűnését jelentené. Az egyetlen módszer, amellyel a szerző helyes interpretációt tud sugallni a nézőknek egy olyan szituációról, amelyben az ártatlan hős összeütközésbe került a törvénnyel, az, amely készíti őket, hogy a jelet ne vegyék szó szerint, azaz a színészeknek le kell vetni a komikus maszkot: „A játék, a misztifikáció véget ért, a játék résztvevőinek és a nézőknek vissza kell térniük a valósághoz. Még egy valótlan mesét hallottak”. *A viharban* az ismétlések, a szabályosan konstruált ellentétek nem csak verbális szinten jelennek

meg, hanem az alakokat jellemző színházi jelekben is, hiszen nem a szokványos drámai karakterekről van itt szó. *A viharban* megjelenített három óra – mint a három éjszaka a *Szentivánéji álomban* – metamorfózisok kavalkádja. Amikor ez az idő letelik, az alakok, színészek és a nézők visszatérnek a hétköznapi életbe. „A cselekmény – írja Northrop Frye – a valóság látszatától visszatér magához a valósághoz, a képtől a szubsztanciához. És amikor bekövetkezik a reális világhoz való visszatérés, a látszat semmivé lesz”.⁹

Peter Brook, akit Strehler mellett az egyik legizgalmasabb *Vihar*-rendezőnek tart a színházi világ, így nyilatkozott: „Shakespeare minden más drámaírónál jobban értett hozzá, hogy a valóság rengeteg ellentmondásos aspektusát rögzítse látomás-ként; az életet ragadta meg, a maga nyílt és rejtett megjelenési formáiban. A rendezőnek arra kell törekednie, hogy ezeket a realitásokat a szövegen áthatolva felmutassa, de ne értelmezze. Munkája szerintem a karmesterére hasonlít, aki felkutatja a zenedarab struktúráját.” És máshol: Shakespeare „a szavak, és képek zeneiségével valami életbevágóan fontos hűrt pendít meg az emberi lélekben”. Kosztolányi Dezső „a darab szavainak alkímiáját” szerette Hevesi Sándor előadásában, és a cikkében Brook színház-vízióját megelőzve azt sürgette, hogy „előbb-utóbb vissza kell térnünk a csupasz színpadhoz, melyet csak szavak díszleteznek”.¹⁰

A *Bánk bánnal* egy színikritikus szerint „akár ígéretesnek is nevezhető alkotómunka kezdődött el a Nemzetiben”. Katona József drámáját nem olyan gyakran viszik színre prózai színházakban, holott a nyelv költőisége és archaikus tárgyi plaszticitása rendkívül alkalmassá teszi e művet vizualitással és zeneiséggel telített színpadi megvalósításra. Az othelloi és hamleti motívumokkal átszőtt drámai cselekményt Vidnyánszky Attila, az előadás rendezője, több behatárolt, egymásba illesztett térben játssza el a darab hőseivel. A kisebb tér nyitását egy helyütt rögtön elzárás követi másutt, tehát meg nem szűnő zártságot teremt, amelyben a hősök, mint az egérfogóban kergetik egymást. A térbeli labirintus-érzetet csak fokozza a látvány-képek gyors váltakozása, a fény- és a zenei ritmusra szerkesztett mise en scène sora.

Craig-i értelemben vett színpadi művészi alkotásnak is felfogható ez az előadás, amely a koreográfus (Horváth Csaba), a zenész (Vajda Gergely), a díszlet- és jelmeztervező (Alekszandr Belozub), a rendező egységes koncepciója alapján jött létre. Erről álmodott Hevesi Sándor, amikor Craighoz írt levelében üdvözölte a „*The Mask*”-ban felvázolt programját:

„Kedves barátom, hát megvalósulnak az álmok? »*The Mask*« a legszebb álom! A régi színpadok újjászületése! A dramaturgia, mint a színház művészete!

A tegnap és tegnapelőtt dramaturgiája a drámában csak a könyvet látta. A biblia szavával mondták: kezdetben volt a szó. És számukra a szó jelentett mindent.

A régi dramaturgok irodalmárok voltak, a dráma az ő számukra irodalom volt. Leszakították a drámát a mimikáról, a festészetről, a muzsikáról és a dekorativitásról és mit sem tudtak a stílusról.

De most! Rég eltemetett művészetek kelnek fel sírjukból. A színművészet misztikuma újjáéledt!

Hisz abban, hogy a tömeg a mindennapi lapos realizmustól és a hazug romantikától – van költői drámája a filiszternek is – el tud szakadni???

Fél esztendeje van egy új színiiskolám és ott tegnapelőtt ezt a kérdést tettem fel:
Természetesnek tartják a marionetteket?

Nem – mondták egyöntetűen mindnyájan.

Hogy! – kiáltottam fel megbotránkozva! A marionettek ne lennének természetesek. Minden mozdulatuk tökéletesen megfelel a saját természetüknek. Az a gép, amely ember módra akar mozogni, természetellenes... Sőt: a marionettek több mint természetesek, nekik stílusuk is van, azaz: egységes kifejezőeszközüik és azért a marionettszínház igaz!

Az emberek nem értik meg a természetet. A természet az ő számukra nem a dolgok szükségyszerűsége, törvénye, hanem a hétköznapi, a lapos, a közönséges.

Mindig azt mondják, hogy a közönség egy nagy gyerek. Ó, bárcsak az igaz lenne! A gyermekek naiv művészek. Fogékonyak a stílusra. Fantáziájuk van és elszakítják magukat a valóságtól. A színház közönsége nem gyermek. Ma nem. Talán holnap?

Nagyon, nagyon köszönöm a »Souvenir«-t. Olyan, mint »egy üzenet egy másik világból«. Álom!

Itt mi »megalkuvó lélekkel« élünk, mint ahogy írja. A »The Mask« több mint egy álom! Remény! A nevelés (művelődés) reménye!

Barátsággal és tisztelettel.

Az Ön Hevesi S.¹¹

A színészek a pontos vezetésnek köszönhetően nem a hagyományos romantikus drámákra jellemző karakter-szerepeket játszották, hanem a hősök jellemének az esszenciáját adták elő. László Zsolt Bánk bánként „lelki elfojtásoktól terhes, idegesen nyugtalan alkat, Hamlethez hasonlatos. Kaszás Attila Biberachként és az előadás legjobbjaként, igazi rafinált ösgonosz, aki élvezetét leli az aljasságban. A Trill Zsolt által alakított Ottót inkább zabolátlan ösztönei hajtják végzete felé. Kubik Anna, ruhakölteményekben tobzódó, jéghideg Gertrudis, Blaskó Péter izzó igazságérettől hajszott Petur, Nagy-Kálózy Eszter – mind halottsápadtabbá váló mártír – Melindaként, Szarvas József Tiborcként már-már összeolvad szerepével. Sinkó László II. Endréje némi cinizmussal igyekszik feledtetni fájdalmát”.¹² Az előadás dramaturgia arról

vallott, hogy a próbák folyamán a figurák és a szituációk értelmezése szinte sosem volt terítéken. Azt minden színésznek magának kellett hoznia és a szerepet fölépítenie az ösztönösen rátalált kétharmad szövegre. Vagyis a kortárs dráma színpadra állításakor használt módszerekkel dolgozni: azaz a színpadi jelektől vissza a szöveghez, amit Vidnyánszky „foszlány-dramaturgiának” nevez. Ennek eredményeképpen a színész nagyobb alkotói szabadsághoz juthatott, levetkőzve a klasszikus drámákhoz hagyományosan rendelt, túlzott pszichologizálást.

Az egyik beszélgetésben a rendező arra tért ki, hogy a Bánk bánban éppen az „emberi sorsok rendkívül bonyolult szövetéről van szó, amelyet mégis mintha egy kéz szőne egy hatalmas történelmi vászonná. Az ilyesfajta színházi látásmód, természetesen, egészen sajátos formanyelvet igényel. Én azt egy sajátos misztériumnak

tekintem, amelyben a zene és a tánc, illetve a látvány rendkívül fontos szerepet tölt be” – mondta Vidnyánszky.¹³ Később olyan meghatározást is használ, amely Jerzy Grotowski óta honosodott meg Lengyelországban: a „színház, mint ünnep”. A misztérium-jellegű előadásnak nélkülözhetetlen eleme, hogy az ősi nemzeti rítusok, történelmi múlt és a konkrét történelmi események, csak összetettségük révén képesek megjeleníteni a nemzet sorsát, amely beleolvad az örökkévalóságba. Erről szól Katona József *Idő* című verse is, amely az előadás idő-dimenzióit meghatározza:

„Nincs lódító erő,
A múltat és jövőt
mely öszvehajtaná
abroncsba – nincs remény.
Nincs! A chaos maga
magát ha elnyelé
árnyékok a lehullt
gyümölcs is – azok;
Mert ami megmaradt
még – a jelenvaló –
egy hátul intgető
kéz tárgya: van, s – vala.”

Az előadás folyamán ezt az örökkévalóság-fonalat, a görög párkákhoz hasonlóan, három parasztasszony szövi fáradhatatlanul. A végén a három szövőszék mint ha „egy hátul intgető kéz” parancsára összefonódna. A nemzeti sors, az időbeli „van és vala”, valamint a reményteli jövő mitikus szimbólumaként Csontváry *Céd-rusa* jelenik meg. De mint világfa, egyben az erkölcsi állhatatosság és tisztaság keresztény szimbóluma is, a templomi üvegablakon ábrázolt Mária-ikonnal a színház közepén. Ezáltal a rítusok, a tánc, a hagyományos gesztusok – amelyek egy etnikum önkifejezésének hieratikusan szervezett rendszerét alkotják – nem egyszerűen stilisztikai fogások, hanem az ábrázolt világ részei Vidnyánszky előadásában.

A gondosan lerövidített szövegkönyvben a romantikára jellemzően három fő motívum dominál: az éjszaka, a sötétség és a fény („Ott, ott van élet; itt csak éjszaka”), álom-ébredés („Ez elfeledteti velünk rövid sok éjszakáit”), bosszú és megbocsátás, illetve a büntetés és irgalom. („Király, a büntetés már ennek irgalom”). Ezek a motívumok metafizikus szintre emelik az ember tragédiáját. „Ha meg akarod ismerni a láthatatlant, tágra nyílt szemmel figyeld a láthatót” – jegyzi meg naplójában August Strindberg.

A *Bánk bánt*, mint a történelmi drámák többségét általában akkor állítják színpadra vagy veszik elő adaptációs célból, amikor parafrázisként szolgálhat az aktuális politikai vagy társadalmi eseményekre. Az egyik nem régi ilyenfajta átírásnak tekinthető Nagy András *Biberáchja* (alcíme: *Másfél tucat szemtelen közjáték Katona drámájához*), *A Bánk Bán-graffiti* című, részletes történelmi adatokat felhozó előszóval. Ebben a publicisztikai groteszk átíratban például ilyen dialógus zajlik a történelmi eseményeket meghatározó hősök, Gertrudis és Biberách között:

„GERTRUDIS A hatalom! Annak nincs mellékhatása.

BIBERÁCH De a tied csak a mellékhatalom hatása, Gertrudis. Hiszen a királyé a fő.

GERTRUDIS Fő? Talán csak lehetett volna. Endre: a majdnem német-római? A majdnem bizánci?

BIBERÁCH (*Sóhajt*) Galícia, Galícia.

GERTRUDIS Hogy süllyedhetett idáig, ugye? Ő, aki két trónus várományosa volt, dupla császár lehetett volna, ő most siet marakodni egy Miciszlavic Miciszlávval...

BIBERÁCH Kis hercegeknek kellenek a kis tartományok.”¹⁴

Vidnyánszky rendezésében a történelmi eseményeket az emberi szenvedélyek, érdekek érvényesítésekor a jellemek határozzák meg, az eszközök pedig – a hitványok – bármelyik pillanatban elővehetők a vásári színház kelléktárából. Erre utal az éles politikai vita ellensúlyozásaként a háttérben mézeskalács huszárokat felidéző papírmásé lovas katonák felvonulása. És ez az elem is a misztérium műfajának a sajátja: vásári bábelőadás a londoni színben, Madách tragédiájában, vagy az angyalok és az ördögök – a paradicsom és a pokol jelenet – Mickiewicz *Ősök*-jében, és a nem régen musical formájában Bob Wilson által színre vitt *Woyzeck*-ben, amely mellesleg majdnem egy időben íródott Katona József drámájával.

JEGYZETEK:

1. Szikora János: *Erkölc és gyűlölet egymást kizáró fogalmak*. Interjú. – „Magyar Nemzet”, 2001, május 9.
2. Székely György: *Mítosz, bűbáj, lidércálmok*. – „Színről színre. Látványtervek Madách: Az ember tragédiájához”. Bp., OSZMI, 23-37 l.
3. Anatolij Vasziljev: *Színházi fúga*. Bp., OSZMI, 1998, 232 l.
4. id. mű, 233 l.
5. id. mű, 65, 75, l.
6. Jan Kott: *A lehetetlen színház vége*. Bp., OSZMI, 1997, 313 l.
7. W.H.Auden: *The Dyer's Hand and Other Essays*. Vintage Books, 1968
8. Metz Katalin: *Prospero szigete – sziget a szellem univerzumában*. – „Magyar Nemzet”, 2002. április 9.
9. Northrop Frye: *Fools of Time. Studies in Shakespearean Tragedy*. Toronto, 1967, 17 l.
10. „Új Idők”, 1929, jan. 13.
11. *Edward Gordon Craig és Hevesi Sándor levelezése (1908-1911)*. Válogatta és szerkesztette Székely György: Bp., OSZMI, 1991, 25-26 l.
12. Bóta Gábor: *A hallgatóság és a bizalmatlanság országa*. „Magyar Hírlap”, 2002. dec. 17.
13. „Többé nem pök/a chaos/öröm-világokat”? – Disputa a Nemzeti Színház új *Bánk bán* előadásáról. – „Magyar Napló”, 2003/3; Katona József, *Bánk bán*. Műsorfüzet. Nemzeti Színház 2002.
14. Az adaptáció a „Színház” című lapban jelent meg az 1997 májusi számban, mellékletben.

Az elfelejtett Tragédia

avagy mennyire nem ismerjük (f)el Madách fő művének igazi értékeit

Vélhetően minden érettségizett magyar embernek van valamiféle emléke Madách Imre *Az ember tragédiája* c. művével kapcsolatban. Egyesek rácsodálkoznak arra, milyen nagyszerű szintézis is ez a mű; mások túl nehéznek, unalmasnak tartják, és sokan az iskolai tanórákon kívül talán soha többé nem fognak (és nem is szándékoznak) foglalkozni vele.

Hivatalos színjátszásunk más népekétől eltérően nem évezredes, csupán jó kétszáz éves hagyományra tekint vissza, s nem mondhatni, hogy ez idő alatt a magyar dráma világra szóló (el)ismertségre tett volna szert – mintha mi magunk se lennénk büszkéek rá. Míg 100-120 éve akár a magyar, akár az erdélyi színházi műsorpolitika kiemelt feladatának tartotta a klasszikus és kortárs magyar darabok bemutatását, a nemzeti öntudat erősítése céljából is történő népszerűsítését; addig mai színházi kultúránk mintha mostohán bánna a magyar drámai alkotásokkal. Különösen megdöbbenő ez a mellőzöttség *Az ember tragédiája* esetén, ami pedig megérdemelné, hogy állandóan műsoron legyen az ország valamelyik színházában.

Mi magyarázza azt a jelenséget, hogy ma a Shakespeare, Molière, Csehov, stb. – darabok mellett vajmi kevés igény támad arra, hogy színházaink helyet szorítsanak nemzeti kultúránk eme gyöngyszemének? Nem valószínű, hogy a szerző vagy a darab lenne a felelős emiatt; a magyarázat minden bizonnyal az előadás bemeneteli és kimeneteli pontján keresendő. Vagyis elképzelhető, hogy a színházi emberek (igazgatók, rendezők, dramaturgok) nem értik a darabot, nem ismerik fel a benne rejlő lehetőségeket, vagy unalmasnak, esetleg egyszerűen túl nehéznek, fáradságosnak tartják ahhoz, hogy bajlódjanak vele. Másfelől meglehet, hogy a magyarság szellemi állapota, megértése jó száz év alatt valóban rohamosan hanyatlott, és az elbutulás mértéke a *Tragédiára* nézve is veszélyes méreteket öltött.

A színház a közönségre mutogat: „őket kell szolgálnunk – mit lehet tenni, ha nem értékelik a magas kultúrát?”; a nézők a színházat hibáztatják: „még fizessenek is azért, hogy halálra untassanak?” – s mindkettőnek igaza van. Ahhoz azonban, hogy megértsük Madách művét, és visszaemeljük az őt megillető helyre, közös erőfeszítésekre lenne szükség: mindenekelőtt érdeklődésre és értő figyelemre.

Ezt elősegítendő az alábbiakban megpróbálom a tartalmi, szerkezeti sajátosságokat dramaturgiai szempontokból értelmezni, és igyekszem nagy vonalakban ismertetni az ebből fakadó színháztörténeti, filozófiai jellegű következtetéseket.

Nyitó képeiben minden dráma felvázol egy drámai alaphelyzetet, melyben megismerjük a konfliktus esetleges előzményeit, fontosabb szereplőit, hely- és időviszonyait. A jó dráma sajátja (pl. Arisztotelész szerint) ezenfelül az, hogy az elejében (csírájában) benne rejlik a megoldás; az események innen a valóságosság és szükségszerűség törvényei alapján fejlődnek ki – érdemes ezért a színdarabok elejét alaposabban is megvizsgálni.

Az *ember tragédiája* első színéből megállapíthatjuk, hogy tér és idő nem valós, a helyszín irreális, csakúgy, mint az idő, amit napszakokban és évszakokban nem lehet kifejezni. A szereplők nem hús-vér emberek, hanem (keresztény) hagyományokat követő típusok. Tudjuk, hogy Madách korában nem volt divat a színpadi illúzió, a realista ábrázolás igénye: a fentiekkel együtt ebből arra következtethetünk, hogy a továbbiakban az eszmei, gondolati sík hangsúlyosabb lesz a lélektaniánál. Vagyis az értelmezés során ne az alakok lelkivilágára, szándékaira fókuszáljunk, hanem törekedjünk átfogóbb kép kialakítására, illetve kritikus hozzáállásra.

A Madách-féle színpadkép és az első jelenetben kibomló Isten-Lucifer konfliktus a középkori hagyományokhoz nyúlik vissza (ez romantikus vonás): a fő konfliktus alapja a moralitásokhoz hasonlóan Lucifer Istennel való szembefordulása, teremtésbírálata. Ez a küzdelem egyébként korábbi, az antik komédia gyökereiben rejlő mozzanatok is felidéz, ahol a vetekedés jellemző motívum volt.

A felütés tragikus és komikus jelenetként egyaránt értelmezhető, s ez a kettősség meghatározó lesz az egész mű hangvétele szempontjából is. Moralitásként, példázatként a továbbiakban a Lucifer által képviselt értelem és az Isten alakjában megtestesülő érzelmek összecsapásaira számíthatunk, mely egyben Jó és Rossz emberi lélekért való küzdelmet is jelenti. A folytatás a középkori liturgikus játékok másik típusát is felidézi: a misztériumjátékok szerkezetében az önmagukban zárt jelenetek tematikusan kapcsolódnak össze (ez Shakespeare műveire is jellemző), alakjaik jelképek, nem jellemek. Madách is efféle nyitott dramaturgiát használ: az epizódok fő témája a küzdelem és a kiábrándulás, hely és idő egysége nem jellemző; így a mű cselekménye szerteágazó, kontrasztos, első ránézésre inkább epikus, mint drámai jellegű.

Zichy Mihály rajza

A középkori színjátszás a hatás érdekében kiemelten ügyelt a látványosságra: a vizuális gazdagság jó körítést nyújtott az egyszerű, közérthető nyelvezethez (mely utóbbi nem sajátja a *Tragédiának*).

Álljunk meg itt egy pillanatra, és gondoljuk át: vajon e darabnál az eszméket elnyomó látvány a súlyos tehertétel, vagy ellenkezőleg, a filozofikus elemek túlsúlya megy a színpadszerűség rovására? Én az utóbbi mellett érvelnék. Madách biztosan nem könyvdrámát akart írni, hiszen a legtöbb jelenetet vizuálisan jól megjeleníthető képekben írta meg (kiemelkedő a római lakoma, a londoni vásári jelenet és a haláltánc), és a színpadi hatást láthatóan nagyon tudatosan megtervezte (pl. az Úr megjelenését és Lucifer ténykedéseit kísérő teátrális hatások, a meta-színházi jellegű mozzanatok: átváltozások a nyílt színen, Ádám és Éva szerepből való ki-, másik

szerepbe történő belépései). Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a körülményt, hogy Madách az akkori „kortárs” színpad számára írta darabját – annak szerzőjéhez és tartalomhoz hű előadása ezért másfajta játékstílust igényelne, mint ami kőszínházainkban meghonosodott. (Jászai Mari, Paulay Ede és társaik még a régi hagyományokat folytatták: ezt a természetes, ösztönös „komédiás” játékstílust szorították ki nálunk szinte teljesen a realista törekvések.) Madách kitűnően ismerte kora színházi viszonyait, így elképzelhetetlen, hogy az egyes színekben realista, aprólékosan korhű kiállításra gondolt volna. Maga is elnagyolt részleteket, nem törekedett a helyszín pontos leírására – a szöveghez illő látvány valójában látványosság, jelzés, stilizáció, végső soron felfokozott teatralitás, mely ellenpontozza, kiemeli a tartalmi mondanivalót.

Hiba lenne tehát azt gondolni, hogy *Az ember tragédiája* „csupán” egy súlyos, nehéz gondolatokkal és nemes eszmékkal megtömött tragikus mű, mely magába sűríti szerzője összes magánéleti problémáját és nemzetéért, az emberiségért érzett aggodalmait: a porosnak tűnő külső alatt (tanító-elgondolkodtató célzatossága mellett) élő, sőt, élvezhető, szórakoztató színdarab rejtőzik. Már az első jelenetnek is vannak komikus vonásai: Isten hiú és öntelt, kedvét leli az Angyalok karának monoton dicsszavában; hízeleg neki az, hogy mindenek fölött áll (ahogy a néző is „lenéz” a komédiák szereplőire); Luciferrel szemben azonban indulatos, gyerekes dühkitörést produkál. A tagadást, mint feladatot felvállaló bukott angyal viszont okosan, logikusan érvel; ő nézőpontjával képviseli a komikumot: az értelemhez szól (a nevetés nem fér meg az érzelemmel, nem indíthat meg), és vígjátéki típusnak megfelelően nem fér meg az adott társadalommal, renddel. Lucifernél többször találkozunk az ún. „félre”-szöveggel, amikor szerepéből kilépve a közönséghez intézi szavait; elvei és tettei gyakran ellentmondásosak (ezt bizonyítják sokszor öntudatlannak tűnő vagy kétségeit kifejtő megjegyzései) és önmagát is komikussá minősíti azzal, hogy miközben elismeri törekvése hiábavalóságát, mégsem hagy fel azzal.

Vádja, álláspontja két főbb motívumot tartalmaz: Isten, és az emberi faj kritikáját. A teremtést komolytalan játéknak festi le, melyben Istennek jóval kisebb az érdeme, mint amit neki tulajdonítanak; az embert pedig öntudattal rendelkező, de értelem nélküli lénynek tekinti, aki azért veszélyes, mert Istent utánozva bármit képes elrontani.

Ha igaza van, akkor itt igazságtalanság történt, és ő (rokonszenves!) tragikus hős, aki láthatóan eredménytelenül igyekszik helyreállítani a rendet. Vagyis a világ, az emberiség tragédiája az általa védett értékek elvesztése, valódi hiánya lenne. Lucifer azonban, a tragikus hősökkel ellentétben a későbbiek során sosem bukik el végérvényesen: törekvései folyton-folyvást kudarcba fulladnak ugyan, de legalább ilyen mértékben nyer elégtételt is. Végül minden jóra fordul: Isten, aki az utolsó színben kinyilvánítja ellenfele szükséges és voltaképpen hasznos voltát, elismeri Lucifer igazát, mi pedig beláthatjuk, hogy értelem és érzelem, tudás és hit elválaszthatatlanok, egyaránt fontosak az ember életében, mert ezek mozgatják a világot.

Más szempontból azonban meglehet, hogy kétkedőknek nincs igaza: tévedésre alapozta elveit, így nem csoda, hogy hiába küszködik, hogy sosem kaphat elégtételt (ahogy azt ő maga is elismeri, afféle komikus-intrikusként állítva be magát).

Ha tehát Lucifer téved, akkor állításai hamisak: a teremtés nagyszerű, szent dolog, az ember pedig hibái ellenére is sokra hivatott, egyedülálló élőlény. Ezt a darab végkicsengése alá is támasztja, ezzel is tükrözve írójának maximális humanizmusát, emberbe vetett hitét. Ez esetben nincs kin szánakoznunk, a megoldás egyáltalán nem tragikus.

Az első színben megismerünk egy világból kivonuló, de azt elégedetten szemlélő istent és a vele magát egyenrangúnak tekintő, mindenben kételkedő szellemet, aki ördögi jegyei ellenére (?) szintén igencsak emberarcú. A kissé infantilis és igazából tehetetlen Isten; a magányos, gyötrődő Lucifer; az eseményekkel jóformán csak sodródó, szélsőséges hangulatú Ádám; az érzelmeire hagyatkozó, de ösztönös értelemmel, titokzatos tudással bíró Éva: ezek az alakok inkább tűnnek egy lázalom főszereplőinek, mint valószerű dráma résztvevőinek.

Az ember (Ádám és Éva) színrelépésével Lucifer új „ellenfél” ellen munkálkodhat; a történések helyszíne színről színre változik: a küzdelem gyakorlatilag áttevődik az emberi lélekbe, s ez egy sor filozófiai, metafizikai jellegű problémát ölel fel: hit és tudás, vallás és tudomány kérdését, férfi és nő kapcsolatát, egyén és tömeg viszonyát; a művészetek mibenlétét.

Annak ellenére, hogy a *Tragédia*, illetve a benne szereplő Isten által a szerző nem ad konkrét válaszokat, az állandó újramegzindés lehetőségének hangsúlyozása, az új, kedvező fordulatok és a voltaképpen főszereplő komikus típusként való felfogása is azt sugallja, hogy az emberi élet értékes, és a kiemelkedő, nemes jellemű egyének mentik meg, viszik tovább az emberi fajt. Madách az emberben, az egészséges értelemben és az életben jobban hisz, mint Istenben, a dogmákban és a túlvilágban; műve eszmerendszere teljes összhangban áll az újkori filozófia főbb alakjainak (Descartes, Spinoza, Hegel, s főleg Kant) felismeréseivel – sőt, korszerű is, mert a 19. század közepétől feltűnő ún. „életfilozófusok” (Schopenhauer, Nietzsche, Kierkegaard) gondolatait is tükrözi.

Azt vallja, hogy a tudás hatalom, mely segít megfékezni a természet erőit; ám a kételyek jelenléte arra is utal, hogy a világ, az élet kérdéseit nem lehet egyértelműen megválaszolni. Sztoikusként kiábrándultan szemléli a tömeget, és a magára maradt ember filozófiáját hirdeti: az egyént csak saját gazdag belső világa kárpótolhatja a világból elvesztett igazi értékekért. Filozófiai szempontból *Az ember tragédiája* mintha Kant „Kritikáinak” dramatizált változata lenne, Schopenhauer, Nietzsche és Kierkegaard műveivel ötvözve: tárgyalja Isten létét és tagadását; az ember szabadságát, vele született gyarlóságát és tökéletességre való törekvését, a célját soha el nem érő akaratot; bemutatja a sorozatos kudarcból fakadó szorongást; hisz a káoszból születő csillagban; vádat emel az elszemélytelenedés, a tömeges egyformaság ellen. Nietzsche vándor-hasonlata konkrétan megtestesül Ádám alakjában, aki a világvégét idéző, szürrealista hangulatú 14. színben a végső igazságot megismerve afféle Zarathustraként jön le a hegyekből. Ugyanez az Ádám a következő színben zavartan állapítja meg, hogy már nem is tudja, mi az élet, a valóság, és mikor álmodik – ez a motívum egyébként a 16. század drámairodalmában, Calderon, Shakespeare színpadán is népszerű...

Madách szinte alig rejtette el szövegében eszmei forrásaira való utalásait, hivatkozásait: az Isten-építőmester hasonlat ismert görög modell; az anyagi-szellemi, férfi-nő viszonyt a kínai filozófiához hasonlóan ellentétek dialektikus egységeként,

az életet pedig örök körforgásként értelmezi. Az ugyancsak a kínai filozófiából származó kút-hasonlat nála a tenger-motívumnak felel meg: míg a víz felszínén levő az értelem stabilitását, addig hatalmát a mélyben levő ismeretlen ösztönök feltörése folyton-folyvást megkérdőjelezi, megrendíti.

Tagadja ugyan a vallás hasznosságát, mégis vallja a keresztény filozófia némely gondolatát: ha porszemnyi is, mégis van az emberben valami nagyszerű; Ádám és Éva pedig Szent Ágostont követve hiszi, hogy Isten szabad akaratot is adott az embernek.

Ádám egy ízben csúfolódva nevezi Lucifert szofistának, és a görög filozófusok közül Platon szerepel is a darabban. Ezzel Madách egyrészt meghatározza az ember természeti, illetve társadalmi lényként való értelmezésének forrását; másrészt a szofista filozófus, Szókratész (Platon mestere) tanításának ismeretében egyből világos lesz, mire gondol a 15. színben Isten a belső szózatra figyelő emberrel. A „szókratészi fordulat” értelmében ugyanis a világban bizonytalanul élő embert döntéseiben egy belső hang, a daimoion: belső szózat, vagyis a lelkiismeret szelleme segíti, mely elszámoltat, kérdőre von; mindig tilt, sose dicsér, és sohasem téved. Mivel Ádámot és a nézőt Lucifer vezeti végig az egyes történelmi korszakokon, ráadásul Szókratész módszerét (beszélgetés során jutni el a helyes fogalmakhoz) alkalmazva akar biztos tudást adni, elképzelhető, hogy ő az a daimoion, aki a jó és rossz, igaz és hamis dolgok megkülönböztetésére inti az embert.

Míg Szókratész tanítása az egész darabon átívelő elv, a tanítvány Platon filozófiája nemcsak az átfogó értelmezésben játszik fontos szerepet, de az egyik (az ürbeli) színben konkrétan, látvány és tettek formájában meg is elevenedik előttünk.

Platon megkülönbözteti a változó, érzékelhető anyagi, és a változatlan, érzékszervekkel megfoghatatlan szellemi világot, s azt mondja, a valódi megismerés ez utóbbira, az ideákra irányul: a lélek ekkor visszaemlékszik a szellemi világban töltött időre. A tudást a lélek a születés során elfelejti, majd tanulás során feleleveníti. A „platonai erosz” lényege: az ideák világába vágyó lélek a tökéletesség felé törekszik; az élet, a tudás, az alkotás alapja az ideák utánzása. Ez *Az ember tragédiájának* is az egyik alapvető motívuma, ez áll Ádám „kalandjainak” háttérében. A tanulási folyamat csúcspontja az ürben játszódó szín, mely a *Phaidros* c. műben foglaltak kifejtése. (Ádám maga az érzelem és a lélek, Lucifer az őt irányító kocsis, az értelem, az irányíthatatlan ösztön pedig a lelket vonzó Föld szelleme, az anyagi sajátosságok: ők együtt alkotják az ideák világában keringő fogatot. Aztán az ösztön elhúz, és az ész gyengének bizonyul: a csillagok világából lezuhan a Földre, vagyis megszületik az emberi lélek. Ádám említi is a fájdalmat, mely az élet első, születéssel együtt járó érzete.)

Az eljegesedett Földön Ádám azzal szembesül, hogy a tudomány nem győzheti le a természetet, hogy valahol az ész is vereséget szenved. Látja az Isten által elhagyott, a logikával szemben ösztönének engedelmessé embert, és elkeseredik. Ekkor Lucifer felvilágosítja, hogy az ember mindenkor a saját képére teremti istenét, tehát az első színhez képest homlokegyenest ellentétes nézőponthoz jutottunk (ott ugyanis még arról volt szó, hogy Isten a maga képére formálta az embert): a Platon-féle tanulási folyamat végén Nietzsche, az „Übermensch” gondolata áll; az erkölcsileg és értelmileg autonóm, értékteremtő, erős ember, aki vállalja a küzdelmet és a pusztulást – az ember végzetét. Erre az átlagember nem képes, és láthatjuk, hogy

Ádám sem ilyen. Nietzsche szerint az „Übermensch”, a cél egyelőre még csak ígéret – de a kereszténység letérítheti az embert a hozzá vezető útról, ez pedig azért veszélyes, mert a gyöngeség, a kiszolgáltatottság, a függőség megszokható, megszerethető.

Ebből a szempontból valóban tragikusnak tűnik a darab vége: az ember elbukott; hiába küzdött, nem érte el, és sosem érheti el célját. Nem valószínű azonban, hogy Madách az „Übermensch”-et siratta volna művében. Másról van szó, más logika alapján építkezett: a megoldás, az igazi mondanivaló a darab közepe táján keresendő.

A történet keretét alkotó négy szint bibliaiaknak is szokták nevezni, bár néhány mozzanaton (pl. kísértés, kiűzetés a Paradicsomból) túl nem sok közülük van a Bibliához, s a cselekmény szempontjából az igazi keret csak az első és az utolsó szín.

A történelmi jellegű színek időrendisége egy helyen törik meg: a prágai színben Ádám Párizsba álmodja magát. A 9. szín beékelődik a 8. és a 10. közé, és azokkal mindenféle szempontból kontrasztot alkot. A prágai szín tulajdonképpen szinte alig hiteles (a valódi Kepler, aki a bolygók törvényeit elsők közt állapította meg – itt kuruzslóként szolgálja az ál-tudományt; a humanizmus és reneszánsz pedig csak elméleti síkon, dogmaként jelenik meg); mozdulatlanúságba dermedt; emberek és élet helyett árnyakat szerepeltető hatást kelt – ezzel szemben a párizsi szín dinamikus, forrongó, szenvedéllyel telített (és igazándiból befejezetlen) epizód, ahol ráadásul Lucifer nem is szerepel.

A 19. század forradalmaival tulajdonképpen a francia forradalom és a felvilágosodás eszméi is elbuktak, s ez lehetett Madách számára a legfájóbb élmény: minden jel arra mutat, hogy az emberiség igazi tragédiájának az ész, az egészséges értelem kudarcát tartotta. Ennek okát tudta, ki is mondta: a tömeg, mely igényli a (szellemi) „kiskorúságot”, képtelen megvalósítani a nemes, nagyszerű eszméket, illetve azoknak valamilyen paródiáját hozza létre. Írónk gúnyos képben festi le, hogyan valósítaná meg az ember azt a rendet, ami fölött az értelem örködik: a falanszter görbe tükörben látszódnó mennyország, melynek még istene is akad az Aggastyán személyében. Láthatunk itt egy sereg híres, de rég halott szereplőt, akik amiatt bűnhődnek, ami egykor erényüknek számított: ebben a kiforgatott Édenben, csakúgy, mint gyakran itt a Földön is, nem sok köszönet jár annak, aki valamely eszme nevében újra, szépre, jóra törekszik...

Mint a fentiekből kitűnik, *Az ember tragédiája* gondolati síkon igen gazdag, belülről szervesen építkező mű, és ezt nem árt figyelembe venni a színpadi előadás tervezésekor (húzáskor vigyázni kell arra, hogy ne sérüljön a mű gondolatisága).

Különös, szokatlan alkotásnak tűnik a *Tragédia*, melyet Goethe *Faustjához* szoktak hasonlítani, társítani. Madách műve azonban több egy furcsa, magányos romantikus torzónál: ezer szállal kötődik a színház- és a művelődéstörténeti értékekhez. Középkori színjátéktípusokkal való rokonsága kézenfekvő, de egy sor más hagyományt is felidéz.

Az Athénban játszódó szín szabályosan felépített tragédia, melynek főszereplője, Éva Euripidész hősnőihez hasonlóan tragikus vétséget követ el (kétkelkedik férjében), s a fordulatot (Ádám érkezése) követő felismerés kétszeres: bár a hadvezér ártatlan, a katasztrófa elkerülhetetlen. A templomba menekülés a késleltetés, és Ádám az „isteni beavatkozásnak” köszönhetően végül megbékél sorsával.

A római szín kapcsán felrémlik az emberben Puskin *Dínomdánom pestis idején* c. munkája. Az abszurd vendég hívás-tréfa (holttest az asztalon) után hangulati és

stílustöréssel jön Péter apostol szónoklata. Ő Isten embereként Lucifer tételét hangoztatja (az emberi faj nyomorult és megérdemli sorsát), de Madách nevében is vádol, hiányolja a rendet.

A későbbiekben főleg Lucifer állítja így meg a cselekményt, narrátorként mindegy összefoglalva a látottakat-hallottakat: ez és a kritikus hozzáállás, az ész szerepének hangsúlyozása voltaképpen megelőlegezi Brechtet.

A 7. szín (az udvarlással) nemcsak egyazon jelenség, a nő-férfi viszony két oldalát (szent és profán, látszat és valóság, anyagi és szellemi) mutatja be egymással párhuzamosan, de az életrevaló szolga/szolgáló – tehetetlen uraság/úrnő párossal régi (Molière által is használt) vígjátéki hagyományt sző a mese fonalába.

A prágai szín az egyiptomihoz hasonlóan kevésbé kidolgozottnak tűnik: ahogy az utóbbiban kihasználatlan marad az önkéntelenül kínálkozó, meghaló-újjaszülető istenség, Ozírisz mítosza, és csak pár szó esik a befejezetlenül maradt piramisról (ahonnan az egyiptomiak hite szerint a lélek Istenhez szállhat!), úgy az előbbinél sem különösebben fontos a valódi kultúra, a hagyomány, a történelmi realitás. A párizsi szín kapcsán viszont eszünkbe juthatnak a másik romantikus drámaíró, Büchner írásai: ő nemcsak Danton halálát dolgozta fel, de *Wojzeckjének* egyes vonásai kísértetiesen hasonlítanak a *Tragédia* bizonyos mozzanataira (különváló értelem és ösztönök, az azokat megtestesítő típusfigurák, az értelem által zaklatott nyomorult emberi lény, a víz-motívum; a vörös képű Hold, mint a Halál lámpása...).

A reneszánsz is jelen van Madách művészetfilozófiájában: erről szól Kepler és tanítványa társalgása, s ez tükröződik az egész mű tematikus-analitikus felépítésében, s egyéb formai, szerkezeti kérdésekben. A barokk is megmutatkozik: a patriarcha és az eretnek szabályos hitvitába bonyolódik; de erre utal a bonyolult nyelvezet; az életöröm-haláltudat, ideiglenes-örök, égi-földi pólusok állandó szembeállítás; az emberi lét látszatszerűségének, mulandóságának hangsúlyozása is.

A (francia) klasszicista színház sajátja volt, hogy nem az eseményt, hanem az azt megelőző vagy követő pillanatokat mutatta be, vagyis kevés volt az akció; fontosabbak az érzelmek, gondolatok – Madáchnál is ezt látjuk, emiatt tűnhet drámaiatlannak műve. A *Tragédia* fontos eleme a felvilágosodás idején kedvelt (a moralitástól örökölt) érvelő párbeszéd; Madách művének formája Voltaire tézisdrámáihoz hasonló, amennyiben a mű elején itt is megismerünk néhány tételt, és minden epizód, minden kaland célja cáfolni vagy igazolni azokat.

A londoni szín mulatozó tömege előrevetíti Ödön von Horvath kispolgárainak világát. Ezen a ponton elgondolkodhatunk azon, mennyire előzte meg a korát szerzőnk, aki nemcsak azt jósolta meg, hogy az ember egykor lombikban kísérletezi ki az életet; felfedezi a világűr és az atomok, kvantumok világát, kutatja a víz energiájának szélesebb körű hasznosítását; de műve határozottan rokonságban áll a 20. században felvirágzó abszurd drámával is. A groteszk-humoros látásmód, az emberről szóló lidérces álom, a diszharmónia bemutatása; az örökké ismétlődő szituációtípusok, a tudatos ellenőrzéssel befolyásolhatatlan, megismerhetetlen világ, az általános értékrendszer hiánya; a kritikai él és a kritikus álláspont – megannyi közös vonás a *Tragédia*, s e modern műfaj jellemzői között.

Paulay Ede rendezésében a darab hihetetlenül sikeres előadásokat ért meg az 1880-as években; Hevesi Sándor és Németh Antal a Nemzeti Színházban viszonylag rövid időn belül két-háromféle értelmezésben is színre vitte Madách művét. Az

egykori dicsőség aztán elhalványult, és mi bebizonyítottuk, folyamatosan igazoljuk a *Tragédia* tömeggel kapcsolatos komor megállapításai igazát.

Így vagy úgy, az mindenesetre tény, hogy Madách műve ma is mellőzött, és nem az őt megillető helyen van a köztudatban – ebben pedig néző, színház egyaránt hibás, már ami az érdeklődés, intelligencia, sokoldalú műveltség hiányát illeti. Véleményem szerint nemcsak a darabban, de a hozzá való alkotói, nézői viszonyulásban is kulcsszerepet játszik a megértés – a felvilágosodás azon, mindmáig aktuális eszméje, hogy az emberekről le kell, le lehet oldani a szellemi kiskorúság bilincseit. Szabadítsuk fel hát tudatunkat, s próbáljuk valóban megismerni, megérteni Madách Imre időtálló, hatalmas alkotását, *Az ember tragédiáját!*

SÁFRÁNY ATTILA

A Tragédia filozófiája

A kortársak összebékítése

Sőtér István¹ szerint *Az ember tragédiájának* a központi célkitűzése a korszak magyar értelmiségének a nagy álma, az idealista és a realista gondolkodásmód összeegyeztetése. Mivel Madách megsemmisítette a *Tragédia* jegyzeteit, ezért valószínűleg már sohasem fogunk megnyugtató választ adni a kérdésre, hogy művéből kiolvasható szintetizáló bölcselet létrejöttében mekkora szerepet játszott a tudatos, filozófiai átgondoltság, és mekkorát a művészekre jellemző ösztönös bölcselői hajlam. Több tény is arra utal viszont, hogy Madáchnál a tudatos, átgondolt szerkesztésmód túlnő a művészi alkotásokban megengedhető mértéken. Ez teszi műveit darabossá, esztétikailag kevésbé élvezhetővé. A *Tragédiában* azzal a zseniális ötlettel kerülte ki ezt a problémát – holott az is kétségtelenül darabos szerkezetű –, hogy polifonikus, háromszólamú szerkesztésmódot alkalmazott benne.² A többszólamúság változatossága így ellensúlyozni tudja a tudatos szerkesztésből származó meseterkéltséget és a filozófiai tartalom túlsúlyából jövő nehézkességet.

Három, Madách korában nagyhatású és négy már klasszikussá vált filozófus megkerülhetetlen, ha a műből kiolvasható bölcseleti szintézis ismertetésébe kezdünk. A három, maga korában nagyhatású filozófus által képviselt nézetrendszer a következő triádot alkotja.

Schopenhauer	Pesszimizmus	Egyéni akarat túlhangsúlyozása	A kor irracionális idealizmusa
Fourier	Szocializmus	Egyéni és kollektív akarat összhangja	A kor szocialisztikus realizmusa
Büchner	Determinizmus	Szabad akarat tagadása	A kor tudományos realizmusa

Schopenhauer kora irracionális idealizmusának, Büchner tudományos materializmusának a képviselője. Fourier filozófiája sajátos formában mindkét nézőpontot magába foglalja. Mindhárom filozófia központi kérdésének számít egy determináló, mindent átfogó hatalom jelenléte: Schopenhauernél ez a létakarás, Fouriernél a kollektíva, Büchnernél a természettörvények. Ádám (a nőről vallott nézeteiben és végső elkeseredésében) Schopenhauer szócsöve; Lucifer Büchnernek³; Éva a nép jaját továbbadva az egyiptomi színben, női természetének „gravitációs” vonzásában pedig minden színben Fourier látásmódjának a megszólaltatója.⁴ Madáchoz magához a három nézetrendszer közül Fourier-é áll a legközelebb Erdélyinek írt válaszlevelében kifejti, hogy nem a szocializmus elítélése a célja a tragédiának⁵, az nyilvánvaló viszont, hogy nem föltétlen híve a Fourier-típusú szocializmusnak. Madách minden végletszerű determinizmust elvet az emberi egyeddel kapcsolatban, így természetesen a társadalom, a kollektíva determináló erejét is. Az egyén védelmében ez a kritika egyértelműen meg is fogalmazódik a tizenkettedik színben, nagyon fontos szem előtt tartani azonban, hogy a falanszter nemcsak Fourier és Büchner bírálata, hanem Platón ideálisnak vélt államának is. Ott a filozófusok uralma, itt a tudósoké, ott a nőközösség egy formája, itt is valami hasonló, ott a gyermekeket az anyjuktól elszakítva nevelik, itt is.

Az összeegyeztetése a három „kortárs” filozófiának azért is különösen nehéz, mert akárcsak a kor, az általuk képviselt gondolatok is alapjaikból kifordulva, ismeretlen oldalukról mutatkoznak: Schopenhauer „idealizmusa”, a platóni gyökeket megtagadva, irracionális idealizmus, míg Büchner természettudományos „realizmusa”, az arisztotelészi dialektikával szemben álló, mechanikus realizmus.⁶ A középütt álló Fourier-nek ezért nemcsak az ideált és a reált, hanem az irracionálist és az újkori tudomány mechanikus, tapasztalati racionalizmusát is ki kellene békítenie. A társadalomban ismerte föl azt a terepet, ahol az emberi irracionalitás és a tudományos racionalitás egységre juthat egymással. Ehhez be kellett bizonyítania, hogy a társadalom tudományos szabályok szerint működő élettér. Fourier bölcséletének – szocialista elvei hirdetése mellett – ez volt a fő célkitűzése. Szocializmusa is ugyanebből a problémakörből született: a Schopenhauerrel megszólaló végletes individualizmust próbálja összhangba hozni a büchneri méhrajszerű kollektívizmussal.

Az ideál és a reál kibékítésében a tragédia túllép Fourier bölcséletén. Több helyen is kimutatható benne Fourier dialektikájának a hatása, ám a szintetizáló gondolat tekintetében Madách csupán a vázat fogadja el: ő is az emberi élettérben látja az irracionális és természettudományos kibékíthetőségét, de nem a társadalomban, hanem az emberi történelemben: az emlékezetben létező élettérben. Ezzel a kora gondolati irányjaival együtt lélegző Madách megelőlegezte Diltheyt és a szellemfilozófiát. *Az ember tragédiája* úgy is olvasható, mint egy spengleri vagy toynbee-i szellemtörténelem, azzal az apró különbséggel, hogy nyugatközpontúsága miatt benne nem egymást váltó civilizációkról, hanem egymást váltó emberi korszakokról van szó. Minden korszaknak megvan viszont a maga irányadó szellemisége. Hogy konkrétan melyek ezek, az a klasszikus filozófusok hatását tárgyalva ki derül majd.

Madáchnál a történelem elindítója Éva. Ádámából a schopenhaueri zseni nagy eszméi származnak, de ezzel ő még csak egy álmod(oz)ó. Lucifer, Büchner hangja

szembesíti az álmokat a könyörtelen realitással, a tömeg ellenállásával⁷ és a végső tudományos igazsággal, a földi élet eljövendő kipusztulásával. Az elkecsereződő Ádám schopenhaueri pesszimizmussal, de nem schopenhaueri módon az önkéntes halált választaná. A háttérből ekkor előlép Éva, és áldott állapotáról szólva visszafordítja őt szándékában. Majdani születésével ő fogja elindítani a történelem menetét, és ő fogja létrehozni a társadalom alapegységét, (az első) családot.

A klasszikusok kibékítése

Kora klasszikusainak gondolatai bonyolultabb rendszerben épülnek be a műbe. Madách az ókor és az újkor szellemisége között éles cezúrát von.⁸ Az ókor és az újkor gondolkodását reprezentatív, lényegüket kifejező bölcséletük szerint szemléli. A következőkben e reprezentatív bölcseségeket én eredetükre való tekintettel, a korszak egy-egy meghatározó filozófusa nevéhez fogom kötni. Madách műve nem valószínű, hogy konkrét nevekhez kötötte volna a szintézisbe hozandó reprezentatív bölcséleti tartalmakat. Ő nem szakfilozófiai módszerekkel nyúlt a témához.

Elméletfilozófia

Platón	Idealista rendszer
Arisztotelész	Hülemorfista (realista) rendszer
<hr/>	
Kant	Empirikus racionalizmus
Hegel	Dialektikus idealizmus

Gyakorlatfilozófia

Platón	Idealista államelmélet
Arisztotelész	Dialektikus államelmélet
<hr/>	
Kant	Autonóm egyén szabadságideája
Hegel	Abszolút szellem uralma (az egyén fölött)

A *Tragédia* valójában drámai költemény, s ezért nem várhatjuk, hogy a benne rejlő bölcséleti gondolatokat azzal a lineárisan építkező olvasói módszerrel tárhatjuk föl, amint azt egy filozófiai értekezésnél vagy egy platóni dialógusnál tehetnénk. A mű esztétikai értékének és műfaji követelményeinek az érdekében a filozófiai gondolatokat a háttérben kellett elrejteni, de úgy, hogy azok onnan is eleven hatást fejthessenek ki. Ezt a rendkívül nehéz feladatot a szerző azzal a zseniális ötlettel valósította meg, hogy a művészi alkotások eleve háttérként működő elemében, a mű szerkezetében sűrítette össze a bölcséleti mondanivalót. Ebből kifolyólag a *Tragédia* szerkezete a tragédia filozófiájának az értelmezői kódjává lépett elő.

A bölcséleti értelmezést a kódjaként működő szerkezet ismertetésével kell kezdeni. A szóban forgó formai fölosztás a tizenöt színt öt hármas egységre tagolja. A matematikai képlete $(2 \times 3) + (3 \times 3)$ vagy $3 + (3 \times 3) + 3$. Az első három szín mint előtörténet, az utolsó három mint utótörténet szerepel. A középső kilenc szín a világtörténelmi színek.

A mű szerkezetének központi részét a kilenc világtörténelmi szín alkotja. A háromszor hármas formai fölbonthatást a legcélszerűbb egy táblázatban szemléltetni.

	Szabadság (Évai-ádámi)	Testvériség, (polgár)jog (Évai-ádámi)	Egyenlőség (Luciferi)	
Eszmei-gondolati (Évai-ádámi)	IV. Mű, művészet (Benne foglalt)	VII. Vallás, egyház (Transzcendentális-benne foglalt)	X. Tudomány (Transzcendentális)	Szervezeti keret
	Alkotó ember (Szolgáló, dolgozó rend)	Hívó ember (Papi rend)	Tudós, pragmatista ember	Emberideál
	Becsvágy (Igazságosság)	Hit (Bölcsesség)	Pragmatizmus, közöny	Erény
Eszmei-anyagi, gondolati-cselekvői (Évai-ádámi)	V. Demokrácia (Közvetlen képviselet)	VIII. Rendi monarchia (Részben közvetlen)	XI. Alkotmányos monarchia (Közvetett képviselet)	Szervezeti keret
	Kötelességtudó ember (Birtokos, polgári rend)	Hűség, elvek embere (Nemesi rend)	Anyagias ember	Emberideál
	A köz szolgálata, kötelességtudat (Önmérséklet)	Elvhűség (Bátorság)	Bírvágy	Erény
Világias és erőszakos (Luciferi)	VI. Zsarnokuralom (Egyáltalán nincs képviseleti kötelezettség)	IX. Diktatúra (Elvi jellegű a képviseleti kötelezettség)	XII. Falanszter (Nem az eszme van az emberért, hanem az ember az eszméért)	Szervezeti keret
	Önző, élvágyó ember	Hitetlen, elvtelen ember	Gépies, önálló ember	Emberideál
	Önzés, élvágy	Póriasság	Lelketlen gépieség	Erény

A sorszámok a színek beazonosítását szolgálják.

- IV. Egyiptom
- V. Athén
- VI. Róma
- VII. Bizánc
- VIII. Prága I.
- IX. Párizs
- X. Prága II.
- XI. London
- XII. Falanszter

Amint látható – a lélekrészek platóni fölosztása nyomán – a 2 + 1 tagolást alkalmazza Madách. Az évai-ádámi princípiumokat kifejező részekben a pozitív emberi tartalmak fogalmazódnak meg, a luciferiben a negatívak. A háromszor hármas tagolásból következik, hogy a pozitív és a negatív két síkban is áthatja a rendszert. Tisztán pozitívnek négy tartalom mutatkozik. Platón négy erénye és a

négy rend (a hindu varnák mintájára) ezekben található. Vannak olyan fogalmak, amelyek egyszerre hordoznak pozitív és negatív tartalmat. Ezek megfejtése nem nehéz: az anyagiasság például annyiban pozitív, amennyiben az ember megélhetését szolgálja, s annyiban negatív, amennyiben ezen túlmegy. (A luciferi egyenlőség a fogalom két szélsőséges értelmét jelenti, vagy mindenkit azonos szintre lesüllyeszteni, mint a falanszterben, vagy a szabad verseny ál-esélyegyenlőségét védelmezni.⁹) Ugyanezzel a módszerrel értelmezhető az alkotmányos monarchia, s minden közvetett képviseleten alapuló politikai rendszer, köztük (demagóg kifejezéssel) a szabad világ mai politikai rendszerei is: ezek is annyiban pozitívak, amennyiben a megválasztott képviselők valóban választóik akaratát közvetítik és képviselik, s nem valami mást. A világias (szekuláris) és erőszakos luciferi princípium hatásának magyarázata ennél is egyszerűbb. A (jakobinus) diktatúra például annyiban számított pozitívnek, amennyiben a polgárjogot és a testvériséget (a nemzetet) szolgálta, s annyiban volt negatív, amennyiben erőszakos és szekuláris (a főlsőbb elveket, a vallásit és a nemesit tagadó) volt. Egyetlen szín van, amely minden tekintetben negatív: a falanszter színe. Ez a világtörténelem mélypontja a *Tragédiában*.

A madáchi szintézis

A *Tragédia* az ó- és az újkor gondolkodása között meg sem próbál szintézist létrehozni. Az ókor az önmagábanvalót, a metafizikait, a tiszta formákat kutatta. Az újkor emberből kiinduló, transzcendentális szemlélete – kiindulásából következően – nem láthat túl az emberin, s ezért a metafizikaival kapcsolatban legföljebb azt taglalhatja, hogy milyen viszonyban áll az emberi szellemmel. Arról semmit sem mondhat, hogy mi is az valójában. Két szintézist alakít ki ezért a *Tragédiában* Madách: egy metafizikait és egy antropológiáit. A metafizikai szintézisbe is beleviszi azonban az újkori antropológiai gondolkodás lényegi elemeit. Ezek luciferi elemként nyilvánulnak meg abban. Fordítva is véghezviszi ugyanezt. A metafizikai az antropológiaiban kategorizáló tartalomként jelenül meg.

A szerző Platón és Arisztotelész metafizikai idealizmusának és realizmusának az összeegyeztetését érthetően a teremtés színében végzi el. Lucifer Istennel vitatkozva, hogy a saját nélkülözhetetlenségét bizonyítsa, kifejti előbb az arisztotelészi, majd a platonista metafizikai elképzelést. Az elsőben Isten, a Mozdulatlan mozgató aktív eszméje (a Tiszta forma) megformálja a passzív őanyagot.¹⁰ Lucifer a tudományosság kanti-(büchneri) felfogásával kísérli meg behelyezni magát ebbe a realista teremtés elképzelésbe. Azt állítja, hogy Isten mint Mozdulatlan mozgató maga is az (ész)törvények hatása alatt cselekedett.¹¹ („Miket előbb, hogysen nyilatkoznak, / Nem is sejtettél bennök, úgy lehet, / Vagy, ha igen, másítani nincs erőd.”) A megértésre nem talált Lucifer ezután egy újplatonista, idealista teremtésgondolásra hivatkozik. Plotinosz szerint a teremtés a kiáradás négy szintű folyamata: az Egy a gyökér, abból származik az idea, abból a lélek, s abból az anyag. Egy kis változtatással ugyanezt mondja el Lucifer is: a kezdet Isten, majd jött az eszme, majd a semmi mint tagadás, s végül az anyag.¹² A lélek helyett, mint erő kifejtést ösztönző gát, harmadikként bekerült az idealista rendszerbe a hegeli-(schopenhaueri)

Semmi is.¹³ E két luciferi kifejtés között hangzik el Isten ajkáról az idealista és a realista teremtés elképzeléseket szintetizáló teremtés tan egyetlen mondatban: „Én végtelen időtől tervezem, / S már bennem élt, mi mostan létesült.” Minden kétséget kizáróan János prológusára ismerhetünk a mondatban. Madách a jánosi teológia Logoszában, Igéjében ismeri föl azt a tartalmat, amelyben az eszmei és a valóságos – a Jézusban megtestesült Ige révén – zavartalan összhangban egyesül. A két előbbi teremtés elméletben a metafizikaiba jött antropológiai elem luciferi, istentagadó tartalommal vált: a realista nézőpontban a személyes teremtőisten fölé helyeződik a törvények személytelen hatalma, míg az idealista teremtés elgondolásban a világi létezés, vagyis a teremtés – a semmin át – negatívumként tételeződik. Az Ige megtestesülésével mindkét benne rejlő probléma kiküszöbölődik: a törvény maga a Logosz, amely ezért nem áll fölötté a teremtőistennek, hanem vele egyenrangú, s nem is személytelen, hanem egy élő, személyes hatalom. És elfogadtatik a világi lét, a teremtés is, mint pozitívum.

Hegel és Kant elméletfilozófiáját besorolással békíti ki egymással *Az ember tragédiája*. Hegel szerint az ember helyzete az abszolút szellemmel szemben egy benne foglalt, immanens helyzet. Kant szerint viszont az ember a valósággal szemben az érzékelői kívül állás transzcendentális pozícióját foglalja el. Madách ezt az ellentétet úgy oldja föl, hogy platóni hatásra, a szép–jó–igaz ideái alapján három funkció szerinti emberi helyzetet állapít meg. Arisztotelészi hatásra ezeket alkotói–formálói, szemlélői–megismerői és az előbbi kettőt egyesítő szerepkörre osztja. Az elsőbe a művészi–alkotói, a másodikba a tudományos megismerői, a harmadikba pedig a vallási–hívői szerepkör tartozik a tragédia rendszerében. A transzcendentális helyzet az ember tudományos–megismerői szerepére jellemző, a szellemben való benne foglaltsága pedig – amit közönségesen ihletnek nevezünk – az ember művészi–alkotói szerepére. A vallási–hívői (misztikus) szerepben a szellemtől való, cselekvésre serkentő áthatottság, valamint a transzcendentális pozíciójú szemlélői–megismerői szerep egyaránt jelen van.

A gyakorlatfilozófiában a hegeli és a kanti gondolkodás ellentétének a kibékítése az Igében való szintézis mintájára történik. Hegelnél a szabadság nem az egyes embernél, hanem az abszolút szellemben van, az egyén csupán az abszolút szellem szabadságkeresésének tehetetlen (használati) eszköze. Kant szabadságfilozófiájában az ember szabadságra ítélt lény, ám a szabadság felelősségét egyedül az érett, felnőtt ember, az egyéniség tudja elfogadni. Hegelnél a felnőtté válás, a „megérés” a szellem öntudatra jutása az emberben.

Madách a következő egyszerű lépéssel szintetizálja a kibékíthetetlennek látszó ellentéteket. A *Tragédia* tartalmával a tudomásunkra hozza, hogy a világtörténelemben az eszme egyenlő az emberséggel. Ezzel ugyanaz a helyzet áll elő, mint az előbb a Logossal kapcsolatban: ha az emberség az eszme, akkor az (hegeli módra) nem állhat fölötté az embernek, miközben a föltétlen szabadság is keretet kap, hiszen ha az emberség, s nem az egyén a szabadság kritériuma, akkor a szabadság cselekedetei alárendelődnek az emberség erkölcsi, erényeket megkívánó követelményrendszerének.¹⁴ Madách szerint minden korszaknak megvan a maga emberség ideálja. A *Tragédiában* Ádám, a férfi testesíti meg az egyes emberideálok eszmeiségét és cselekvését, míg Éva, a nő ezek tükrét és motivációját jeleníti meg. Nincs lehetőség ezek egyenként való tárgyalására, a táblázatból azonban

könnyedén kiolvashatók a tudni érdemesek. Itt csak annyit, hogy Madách kilenc emberideált tárgyal a művében, ebből négyet tart az emberség igazi alapeszményeinek, négyet részben helyes, részben helytelen eszménynek tekint, egyet pedig teljesen embertelennek vél.

A politikafilozófiával kapcsolatos szintézisét is jól szemlélteti a táblázat. Az ott felsorolt hat államforma a platóni és az arisztotelészi politikafilozófia szintézise, beleszöve abba az újkori államelméleteket is. Platón idealista–elitista államelméletét a falanszter színben emberidegensége miatt a leghatározottabban elveti Madách. Arisztotelészt viszont racionalista–realista nézetrendszere miatt érzi magától idegennek. Platónt tehát azért utasítja el, mert eltúlozza az eszmeiség szerepét a politikában, míg Arisztotelészt azért, mert eltekint az eszmeiség fontosságától abban. A *Tragédia* a képviselőben látja az államelméletek szintetizáló alapelvét: a politikai képviselő egyszerre hivatott közvetíteni az eszmeiséget és a politikai realitásokat. A táblázatból az előbbi minta szerint kielemezhetjük, hogy melyik képviselői formáról miként vélekedik a mű. Teljesen pozitívnak csak két rendszert tekint Madách, s ez összevág a jegyzetekben megőrzött kijelentésével. („Az én nézetem demokrácia, de despotiában arisztokrata vagyok.”¹⁵)

Lezárásképpen el kell mondani, hogy a *Tragédiából* kiolvasott szintetizáló gondolatok talán közhelyszerűnek tűnnek. Az igazán nagy gondolkodókkal kapcsolatban gyakori ez a félreértés. Nagy különbség van azonban az ad hoc, ösztönösen bennünk lévő gondolati magvak és a rendszerszerű, tudatos, alapjaira rámutató gondolkodás között. Az utóbbi a nagy gondolkodók ismertetőjegye. Az *ember tragédiája* alapján Madáchot méltán tekinthetjük egy ilyen nagy gondolkodónak.

JEGYZETEK:

1. Sötér István: Álom a történelemtől. 1969. 52–75. o.
2. A tragédia háromszólamúságával kapcsolatban lásd. S. Varga Pál: Két világ közt választhatni. Bp., 1997.
3. Sötér István: i.m. 58. o.
4. Fourier fő feladatának azt tartotta, hogy a newtoni gravitáció természettörvényét kiterjessze a társadalomra. Azáltal, hogy Éva – a nő, a társadalom alapegységének, a családnak a fenntartója – a társadalmi „gravitációs” vonzás megjelenítője, ezáltal már Madách bölcséleti kritikája is megszólal.
5. Madách Imre összes művei. Révai, 1942. 876. o.
6. Arisztotelész realizmusának a kiindulópontja közvetlenül az érzékelő ember, a tudományos realizmusnál a tudományos empirizmus veszi át ezt az elsődleges szerepet, a szubjektívnak tekintett emberi érzékelés itt már másodlagos fontosságú, közvetett helyzetbe kerül.
7. A tömeg a determináló erők által uralt alaktalan emberi képződmény. Erőszakosságában benne van a schopenhaueri létakarás irracionális ösztöne, manipulálhatóságában a büchneri szabad akarat nélküliség, és mint falkaszellem a kollektívizmus determináló ereje is ott lakozik benne.
8. Ennek kapcsán lásd Ó- és újkor c. versét. Madách Imre összes művei II. 312. o.
9. A szabad verseny ál-esélyegyenlősége, miként Madách bemutatja a londoni színben, az erősebbnek és a jobb pozícióval indulónak ad szabad kezet, hogy eltiporja a gyengébbet és a rosszabb helyzetben lévőket.
10. Az ember tragédiája. I. szín 79–88. sor

11. Kantnál a determináló erő az ész a priori törvényei, Büchnernél a természettörvények. Mindkettőből az következik, hogy a teremtő isten fölött áll egy személytelen törvényi hatalom.
12. E.T. 119–124. sor
13. Hegelnél ez a luciferi semmi a dialektika tagadása, Schopenhauernél a lét tagadása, a nirvána, ahogyan ő a keleti vallási fogalmat megértette. A világi létezés mindkét esetben negatívumként van feltüntetve.
14. Kant felvilágosult optimizmusában az ész játsza az emberségnek ezt a kontrolláló szerepét.
15. Madách Imre összes művei II. 766. o.

HELTAI NÁNDOR

Az ember tragédiája Katona József szülővárosában

Az ember tragédiája kecskeméti színpadi megjelenítéseinek áttekintése alkalmat ad Katona József és Madách Imre életművében megfigyelhető hasonlóságok megemlítésére. „Egyetlenünk a maga nemében”, így határozta meg kiadása után két évtizeddel, 1840-ben a *Bánk bán* helyét Erdélyi János. Németh G. Béla *Két korszak határán* címmel megjelent tanulmánya szerint *Az ember tragédiája* a maga nemében testvértelen mű a magyar nyelvű irodalom körében.

Más történelmi viszonyok között, eltérő táji, családi, kulturális környezetben töltötte ifjúkorát a Széchenyi Istvánhoz hasonlatosan, 1791 őszen született Katona József és a Petőfinél három héttel később világra jött Madách, mégis számos egyezés mutatkozik életművükben.

Beteg szíve Kecskemét nagy szülöttét 39 évesen, az alsó-sztregovai földbirtokos fiát léte 41. évében vitte el. Főművüket részben magánéleti csalódások, részben nemzeti fájdalmaik formázták irodalmi alkotássá. Mindketten baráti tanácsokat meghallgatva öntötték végső formába remekművüket. A történelmi tragédia és a drámai költemény egyaránt olvasmányként került színpadi létük előtt az olvasókhoz. Sem Katona, sem Madách nem kötődött közvetlen elődökhöz. Egyikük sem láthatta színpadon legkiválóbb művét. Első olvasásra Vörösmarty nem ismerte fel, hogy a kecskeméti szerző drámájával időtálló alkotással gazdagodott kultúránk, nemzeti tudatunk. Arany is csak a hajdani kalocsai kisdíák, jánoshalmi plébános Jámbor Pál unszolására vette másodszor is kézbe a személyesen nem ismert alsó-sztregovai szerző kéziratát.

Mindkét alkotástól félt a hatalom! Volt, amikor tiltották bemutatásukat, volt, amikor gyanakodva figyelték mondandójukat. Felújításaik napjainkban is termékeny értelmezési vitákat gerjesztenek.

A két remekmű bemutatását azonban eltérően fogadta a közönség. *Az ember tragédiája* premierjére – a magyar színháztörténet a szó szoros értelmében egyik legfényesebb, szenzációs sikerére – több újságcikk hangolta a várható érdeklődőket. (Először világítottak magyar teátrumban elektromos árammal, szellemeket eltüntető gépeket ígértek.)

Az 1883. szeptember 21-én bemutatott történelemfilozófiai költemény gyors, országos ismertségét Budapest irányadó, munkákat, embereket minősítő fővárossá rangosodásának is köszönhető. A száz meg száz településre továbbított hírlapok napok alatt szétrepítették *Az ember tragédiája* tapsviharos fogadtatásának hírért is. Viszont kevesen, késve értesültek a *Bánk bán* első, kassai bemutatójáról.

A felgyorsult információáramlásnak is köszönhetően Ádám, Éva és Lucifer, a pesti premier után két hónappal vidéken, Baján is megjelent a színpadon. (Az újabb kutatások megkérdőjelezzik a bemutatót tudató híradások hitelességét.)

„Irodalmunk legremekebb, legnagyobb szabású drámája”

Az újdonságokat kedvelő Saighy (Sághy) Zsigmond direktornak köszönhető *Az ember tragédiája* Temesvárt, Pozsonyt, Győrt és más színházi városokat megelőző, 1884. november tizenötödiki kecskeméti premierje. Egyetlen hazai remekmű sem jutott el ilyen viszonylag rövid idő alatt a homok metropolisába. A kecskeméti *Bánk bánt* is először Göts Ede társulata, a kassai előadás után 14 évvel tűzte műsorára, a *Csongor és Tiinde* megtekintésére a színmű ősbemutatója után sok évtizeddel válhattak jegyet az érdeklődők Kecskeméten. Több mint fél évszázad telt el, míg Kodály Hány Jánosát a zeneszerző szülővárosában is előadták.

Az 1868-ban alapított első kecskeméti időszakos kiadvány, a *Kecskeméti Lapok* 1884. november 12-én hívta fel mintegy öt-hatszáz olvasójának figyelmét a különleges kulturális eseményre. „Adatik irodalmunk legremekebb, legnagyobb szabású drámája új díszletekkel, zenével és énekkel. Drámai költemény. Nagy látványos classica mű. Írta Madách Imre. Az új díszleteket festette Havasi Ferenc színházi festő. A mennyország és a paradicsomtól kezdve az ó-, közép, jelen és jövőkorig. Az előadást rendezte: Krémer. Karmester: Endressz.” A *Kecskeméti Lapok* november 23-án megjelent száma szerint a drámai költemény ugyan „megnyírva mutattatott be, de elég jó sikerrel. A rendezés, s a díszletek ügyes kezekre vallanak”.

Most már több telt házról szólhat az ének, így méltatta a közönségnek és a társulatnak kijáró évadkezdeti bizalommal a második helyi lap, a *Kecskemét újdondásza* 1884. november 23-án Saághy Zsigmond 36 tagú, főként zenés játékok bemutatásában jeleskedő együttesét. Talán Madách főművének első kecskeméti bemutatója is táplálta a cikkíró derűlátását.

A hetilap dicsérte az igazgató törekvéseit, kedvezőnek vélte a körülmények alakulását, de igényeit a lehetőségekhez szabta. „Az operaelőadásokkal együtt most *Az ember tragédiája* is jobban a levegőben van, hogy telt házat képező közönség ne lett volna rá kíváncsi. A közönség bizonyosan számolt színpadunk hiányosságaiival; azt, amit elvárhatott, el is nyerte. Fogalmat adhat magáról a darabról, egyebet alig. A díszletek közül csupán a mennyország emelkedett ki, s ezért színpadi hatása nem volt valami nagy, sőt a sűrű és hosszú felvonásközök sokak előtt unalmassá tették.

Mind amellet a komolyan gondolkodó rész, mely a költői szépség és szellem iránt fogékonysággal s megfelelő előkészülettel bír, élvezet és tanulság dolgában bizonyára inkább bővelkedett, mint számos üres fecsegésből álló előadásra.

Lucifert Fábrián nyomatékosan s kiváló szépen szavalta; leszámítva némieket. Krémer is elég jó volt Ádám szerepében. Kár, hogy Saághynét gyenge hangja versek szavalására kevésbé képesíti.”

Természetesen a Kecskemét is nyomon követte a helyi színházi élet történéseit. A mostani színházzal átellenes, nyáron magtárként szolgáló teátrum nézőtere megtelt a filozofikus drámára. „Élénknek és mulattatónak” minősítette az előadást. A másnapi Czigány Pannára mégis szívesebben emlékezett.

Mivel akkoriban majd minden este mást játszott a társulat, szokatlannak tűnt a *Kecskeméti Lapok* két hét múlva megjelent híre: „a Nemzeti Színház legvonzóbb darabját” újra, „az évadban utószor, brillantūs világítással”, ismét előadták. A szegényes díszletek és hosszú felvonásközök miatt nem tudtak mélyebb rokonszenvet kelteni sem a *Tragédia*, sem saját maguk iránt. Hasonlóan vélekedett 1884. december 2-án a Kecskemét színházi tudósítója is. „A vasárnapi előadásról, mely alkalmalmmal *Az ember tragédiája* kevés számú közönség előtt ismételtetett, nem lévén megjegyezni valónk – ezúttal a keddi előadásra térünk.”

Az állandó pénzhiánnyal, a nyomorúsággal, a közönnyel küszködő igazgatók éveikig nem gondolhattak Madách művének újabb előadására. Csak a hét évadra magát és társulatát a rónák fővárosában elfogadtató Pesti Ihász Lajos (1849–1935) vállalkozott ismét *Az ember tragédiája* színrevitelére. Gyarapodott a város, megkezdték az utcák kövezését, iskolákat építettek, sugárutat, új színházépületet terveztek, a színház is valamivel rendezettebb körülmények között dolgozhatott.

1894 januárjának utolsó napjaiban háromszor egymás után került a színpadra *Az ember tragédiája*.

„Nyílt színen is felhangzott a taps”

Szerencsére Pesti Ihász Lajos társulatát az adott viszonyok között kiválónak mondható együttes váltotta a második színházépületben tartott utolsó évadban. Így mutatta be az új színtársulat igazgatóját 1895 októberének végén a *Színház* című helyi időszaki kiadvány. „A drámai személyzet férfi tagjai közül az első hely föltétlenül Rakodczayt illeti. Nagy tehetség, kiváló alakítás, jellemző erő. Nem kisebb az érdemei a rendezés és a betanítás körül.”

A direktor (1856–1921) már első évadában a régi granárium-teátrumban klasszikusok igényes színpadra állításával bizonyította felkészültségét. *Az ember tragédiáját* 1895 decemberében tűzte először műsorra. Jól ismerte Madách remekművét, hiszen rendezőként és színészként addig ötvenszer foglalkozott vele. Ezúttal is duplázott, vállalta a rendezést és eljátszotta Lucifer szerepét.

Az új kőszínházban ő rendezte először, az 1896/97-es évad derekán, *Az ember tragédiáját*. Korabeli feljegyzés szerint az itteni közönség talán először érezte át igazán „a drámai költemény nagy szépségeit”.

Az előadásról a legműveltebb és legérzékenyebb helyi színikritikus, Liszka Béla (1857–1901) középiskolai tanár írt a *Kecskeméti Lapok*ba. „Örömmel tapasztaltuk a tanuló ifjúságnak, s a karzati publikumnak meleg érdeklődését. [...] Halasi Ádámja csak a patetikusabb jelenetekben (Danton, Miltiades, falanszter, Bizánc) érvényesült teljesen, midőn, mint Kepler az új idők eszméjét lendülettel üdvözölte. Nyílt színen is felhangzott a taps, mely különben minden függöny legördüléssel ismétlődött. [...] Játékukban teljes egyöntetűség jelentkezett, ily egyöntetűség, minőt vidéki színpadokon nem igen láttunk s nem is igen fogunk látni.”

Rakodczay nyilván kecskeméti rendezéseinek tapasztalatait is beépítette Madách Imre életéről és költészetéről írt. 1901-ben, Pozsonyban és Budapesten kiadott könyvébe.

„Megtalálta az igazgató azt a darabot”

A Jókai pártfogásával megválasztott Kövessy Albert (1860–1924) színi direktor nem sajnálta a pénzt 1903 januárjában a drámai költemény méltó megjelenítésétől. A *Kecskemét* kritikusa szerint „külső kivitelezésben messze felülmúlta elődeit, de a darab „háttartalan mélységeit, nemes bölcsességű igazságait, alig sikerült a főszereplőknek a közönség érzelmeihez közelebb hozni; megérteni meg éppenséggel nem sikerült azokat. [...]

Nem mindenben, de sokban sikerült és igen szépen látogatott estéi voltak a héten színházunknak. Madách *Az ember tragédiájában*, azt hisszük, hogy megtalálta az igazgató azt a darabot, amely dominálni fogja az idei évad műsorát. Őszinte elismerés illeti a művezetőséget, hogy kicsinyebb feladat helyett megszólaltatta a magyar drámairodalom eme remekét”. Majd a szerző így folytatta 1903. február 8-i cikkét: „[...] a színház gondosan rendezte, és pazar fénnel állította ki *Az ember tragédiáját*. A díszletek – amelyek tetszetősnek, sőt elragadtatók –, a dekoratív festészet remekének mondhatók és éppen ezért igen kár, hogy a színpadi reflektorok hiánya miatt teljesen elveszett egynémely hátsó függöny kifejező, látványos szépsége.”

A hetilap következő számában azonban kiderült: ezúttal is korainak bizonyult az öröm. „A hét műsorát javarészt *Az ember tragédiája* dominálta. A darab vonzó ereje azonban úgy látszik, sokkal előbb megszűnt, mintsem gondoltuk volna. A keddi és szerdai estéken már üres nézőtér előtt darálták le színészek a szerepüket. Az egyetlen monumentum, amelyet följegyezni szomorú kötelességünk – de amelyről különösen nagy lelki tusakodásunkba került, hogy kesztyűs kézzel írjunk – Latabár Árpád szertelenségei, amelyek hovatovább botrányossá fajulnak.” (Az athéni polgárból például csörgősipkás bohócot csinált.)

Itt jegyzem meg, hogy a mű 1905-ben érettségi tétel volt a reálgimnáziumban. 1914-ben egy felsőkerista Madách szövegével nyerte a városi szavalóversenyt, közterületet Kecskeméten 1932 decemberében neveztek el Madách Imréről.

1917. március 21-én két vendég is föllépett Madách művében. Pethes Imre a Nemzetiből és a jól helytálló, népszerű műkedvelő Szabó Ambrus (a későbbi kitűnő könyvtáros), tudható a *Kecskeméti Lapok* másnapi számából. „Nemcsak a remek mondások bilincseltek le a hallgatóságot, hanem az az igazi művészet, mellyel Pethes játszotta szerepét. Nála emberibb senki sem lehetett volna, játéka a művészileg tökéletesített természetesség volt. [...] Mariházy Luciferje is nagyon intelligens alakítás volt. [...] A rendezés körül azonban hiányosságok voltak. Az Úr szava bizony nagyon gyöngye volt, ha nincs elég erős hangú színész, miért nem használ szócsövet. A menybéli és paradicsomi jelent misztikus megvilágosítást és egész más díszletezést kívánt volna.”

„Tanításának fénye áttör a sötét éjszakán”

A Trianont követő dermedtségben Petőfi és Madách születésének centenáriumát nemzeti ügyként, önerősítő szertartásként ünnepelték 1923-ban. „Ezekben a vészterhes időkben égig nőtt két szellemóriásunk tér vissza közénk százéves születési

évfordulójának jubileumában, hogy erőt, hitet öntsenek a kishitűekbe, [...] hogy a magyar nemzet hatalmas szellemét megmutassuk a letipróknak, a győzőknek, a koncon osztozóknak.” (*Kecskeméti Közlöny*, 1923. január 23.)

Laptársa, a konzervatív-liberális *Kecskeméti Lapok* is példájukra hivatkozva lelkesített, buzdított. Madách „tanításának fénye áttör a sötét éjszakán, s mert minden zsarnokság bukását hirdeti, hittel, büszkeséggel, a fényes múltra emlékezve a szomorú jelenben”. Hiába intették Csáky Antal társulatát a *Kecskeméti Lapok*: 1923. január 24-i számában: „szent kötelessége minden színháznak a magyar kultúrával szemben, hogy a legnagyobb gonddal hozza színre Madáchot és minden színésznek nemes ambícióval kell szerepében elmélyülni,” – mert többen csak a remekmű harmadik előadására tanulták meg szerepüket.

A cikkíró szerint „az előadás színvonalát nagyon emelné a nagyobb rendezői fegyelem”. Csak néhány színészi teljesítményre tért ki, külön is említette azonban: „Páger Antal az ünnepi előadáshoz méltó alakítást nyújtott.”

A *Kecskeméti Lapok* évad végi, március 31-én megjelent összegzésében is megemlítette Madách művét. „Mi pedig legnagyobb érdeme Csákyknak, hogy megszólaltatta a legnagyobb színműírókat, a külföldi zseniket s minden irodalmi eseménynek ünnepi előadást szentelt. [...] *Az ember tragédiáját* a *Bánk bán*hoz hasonlóan vendégszereplő nélkül hozta színre, s hat napig tartotta műsoron, mindig telt házzal.”

A százados évfordulón a drámaköltőt személyesen ismerő Nagybócsai Sárközy Julianna a *Kecskeméti Lapok* 1924. január 24-i számában fölidézte emlékeit. „Most, amikor kegyelettel és büszkeséggel ünnepeljük Madách születésének századik évfordulóját, városunknak jutott az a dicső tény, hogy falai közt üdvözölheti azt, aki Madách Imrét és családját személyesen ismerte és esküvőjén, 1845. július 20-án jelen volt Csécsén. [...] noha 100-ik életévéhez közel jár, élénken emlékezik vissza azokra a napokra, amelyeket Fráter Pál alispán anyai nagybátyánál töltött, kinek unokahúga volt Fráter Erzsike. Elmondja, hogy az esküvőn a menyasszony éppen nem volt meghatva, nem méltóan viselkedett komoly, mély érzésű vőlegényéhez, általában a házasságot már akkor nem tartották szerencsésnek. [...]”

„A történelmet, mint fejlődési folyamatot”

Az 1947 őszen korábbi keserű csalódásai ellenére merész tervekkel visszatérő Szalay Károly szíinigazgató kétszer is – november másodikán és harmadikán – műsorra tűzte *Az ember tragédiáját*. A papírhiány miatt szűkös terjedelmű helyi sajtó, pártállástól függetlenül sikeresnek minősítette a két előadást, de a produkciók elemzésére nem vállalkozott.

A megyeszékhelyé előléptetett Kecskemét dinamikus-kulturális felemelkedése, a színház államosításának köszönhető stabilitása tette lehetővé az éves programok igényesebb, tudatosabb előkészítését. Hosszabb ideig műsoron tarthattak egy-egy produkciót. Jutott idő a kiválasztott mű tartalmi és művészi elemzésére, bár elvárták, a marxista-leninista – vagy annak mondott – szempontok, elvek, a „szocialista realista” követelmények érvényesítését. Sokan rájöttek arra, hogy ügyes csomagolással miként lehet a valódi mondandó, üzenet, megnyilatkozás káposztáját megőrizve a (párt)ideológia, a „kulturpolitika” kecskéjét is jól lakatni.

Az ember tragédiája rendezésével 1962 nyarán megbízott fiatal Udvaros Béla is kénytelen volt kijelenteni – a műsorfüzetben és az *Aranyhomok* antológiában közölt – a művel és

a színpadra állítással kapcsolatos elveit, terveit, gondjait összegző tanulmányában: „elérkezett az ideje, hogy Madách remekét korszerű, szocialista világnézetünk segítségével reálisan értékeljük”.

Rendező alapelveit három részben fejtette ki. A *Filozófia* fejezetben a történelmi képeket elemezte. „Az Úr a mi értelmezésünk szerint maga a természet, az élet a drámában, Lucifer pedig ennek a tagadása. Az ember tragédiája pedig tulajdonképpen az, hogy az élet értelme tagadójának kezét fogva keresi az élet értelmét. [...] A luciferi álmoképek felépítésénél a hegeli triadikus dialektika módszerét (tézis, antitézis, szintézis) vettük alapul.”

Arra törekszik – folytatta Udvaros Béla –, hogy a történelmet, mint fejlődési folyamatot mutassa be. Ezért az egyes képek után a torzító, bomlasztó, csüggesztő luciferi szemlélet ellensúlyozására, kivetített diaképekkel érzékeltetik egy-egy kor teljességét. Például „Egyiptom nemcsak gúlaépítés, rabszolgaság volt, hanem csillagászat és geometria is.”

Sajnos a térszűke szorításában nem ismertethetem Ádám konfliktus helyzeteket teremtő útkeresésének megjelenítésére vonatkozó elképzeléseit és Luciferről kialakított felfogását. Ide kívánczik azonban ez utóbbi szerepet feledhetetlenül alakító Bárdi Györgynek az 1962. október 27-i premier előtti napokban, a megyei lap számára adott interjújának néhány mondata. „Madách ördöge nem igazi ördög, hanem mélyen emberi figura, aki nem ártó szándékból, hanem a tudás, a szellem erejével kerekedik mindannyiunkban az ember fölé és marad alul. Mert Lucifer az értelem az emberben [...] ezt akarom játszani.”

„Mit is akart a rendező?”

Nagy várakozás előzte meg a kétszeres Jászai-díjas, kiváló művész, kitűnő karakter-színész Nagy Attila által rendezett *Az ember tragédiáját*. Sokat ígért az előzetes a műsorfüzetben. „Minél többször játszottam és minél többször láttam a *Tragédiát*, annál több olyan problémáját fedezem fel az előadásoknak, amelyek kiküszöbölésére, megoldására vágyva egyre inkább a darab megrendezésére készülődtem.”

Többeket megszólaltatott a kiadvány szerkesztője. Az érdekes nyilatkozatokból Buda Ferencét idézzük. „Várom, sőt elvárom mindenekelőtt azt, hogy a színház együttese a műhöz méltó előadást állítson színpadra. Ez a mesterségbeli tudáson és a művészi alázaton túl meglehetősen filozófiai felkészültséget és magas fokú, de keményen kordában tartott lírai hevületet is feltételez, továbbá az egyénben – nemzetben – emberiségben való gondolkodás képességét. Ha mindez megvan, a színészi-rendezői tehetség meg a jó csapatmunka, diadalmaskodhatok a nehézségeken.” (Csak zárójelben a színpadi látvány természetén igen fontos, de nem a lényeg hordozója, hanem a minél teljesebben meghagyott szöveg: Madách a *Tragédiát* nem a Dóm térre szánta.)

Az ifjú történész-politológus középiskolai tanár, Újlaky István gondolatsorából két mondatra jut hely. „A nagy mű jellemzője, hogy a nézőben, olvasóban asszociációk sorát indítja meg. Így vagyunk a *Tragédiával* is: keresztények hitvitája és szellemi terrorja helyett a náciizmus vagy a nagy kínai proletár kulturális forradalom autódaféi, jakobinus kivégzések helyett fehér- vagy vörösteror, piramisépítkezés helyett fegyverkezés, falanszter helyett Pol Pot Kambodzsája vagy a

létező szocializmus némelyike, az eszkimó színben fenyegető fagy és éhhalál helyett civilizációs környezeti katasztrófa.”

A kritikusok, a nézők azonban képtelenek voltak az összevisszaságokból, a következetlenségekből, az elszavalásokból kihámozni, hogy mit is akart a rendező. „A Madách dráma jó ismerője, a tananyagot morzsolgató diák, a régebbi bemutatók emlékével élő néző hiába várja, hogy a tragédia új arcát mutassa; hogy egyáltalán arca legyen.”

„Az elsikkasztott forradalom után”

Az új évezred első *Tragédia* bemutatójának műsorlapjában le is írta Bodolay direktor-rendező, hogy mit kérdez 2000. január 19-én és az ezt követő előadásokon Madách műve: „tíz évvel az elsikkasztott forradalom után, vajon hogyan éli meg egy iskolai osztály létszámára emlékeztető égi és földi kar a jól ismert történetet?”

Koltay Tamás a Színház 2000. márciusi számában indokoltan írhatta: „Bodolaynak sikerült megérezkítenie, az adott gondolati kereteken belül teatralizálni az előadást”. Sajnos nincs terünk a rendező felfogás, az ötletek, a több kiváló színészi teljesítmény akárcsak megemlítésére sem. Csak azért nem mondhatom, hogy egyetértek a kritika írójával: „az új keletű *Tragédia* előadások közül Bodolay rendezését tartom a legjobbnak” –, mert sajnos nem láttam a pécsi, a debreceni, a miskolci, az egri, a kolozsvári, a budapesti produkciókat.

Külön tanulmányt követelne az előadás, a közönséget megosztó, lelkes és elutasító indulatokat kiváltó fogadtatásának elemzése.

*

A kecskeméti *Az ember tragédiája* előadásokból is kitetszik Hevesi Sándor megállapításának igazsága: „A remekművek nemcsak más-más arcukat mutatják a változó koroknak, hanem újabb és újabb értékeik válnak nyilvánvalóvá.” Tegyük hozzá, az értékek mikénti felragyogtatása, netán elhomályosítása, fénytörése a korparancsoknak, az előadások színvonalának, és eléggé nem hangsúlyozhatóan a közönség műveltségének, ízlésvilágának, színházi kultúrájának is a függvénye volt Bács-Kiskun megye székhelyén is.

ÁRPÁS KÁROLY

Választások előtt

A pej fölnyerített. Oldalazni kezdett, hogy társát, az almásderest megkerülje. Az fölemelte a fejét és nyihogott. A csődörnek sikerült a másik farához közel kerülnie, és az orrát a herélt farkához érintenie. A szaglálódást még csak tűrte az almásderes, de megugrott, amikor a pej az ágaskodáshoz hátrált.

– Bolond a te méned, Emi! Hát nem érzi, hogy nincs keresnivalója?

A szakállas férfi szavára a csurgóra növesztett bajuszos megemelte a fejét, aztán a lovaglópálcájával csapkodni kezdte a telet túlélte laboda gömbjeit.

– Nincs jelentősége.

A szakállas a játszódó lovokról a barátjára tekintett. Az sötét arccal nézett maga elé a márciusi délelőttön. A szemlélőnek eszébe jutott, hogy látta már a társát diadalmasnak, keserűnek, sikeresnek, átkozódónak, bizakodónak, szerelmesnek, s olyan világfájdalmasnak, amilyenek csak az almanachok költői el tudták képzelni a hőst.

– Ne lógasd a fejed! Asszonynak, lónak egy a gondja... tudod!

A bajuszos megállt. A domb teteje ott volt előttük, az ösvény eltérült. A déli távolból sötétlettek a Cserhát vonalai.

– Nincs itt a tréfa ideje. Azzal most nincs gondom.

Legyintett a pálcával, mintha a nem létező szúnyogokat hajtaná. Aztán megpróbált a szakállas szemébe nézni:

– A választások miatt jöttem.

– Hát, jobb is idekint. Ki tudja, ki figyeli a házat..., és ki figyel téged.

– Édes Pálom! Biztos vagy benne, hogy nem akarsz indulni?

A szakállas most megállt. A lovak megnyugodtak. Csönd volt körülöttük. Hát, eljött ennek is a napja. Tizenhárom éve gondolkodott rajta.

– Úgy vagyok ezzel, mint a szűzlány: kívánom az egyik terhet, félek a másiktól.

– Nem mulatság ez, Pálom!

– Éppen erről van szó! A siker tetszene, a bizalmatok fölemelő – de ami vele jár...!

– A pénz nem számít. Ha a korteskassa nem elég, kiegészítem.

– Nem, Emi! Nem a választási procedúráról van itt szó. Inkább arról, hogy félek, nem tudok én szót érteni sem veletek, sem az ellenetekkel.

– Hiszen ki akarja, hogy a taplószívű kehidaival tarts?

– Félreértesz. Én a gróf álláspontját épp úgy nem tudom elfogadni, mint a prókátorét. Igazság szerint, nekem negyvennyolcban sem volt pártom.

– Hogy érted ezt? Hiszen emlékszem: a konzervatívokat éppen úgy kifogásoltad, mint a pilvaxosokat!

– Nem is tudom. Talán az eszközök...

A márciusi szél föltámadt. A domb kopár teteje körüli, tavalyról maradt kaszálatlan fű hullámozott. A lovak legelésztek, a két férfi elnézett a messzeségbe. Aztán a bajuszos megszólalt:

– Én biztosan indulok; megkaptam a bizottmányi jóváhagyást: támogatni fognak. Azt hiszem, itt az ideje, hogy folytassam a tizenhárom évvel ezelőtt abbahagyott pályát. Anyámasszony is örül.

– Azt elhiszem, Emi. A Múza helyett a Politika; jobb kombináció! Könnyebben megadja magát, s bár pénzért fekszik, több a mulatság benne. S talán ha az egyik nőt ejted...

– Hagyjuk, Pálom, az asszonyokat! Legalább ilyen könnyű faragni élcet az agglegényekre is. De most másért jöttem. A vármegyei bizottmány szabad választást engedett nekem, hogy kit kívánok követtársamul. Rád gondoltam.

– Megtisztelő. Akkor, kedves képviselőjelölt-társam, szükséges, hogy a programomat közöljem – íme, halljad hitvallásomat! Először én Ausztriát az október huszadiki diplomával kezében olyannak tartom, mint egy magát tiszteletre méltónak álcázó hölgyet, ki tizenhárom éves ostromlójának egy óvszerrel a kezében megígéri, hogy minden kívánságát teljesíti – ha előbb megengedi, hogy a kondomot felhúzza neki. Magyarország, mint egy erejében bízó ifjú ezen ajánlatot *beindulási* pontul elfogadja, s azonnal szervezni kezdi magát: lecsatolja a nadrágját, leoldja gatyáját, sőt neki is térdel. Ám Ausztria kisasszony a január tizenhatodikai reklamációja ellenére se mutat legkisebb hajlamot a cotton felhúzásra! Ebből vita támad, és a végeldöntés április másodika utánra, az országgyűlésre halasztatik – midőn azt hiszi az egyik, hogy erővel is felhúzhatja az óvszert, a másik meg reményli, hogy kondom nélkül is megteheti, amire vágyik. Ellenzem a cotton felhúzását.

– Hahaha! A kondom, mint alkotmány!

– Másodszor: egy ország a felelős minisztériummal és a megyei hivatalrendszerével hasonlít az utcán társat kereső olyan csírához, kinek megvan öröméhez mind a két legszükségesebb alkalmatossága, de egyszerre egyiket se használhatja a másik miatt. Pártolok egy eszközt.

– Jól adod, Pálom, de ebből elég! Fordítsuk komolyra a szót!

– Épp azon vagyok, mint az öregember az utolsó lövésén. Hallgass ide! Harmadszor: hiszem továbbá, hogy egy hetven éves egészséges embernek a farkát könnyebb felállítani, mint a február huszonhatodikai alapon a Birodalmi Tanácsot.

– Ugyanezt gondoljuk mi is.

– Negyedszer tudom, hogy negyvennyolc előtt a nép azon szerepre volt kárhoztatva, mint a tekerésnél a tök! Ő volt a legfőbb tényező, de élvezetben nem résztült – és az alkotmányon kívül maradt.

– Álljunk meg egy pillanatra! Nem hiszem, hogy ezt a programot akár a bizottmány is elfogadná!

– Miért? Az elébb mondtad, hogy egyezik a véleményünk.

– De a forma nem. Gondold meg, barátom, hogy a bizottmány nyilvános üléseire a hölgyközönség is hivatalos.

– Nincs ott helyük! Nem színház ez. Inkább bordély. De folytatom. Ötödször: ami a nemzetiségeket illeti, hiszem, hogy valamint egy buja nőt a férje, úgy a nemzetiségeket Magyarország tökéletesen nem elégítheti ki anélkül, hogy magát ne enerválja.

– Ki akarja a nemzetiségeket kielégíteni?

– Te tényleg a Múzsával henteregsz még most is! Pedig a Politikának is ismerni kell minden likát! És Kossuth alkotmányjavaslata? És a bécsi föderalisztikus tervezet?

Ti azt hiszitek, hogy a nemzetiségek nem politikai tényezők? Akkor írd meg a *Civilisator* folytatását!

– Mit kívánsz még?

– Hatodszor: hiszem, hogy a magyar nadrág és a krinolin a népesedés szaporodásának nagyobb hátrányára van, mint a katolikus klérusi cölibátus.

– Ez most hogyan jön ide?

– A magyar népesedés gondjai nem a polgári vagy az egyházi anyakönyvezés eldöntésétől oldódnak meg. A népegészségügyre kellene áldozni, nem pedig a nemzeti jelszavak díszleteire. És a lakosság életkörülményeinek javítása talán más politikai problémák erejét is gyengítené.

– Lehet, hogy igazad van.

– Végre hiszem, hogy az alkotmány sáncait nem azért nyitottuk meg, hogy azon mi kimenjünk, hanem azért, hogy a nép bejöjjön. Mert a tisztelt választók tudják, hogy a krinolint nem azért emeljük fel, hogy az alól a nő kibújjék, hanem azért, hogy mi bebújjunk.

– De a nép nem csak magyar!

– Már arról én nem tehetek. Aki sarokra áll, az a pénzért minden vendéget fogadjon. – A szakállas keserű mosolyra húzta el a száját, majd átölelte a barátját.

– Ha ezen elvek mellett megválasztanának, közbejárásoddal pártolj!

Csönd támadt. A szél felhőket hajtott a nap elé, beborult. A két férfi a beszélgetés közben fölért a tetőre. Körülöttük az érintetlen vidék; a dombok mögött meglapultak a falvak, még a templomtornyok csúcsai sem látszottak.

– Kedves Emi! Innen lefelé kell menni.

– Van még emelkedő!

A szakállas megfogta a bajuszos karját.

– Nem tanultam meg a leckét.

– Milyen leckét, édes Pálom?

– A leckét a börtönben. Nem tudok hazudni.

A bajuszos a barátja arcába nézett. Mióta meglakta a fegyházat, sosem tudta többé arcvonásaiban fölfedezni az ifjút, akivel barátságot váltottak. A szenvedés redői erősebbek voltak. Milyen butaság volt. A becsület. Csak a saját vallomása alapján ítélték el. Senki nem tudott róla, hogy ő menekítette ki Bécsből Bemet. Lám, ő aztán tagadott mindent: a fegyvereket, a titkos ügynököket, a külföldre nyúló kapcsolatokat, a gerillák élelmezését és bújtatását, még Rákóczyét is. S Boryval összetartva kibabráltak a sógorokkal. Igaz, megjárta a pozsonyi vízikaszárnyát meg a pesti Újépületet, de itt van! S épp arra készül, hogy tegyen valamit.

– Szóval nem?

– Én ezt nem tudom vállalni, Emi. Hogy a jóhoz a rosszon át is vezethet út...

– De hát olvastad?

– Olvastam. De az a Múzsza. Írni lehet. Mindent. De a politika...

– Egyedül leszek.

– Sajnálom. Én várok rád, itt. Nem úgy, mint a másik.

A bajuszos legyintett. Visszafordultak a lovakhoz. Mindketten megvizsgálták a nyergeket, a szakállas megigazította a hasszíjat. Egy ugrással fönt termettek a lovon, aztán szorosra fogva a zablát ereszkedni kezdtek. Az ösvényre a bajuszos léptetett először. A szakállas figyelte hátulról. Még egyenesen ül a nyeregben. Hirtelen

arra gondolt, meg fogják választani. Aztán... aztán minden lehetséges. A gróf mellett föltűnhet. Hiszen az elsők között kezdte meg a megyei politizálást. S milyen nagyszerű szónok. Rétor-poéta. Vagy poéta-rétor? Amott meg ott vannak a Lónyayak. Szép csillagállítás ez. Akár itt, akár ott. Bár...

– Ha megválasztanak..., hallod?

Az előrelövagolt férfi bevárta a társát.

– Ha megválasztanak, Emi, magaddal viszed a Kéziratot?

– Lehet.

A bajuszos szeme összekapcsolódott a szakállaséval. Bólintott. A pej mén ágaszkodott, lovasa faroltatta, majd az útnak fordult. Egyesével lovagoltak a fűben eltűnő ösvényen a domb mögött előzőldülő sarjerdőbe.

Párkányi Raab Péter szobra

madárlátta magányából
felgyorsult szívveréssel
szétosztom köztetek

Pogány hitemből testálok rátok
fekete szárnyakon fehér gondolatot

Szeretni indultam
azóta úton vagyok...

Találkozás

milyen hősiezen izgató a megérkezés
és a lányok fényre szökő képe
itt
az állomásokon
a dinoszauruszoké
miként ősmagányukból ha kilépve
égő szívetek nyaldossák.

Te, mindörökbe...

(Levél féle kislányomnak: Zs-fának)

Ez itt a végtelen — látod?
Most már a tiéd.
Érted tartogattam.
Harmincnégy évet fájt
– Lloret de Mar –
Albatrosz szívemben az élet,
sebzett álmaimban a halál.
S a keresztségben, ezt

Ma

mind Neked adom:
– sós ízével a földnek –
a tenger könnycseppjeit,
m i n d ö r ö k b e ...

(Hispania, 1986. augusztus)

Csend-élet

Cseresznyés ropogású éjjelen,
a fa tetejében ébrednek.
Szivárvány ajkú képzelet,
tenyeremből kéreget,
Mámikánknak éveket.

(Péterke, 1958–69.)

Évelő

Halálúzó ragyogásban.
Csupaszon a kékülő ég alatt.

Requiem aeternam

Pontról pont a pontban
tövisszúrás homlokodon titokban
vérgörgeteg
rettegett vágyak
az életköröndön talán mind ránk találtak?

már a második szög a helyén,
megfejelve ím a láb is;
mint földi emlék,
golyó képében
szívednek repül egy madár is.

felhőtlen égen
harangszó ringásában
csuromfehéren
a béke galambjai.

(felirat)

Csak
mosolya változott
és a
virágok illata
nem a
szögek
a seb helye
a bezárt ajtók előtt.

Parancsolat

Legyen meg a Te akaratod
a kilakoltatott lélekben.

Legyen meg a Te akaratod
a kilakoltatott fejekben is.
Azonképpen házkutatást tartass,
úgymond önkéntes revíziót,
hogy visszasejtesedjen;
hogy visszasejtesíthesd
mi benned mennyei --

azonképpen itt a Földön is,
életre tévedt egyszeriséged.

Alcsútra kéne menni...

Soma egyre többet tűnődött rajta ezen az őszön, vajon miért is szereti olyan nagyon szigorú nevelőapját, Papát. Egyszer-egyszer elfogadja Mama asszonyi logikával alakított egyszerű ítéletét: jó ránézni! Árad belőle a nyugalom, a magabiztosság, a jó szándékú erős akarat. Aki ránéz, megismeri, annak muszáj szeretni. Igen ám, de Soma azt is jól tudta, hogy a faluban igen sokan nemhogy nem szeretik, de egyenesen gyűlölik, és a legrosszabb bajkeverőnek mondják Papát. Nagyokos-túlokos mindentudónak gúnyolják, akinek néha véletlenül igaza van, de annál rosszabb, mert nem lehet kinyilatkoztatni: sosincs igaza! Pedig ez kéne, ha ő felbőszült igazságkeresésével beleszól afféle ügyekbe, amikhez semmi köze nincsen. A nyugodt öregembernek ismert Papa valósággal dührohamot kapott, mikor egy lakossági fórumon bejelentette a polgármester a döntést: nincs pénz közművelődésre, ezért egy diszkós vállalkozónak bérbe adják a kultúrházat, ezért lett olyan fényesre-feketére kiglancolva, hogy már rá se lehet ismerni az épületre. Papa először érvelni próbált a régi kultúr mellett, aztán toporzékolt, megkérdezte ott kétszáz ember előtt, mennyi a polgármester, a helyettese, a tíztagú testület fizetése, költségtérítése, mennyi jutalmat vett fel a főnökség tavasszal, és mennyi volt egy-egy kultúrház vezető bére egy esztendőben. A kultúrházvezetők az elmúlt tíz évben egy-két esztendőnként váltották egymást. Kiderült: mindegyikük minimálbéren volt foglalkoztatva! De az nem derült ki, – nem nyilvánosságra való adat, – mondta a polgármester, – mibe kerül évente a falunak a választott vezetőség díjazása. A Papa utánajárt: a tucatnyi választott vezető évente általában tizenöt milliót visz el a község házáról fizetésre, költségtérítésre, jutalomra. Papa káromkodott, szép pénzt markolnak fel a torkos fiúk, és ezen túl ott van még az apparátus bére, a jegyző, a főelőadók, az előadók... A takarítónők, az udvarosok, a karbantartók bére... A falu 230 milliós költségvetéséből a község háza elnyelt rögtön 50–60 milliót... Hát persze, hogy nincs pénz falufejlesztésre... Persze, hogy nincs pénz se kultúrházra, se a közmunkások rendes fizetésére! Szégyenszemre négyórásként foglalkoztatják őket 6–6 hónapig, hogy csak 26–28000 forintot kelljen fizetni nekik a kötelező ötvenezer minimálbér helyett. Papa szívóskodott: felszólalt egy nyilvános testületi gyűlésen is... Ilyen még nem volt: polgármestert és rokonhíveit a testületben a guta kerülgette, és a sértett nagyfőnök nyíltan, durván ráripakodott a Papára: semmi köze hozzá. Papa ezen a ponton legyintett, elindult haza.

– Süssétek meg magatoknak a rokon-demokráciátokat... Mama azzal vigasztalta otthon férjét: teljesen mindegy, hogy butácska rokon-képviselők vagy elvakult párthívek csapata szavazza meg egy-egy falu, város polgármesterének, vezetőségének a csillagászati jutalmakat a nagy semmiért, valamiféle illeték-bevételek teljesítéséért...

(Részlet a szerző „Papa haja, kutyaszőr, cimbalom” című készülő esszéregényéből)

– Még csak az hiányozna, hogy téged is idegesítsen a politika – nyugtatta kedvesen feleségét Papa, és emlékeztette Mamát, hogy a szomszédos rokonfaluban, ahol csak négyszáz lakos él, ott is van főállású polgármester, hattagú testület és a többi, akik ott meg elvisznek évente a falu 30 milliós költségvetéséből hat-hét milliót. Itt azért mégiscsak jobbak az arányok. Hogy a fene enne meg mind az olyan vezetőt, – zárta le Papa az eszmecserét, – aki nem szolgálni akarja faluját, de négy év alatt kiszipolyozni, minden pénzt, amit csak lehet...

Mindenesetre, a faluban híre ment, hogy Papa, a nagyokos öreg cigány neki mert menni a falu vezetőségének, és igaza is volt, mert nem meggazdagodni választották meg őket, hanem azért, hogy a falu ügyeit előbbre vigyék, legyen valami munka a szegényeknek, legyen jó iskola, orvosi rendelő, bolt, kocsmá, ami kell. A kocsmában, – ha Papa betért egy féldeci szilvóriumot felhörpinteni, nyakra-főre tolakodtak mellé öregek, fiatalok, hogy meghívják egy-egy italra bátorságáért. Papa mutatta pohárkáját, hogy őneki bizony csak egy kupica az adagja, senki kedvéért nem tudna kettővel, hárommal meginni...

Hogy a falu vezetése leszerelje Papa kellemetlenkedését, javasolták neki, hogy jelöltesse magát a helyi cigány önkormányzat elnökének. Biztosan megválasztaná őt a falu. Papa a képükbe nevetett: van én nékem elég dolgom...

Mikor a környéken is híre ment Papa különös-mogorva harcoságának, a közeli megyeszékhelyen is felkapták a fejüket valamilyen pártszínezetű vezetők. Nocsak! Értelmes cigányember!? Keménykedik a helyi górék ellen, és igaza van? Vegyük fel a pártba, vegyük fel a megyei választási listára, csináljunk sajtókampányt az öreg cigány bölcsességéről, tisztességéről, és ez az ember sokat lendíthet majd a párt szekerén... Papának fülébe jutott a dolog, hogy belőle dísz-cigányt szeretnének faragni. Valamiféle ócska búvárfelszerelésben permetezte a kert gyümölcsfáit, amikor hatalmas fekete autó állt meg a ház előtt. A fiatal sofőr mellől a kövér, kopasz, vénecske káder szállt ki, maga az elnök, hogy megtegye a pártja első lépéseit Papa megnyerésére. Amúgy is divat lett pártjában sokat dolgozni egy-egy falu eszmei bekebelezéséért. Becsengetett. Baka dühödt morgással kapaszkodott elé a kerítés magasságába, jelezve, nem igen tetszik neki a vendég. Papának se tetszett. Épp csak letette a tartályt a hátáról, homlokára tolt fel búvárszemüvegét, mikor kiment a kapuhoz. Kit keresnek? A pártelnök megkérdezte...

– Meg tudná mondani, hol találjuk meg Berki Zsigmond urat?

– Nem tudom megmondani, – válaszolt Papa rezzenéstelen nyugalommal, – de az biztos, hogy elment itthonról... Ma nem is jön haza... A felesége is elment a boltba.

A nagy fekete Ford elviharzott a kövér úrral. Papa ez időben fogadta meg véglegesen, hogy soha többé, egy szikrányit se foglalkozik közügyekkel. Se a faluban, se városban, se megyében, se cigány érdekképviseltek közelében.

– Hét végén Alcsútra utazunk zümikével, – jegyezte meg cimbalmozás közben csak úgy mellékesen Somának, – de ide már Mamát is elvisszük magunkkal, mert van ott egy olyanféle arborétum is, ami az ő ízlése szerint való.

Mama ugyanis rajongott a szép kertekért, ültetvényekért, arborétumokért. Ha Soma kisgyerek korában szóba került, hogy kirándulni kéne valahova a gyerekekkel, rögtön volt javaslata: Vácrátót az maga a gyönyörűség, de ha az messze volna

nektek oda buszozni, akkor menjünk ősfákat nézni Ipolytarnócra, az közel van... Nem kerül sokba az utazás...

A kerti hintázás meghitt koraesti félórájában jelentette be az időpontot véglegesítve Papa, hogy szombaton Alcsútra utazik a család. Papa olyan széles-kényelmes deszkázatú hintát készített a kert végén lévő császárkörte fára, amelyen egyszerre mindhárman hintázhattak, pihenhettek, nótázgathattak... Mamának csodaszépen csengő, tiszta énekhangját Soma igen szereti. Ha Mama egyszer jó kedvében volt, szívesen dalolt cigányul is, magyarul is.

– Gelja icshaj paniszke,
Pelja upre poreszte,
Pekla icshaj bokheli,
Szalakálja korkori...

A lány vízért ballagott,
Útközben hajh! Elbukott,
Pogácsáját ő sütötte,
Maga meg is ehette...

A fájdalmasan zengő régi cigánynóta magyar nyelvű változatából se értett jószérivel semmit a fiú, Papa csak nevetett Soma értetlenségén.

– Végképpen nem érted a képes beszédet? – kérdezte, – pedig ez a költészet lényege. Ez minden művészet lényege... Hallasz valami egyszerű történetet, nézel valami különös látványképet, és elindul benned, valahol mélyen a lelkedben, valami új felismerés az élet titokzatos dolgairól, a bonyolult emberi viszonyokról...

– Gyerek még, – vette védelmébe Mama kedves unokáját. – Honnan is tudhatná hányféle értelme lehet annak, hogy elbukik a lányka, noha csak vízért ballagott?

S hogy elejét vegye Papa további papos magyarázkodásának, új dalba kezdett, s rögvést intett is Somának, énekelje vele a gyerekdalt, mielőtt Papa moccanni tudna...

– Megy a gőzös, megy a gőzös Kanizsára...

Papa türelemmel kivárta a dalocska befejezését, nem akarta már Somát leckéztetni, Mamához fordult.

– A gőzösről jut eszembe, hogy szombat hajnalban befűtjük a zümikét, és meg sem állunk Alcsút határáig...

– Remélem, nincs túl messze ez az Alcsút? – aggodalmaskodott Mama, – nem akarnék órákat egy szűk autóban tölteni.

– Pest-Budától már csak vagy negyven-ötven kilométer, – válaszolt Papa, – majdnem ugyanazon út lesz, mintha Baracska mennénk a börtönbe látogatóba...

Soma felkapta a fejét a hideg-rideg hangfordulatra Papa beszédében.

– Mi az, hogy Baracska? Mi az, hogy börtön? Kit kellett látogatni a baracscai börtönben?

– Apádat, – csattant Papa hangja keserűen.

– De én csak Vácról, Gyarmatról tudtam, – mondta Soma, – mikor volt az édesapám a Baracska lakója?

– Még csecsemő voltál, járni se tudtál, mikor oda látogattunk egyszer-kétszer – nyugtatta Mama unokáját. – Téged akkor a szomszédasszony, Zsófi néne gondjaira bízunk, mert a buszozás igen nagy törődéssel járt a messzi Dunántúlra...

– Miért került az én kisgyerek koromban Baracskára az apám, – kérdezősködött tovább Soma, – bár igazából nem várt választ, hisz tudta jól, hogy a válasz sem lehet más, mint az, hogy betörésekért, ahogy a váci, gyarmati vendégeskedés idején. Pizlicsáré piti lopások, betörések, de kettő-három után már kemény a büntetés, be kell rukkolni az ítéletet letölteni.

– Baka jöhet velünk Alcsútra? – kérdezte Soma, hogy másra terelje a szót.

– Nem jöhet, sajnós, – mondta Papa, – a nagy arborétumba, ahol mi az egész napot tölteni fogjuk, szigorúan tilos kutyát bevinni. De mindezen túl sem utazhat a kocsiban a kutyád, se most, se máskor. Képzeld csak el, hogy elrontaná egy szép kirándulás örömét, ha a Mama folyton azon zsörtölődne már a kocsni ülések kárpitjára nézve is: kutyaszőr van ottan, vagy az én fehér hajszálam fénylik? Pont elég mindezt a szoba piros szőnyegére nézve hallgatni nap, mint nap...

– Kár, – ugrott le Soma a hintáról, – és mintha kárpótolni akarná a kutyát, játszani hívta, fussanak együtt végig a kerten. Mikor aztán pár perc múlva visszaült nagyszülei mellé Soma, még megkockáztatott egy kérdést.

– Azért egy negyedik hely csak van ebben a szűk Trabantban is, Papa, – ha már Baka nem jöhet velünk, nem lehetne elhívni magunkkal Spenót barátomat?

– Dezsőt? – hümmögött Papa, – elhívni éppen el lehetne, noha én kifejezetten szűk körű, családi kirándulásra gondoltam.

– Elvisszük Dezsőt, hogyne vinnénk, ha te úgy szeretnéd, – szólt közbe Mama, és megsimogatta Soma lószőr keménységű sörte haját.

Furcsa volt, hogy barátja árulása után még Soma érzett büntudatot az urak-pincéje miatt, az expedíciót követő tragikus fejlemények miatt. Rudika beszállásolása után vagy két nappal ugyan megállt egyszer előtte Spenót a libafüstölő mellett egy szünetben, és beszélgetni próbált.

– Na, mi a pálya? Marad a haragszom rád, vagy marad minden a régiben, amikor még én voltam a legjobb haver, és nem Ádám...

– Kell egy kis idő, hogy megemésszük az egész cirkuszt, – mondta Soma kitérően.

Soma Alcsút ürügyén most úgy gondolta, itt az alkalom, hogy egy hosszú utazás alatt szót értsen régi barátjával. Ha kibeszélik magukból az urak-pincéje rossz emlékeit, talán visszaállhat a régi, felhőtlen bizalmú barátság. Végül Spenót tényleg a családdal utazott. Még az Ipoly vidékéről gurult Pest felé zümike, amikor Papa borongós kedve láthatóan derüssé változott. Toncsi bácsi öreg eperfájáról kezdett mesélni. Hogy azon a fán olyan darueper termett, hogy nem volt párja hét faluban se. Vagyis a cigányság gyerekserege nemcsak az öreg szép meséi miatt járt oda, de ha érett az eper, kora délelőttől estig is a fán tanyázott 10–12 gyerek. Fiúk, lányok vegyesen. Olyan hatalmas eperfaóriás volt a darueperet termő fa, hogy a törzsét két gyerek együtt is alig tudta körbekarolni. A szinte vízszintesen kinyúló alsó ágak emberderék vastagságúak voltak, azokon még a legügyetlenebb gyerek is biztonsággal eprészkedett, de mászkálhatott is, ha egy-egy játék úgy kívánta meg. A legszebb, legkövérebb eperszemek úgy csillogtak az ágak végén, mint egy-egy nagyobb, harmatos besztercei kék szilvaszem, amelyet a kékségéből tarkára pingált át a jóisten, és a fehér-lila, barnás színek kavalkádja ugyanolyan pompás ízeket kínált, mint amilyen szépséges volt maga az érett, dús eperszem. Annyi sok eper volt a fán, hogy mindenkinek jutott épp elég, aki eprészni odajött, de azért a sárga irigység szállt meg minden gyereket, ha egy-egy délután Toncsi bácsi megengedte

szomszédasszonyának, hogy a kertkapun nagy csapat kacsáját átterelje az eperfa alá. Az a szomszédasszony olyanféle, vénséges-vén magányos néne volt, mint a mi szomszédasszonyunk, Zsófi néne. De az kicsit kapzsi, mohó is volt a kacsák táplálását illetően, mert nem elégedett meg azzal, hogy a földre lehullott szemekkel töltse meg bögyét a hápogó falánk csapat, de ahogy elért egy-egy alsó eperfa ágat, rázogatóni kezdte azokat, hogy hulljon több eper a földre. Hát, mi kölykök bizony ezt igen rossz néven vettük, és kértük Toncsi bácsitól, ne engedje, hogy az a vén banya tépdesse az ágakat, rángassa a leveleket néhány szem eper miatt. Toncsi bácsi udvariasan felszólította a kacsanevelő szomszédasszonyt, hogy tartózkodjon az ágak rázogatóásától, mert a fán tanyázó kisebb gyerekek félnek, hogy lepottyannak az ágról, ha az mozog alattuk... A vadul hápogó kacsahad hazavonulása után Toncsi bácsi kis könnyű létrát támasztott a fához, és meglepő fürgeséggel telepedett le az egyik ágra. Hátát a fatörzsnek feszítette, lovaglószerű üléshez méltóan megcsapkodta tenyerével a kényelmes ülést adó vastag ágat, mintha az ló volna éppenséggel.

– Hát a zenélő úritők meséjét elmondtam-e már tinéktek? – kérdezte, és a közeli tóduló gyereksereg egyhangúan kiabálta: nem, nem, nem. Tessék elmondani!

Toncsi bácsi az éghez fohászzkodott, magasba nyújtott karokkal kérte az Istent, ne verje el a jég a szép mesék vetését, hogy az okos-szép cigánygyerekeknek jusson elég, ha már ennivaló, szép ruha úgy sincsen nekik... A fohászzkodás után pipára gyújtás következett, s ha már jól szelelt, és füstölt a pipa, akkor kezdhették el csobogni a mese-patak...

– Vásárba igyekezvén a cigánylegényke egy faluban betért az útmenti csárdába, hogy egy pohárka borral enyhítse szomjúságát. Lovát kikötötte egy árokparton lévő póznához, majd sokáig töprengett, a zsákját hagyja-e ott a nyereghez kötötten, vagy vegye le onnan, vigye be magával azt az ivóba. Csak amellet határozott végül, hogy beviszi a zsákot az ivóba, akármilyen nyúlfarknyi kis időre is szándékozna tanyázni ott benn. A kármentőből a zsidó kocsmáros tíz krajcárért adott neki egy üveg bort, és mutatta, hogy helyesen teszi cigány lévén, ha a kártyázó parasztoktól egy kicsit távolabb keres egy tölgyfaasztalt, ahova letelepedhet a borával. De a mi cigánylegénykénk csak azért is a kártyázó parasztok mellé ült le egy szomszédos asztalhoz. A nagy, szőrös karú, kövér paraszt volt a hangadó, csak Szőrösnek gúnyolták a társai. A zsidó kocsmáros füle hallatára gúnyoló káromlásokkal szidták a zsidókat. Hogy ilyen tolvajok, meg olyan csalók, az egész falu népéből kiszipolyozták a pénzt, a falu csak folyvást szegényedik, de a boltos, a kocsmáros zsidó meg csak gazdagszik. A kártyában láthatóan Szőrös volt a nyerő, ahogy a hangos beszédben is ő volt a lehangosabb. Besöpört megint maga elé egy rakás rézkrajcárót a bankból, aztán, mint egy prédikáló pap, előadta búsmagyar teóriáját, mit is kéne a magyaroknak csinálni a zsidókkal, a cigányokkal. Hát ő keresne egy nagy szigetet valahol az Óperenciás tenger szélénél, és oda mind kitelepítené a zsidókat, cigányokat. Egymásnak ott ugyanis nem tudnának ártani. Amit nappal a zsidó boltos, zsidó kocsmáros elcsal, ellop, azt a cigányok éjszaka csak szépen visszalopnák. Senki se járna rosszul, a magyar fajtának meg a maga földjén szép élete lenne zsidó meg cigány nélkül. Az az igen kövér parasztlegény, akit Szőrös folyton komájának szólított, még rátromfolt komája beszédére. Hogy neki van egy kilencvenegy éves nagyanyja, aki még olvasni, írni is tud, szent asszony, és ő megmondta rég, azért nem megy a magyar egyről a kettőre, mert három felől rágja a sokféle falánk féreg.

Felülről eszi a magyart a zsidó, középen felfalja a kapzsi-habzsoló hivatalnokok serege, alulról meg rágja, emészti a tengersok cigány.

Hát ezért nem jut a szegény magyar nép egyről a kettőre az igazságos Mátyás király idejétől fogva. Hát az illetén hangra, ellenséges beszédre a mi cigánylegénykénk felállt a bora mellől, kihúzta magát, és a nagy zsákjából kivett egy kisebb zsákocskát, amiben láthatóan egy nagy kerek valami volt. Lábujjhegyen, hogy a hangos kártyázókat ne zavarja, odalopakodott a kocsmároshoz, és a kármentő ajtajában kezdi bontogatni a zsák száját. Odamegy a kocsmáros, nézi-nézi, mit veszen elő zsákjából a cigánylegényke. Egy hangos kérdést már mondana is, de a legényke szájára teszi a kezét, pszt, egy szót se, a kártyázó parasztok előtt legyen titok, miféle üzletkötés készül a kármentőben. Hát egy szép, formás zöldes-barna úritököt helyez el ottan flaskák, poharak, kannák mellett a pultasztalon.

– Mi legyen ez? – suttog a kocsmáros.

– Ez bizony zenélő úritök, – mondja a legényke, és csavarint egy csöppecskét a tök torzsáján.

Hát, uramfia, csudaszép muzsikaszó tölti be a kármentőt. A cigánylegényke még egy csöppecskét csavarint a tökszárón, hát akkor már az egész kocsmát betölti a hangos szép muzsikaszó. Persze rögtön a kármentőbe tódulnak a kártyázó parasztok, honnan szól ez a szép muzsika?

– Azenélő úritök nem eladó! Meg se tudná senki fizetni az árát, én is éppen a vásárba indulok véle, ahol pusztán csak a látványosságáért, muzsikájáért szép krajcárokat fogok vele keresni, – mondja csendben a legényke a kocsmárosnak, de azért úgy, hogy a parasztok is hallják. Hallották is. A legényke odahajolt a kocsmáros füléhez, úgy súgta a titkot megint csak, hogy azt mindenki hallja az ivóban.

– Ha az úritök nem is, de a magja eladó. Ezt is éppúgy Amerikából hozták a hajósok, ahogy magát a zenélő tököt is. A magot egy kemény forintért meg lehet venni, és jövő nyárra kocsmáros uramnak is kikel majd a zenélő tököt termő futós növénye a kertben, és meglehet 3–4 tököt is megterem. Az meg már akkora pénzt fog érni, mint a kocsmá éves jövedelme...

A legényke rákacsintott a kocsmárosra, az meg vissza a cigánylegénykére. Kivett egy forintot a kasszából, és odaadta a legénynek a szép fehér vászondarabba becsomagolt egy szem tökmagért. A legényke csavarintott egyet a tökszárón, elhallgatott a zene. A zenélő úritök mehetett visszabújni a szütyőcskébe, a kis zsákocská meg vissza a nagy zsákba, a többi vásári holmi mellé. A legényke megitta maradék borát a flaskájából, és menni készült, szedelőzködött. De az asztala mellett már ott sorakoztak Szörössel meg a komájával az élen a zenélő tökre vágyakozó parasztok. Nyolc gondosan csomagolt tökmagot adott el nekik semmi perc alatt a cigánylegényke, s mint aki jól végezte dolgát, útnak eredt. De csak a falu régi kukoricásáig ment, ott megfordult, s mikor látta, hogy gyorsan hazasietnek a csárdából a tökmaggal a gazdagságra váró parasztok, hát ő még visszament az ivóba, be a kármentőbe, és adja vissza a zsidó kocsmáros forintját, és veszi vissza a fehér vászonba takart tökmagocskát, hogy mégse menjen egy szem tökmag nélkül zenélő tököt mutogatni a vásárba... Azon nyomban kiokosította ott a kocsmárost, hogy a tök kivájt belsejében, a magja helyén egy gramofon van elrejtve, amit a tökinda végének egyetlen csavarintásával be lehet kapcsolni, hogy szóljon a zene. Abban is megegyeztek rögvest, hogy egyelőre nem mennének ők még kitelepülni, – mint

zsidók és cigányok, – az Óperenciás tenger messzi szigetére, csak megmaradnának szép magyar hazájukban. A zsugori parasztok meg jól rá lettek szedve, mert ők bizony sohase hallottak azelőtt gramofon létezéséről, hát szentül elhitték, hogy a jó zsíros földjükön jövőre majd nekik is terem a zenélő úritök. No, hiszen, arra várhattak! Igaz, később aztán a mi cigánylegénykénk is messze elkerülte néhány esztendeig azt a környéket, mert bizony agyonütötték volna a zsugori parasztok, ha feltalálják valahol. Így aztán a mi legényként más messzi vidékek vásárain árulta a csodálatos képességű úritök magjait... Aki nem hiszi, járjon utána, – csapta össze két kezét Toncsi bácsi, és maga is belekóstolt eperfája ízes gyümölcsébe a gyerekek mellett.

Dezső törte meg a csendet a Trabantban, mikor Papa meg Toncsi bácsi különös meséje befejeződött.

– Ne legyen Bangó Dezső a nevem, – ha nem a televízióban kéne mutogatni, beszélgetni a te Papádat, Soma, – mert olyan szépen mondja a történetét, hogy az réges-rég halott Toncsi bácsi se tudta különbül...

– Hát, akkor bizony Bangó Spenót lett már a te neved, – nevetett Soma barátja áradozásán, – mert én meg azt mondom, nem kell televízióban beszélgetni az én nagyapámat, pont elég az, ha énnekem mondja a történeteket...

Mama morogva szólt közbe az anyósülés kényelmetlenségében feszengve.

– Olyan bolond embert én se parasztba, se úrba, se kocsmárosba nem tudok elképzelni, aki elhiszi, hogy lehetséges olyan úritököt termesztetni, amelyikből majd zene szólal meg...

Papa elég türelmetlen hangon szólt vissza Mamának.

– Nem a mostani világról szól ez a mese, hanem arról az időről, úgy a XIX. század végéből, amit a millennium idejének is szoktak nevezni... Akkor bizony hihető volt, lehetséges volt, hogy iskolázatlan, tudatlan, kapzsi parasztok, – mert saját szemükkel látják, saját fülükkel hallják, hogy zenél az úritök, – maguk is akarnának zenélő tököt ültetni a jó pénzen vett, egyenest Amerikából jött magvacskákból... A ravasz cigánylegényke pedig jól megleckéztette őket azért, mert a cigányt, a zsidót lakatlan szigetre akarják száműzni...

– Akkor is! Akkor se! – mondta Mama már-már kacagva, – nem helyes olyan mesékkal gyerekeket traktálni, ahol csalók, szélhámosok győzedelmeskednek...

Papa erről már nem nyitott vitát. Annál inkább se, merthogy a Váltól Bicske felé vezető úton jártak már, amely igencsak közel van az úti célhoz, és így zümike lassan Alcsút község határához érkezett. Papa lassított. A lassan guruló trabant halk duruzsolása mellé váratlan statisztikai tényekkel rukkolt elő a kormány mellől.

– Akkoriban, amikor ezen a földön itt József főherceg birodalma virágzott, és nyakra-főre fogadta, segítette a hozzá forduló cigányokat, akkoriban az egész birodalomban negyedmillió cigányember élt, miközben 10–11 millió magyart számláltak össze. Furcsamódon azt írták a statisztikába, hogy Pest-Budán ebből 294 cigány lakik. Ugyanakkor köztudott volt, hogy 1881-ben 55–60 cigányzenekar létezik a fővárosban. Ha csak 5–6 fős muzsikus családot veszünk alapul, ez már maga több mint 300 lélek. Azt meg senki se gondolhatja komolyan, hogy a muzsikusok családjai mellett más cigány népek ne lettek volna Pesten és Budán. Voltak bizony! Lehetséges viszont, hogy nemigen voltak összeírhatók, megszámlálhatók a zavarosnyomorúságos életkörülmények miatt, vagy folytonos költözködéseik, kóborlásaik

miatt. Ha Pest Budán 294 cigány élt József főherceg korában, úgy a statisztikusok szerint csak Nógrád megyében már 3870 roma élt. Ez már sokkal elhíhetőbb számnak mutatkozik. Mindezt csak azért mondom el nektek, mert a mi József főhercegünk cigány nyelvtan, cigány szótár szerkesztés mellett a statisztika tudományával is foglalkozott, és csak csóválta a fejét, ahogy a cigányok adatait látta...

Mikor Sági Balogh Jancsival, az ipolysági primás látogatójával erről beszélt, még azt is megtette, hogy cigányul, cigány szólással mondta a primásnak kételyeit... nem lehet az én fejemben ilyen dőreségeket elültetni. Sági Balogh Jancsi igen művelt muzsikus cigány volt, és igen-igen szerette volna megváltoztatni az ő cigány népe életét. Saját költségén kinyomtatta cigány nyelven az általa lefordított legfontosabb imádságokat, hogy tudjanak a romák a maguk nyelvén is imádkozni... Mikor szótárt, meg cigány nyelvtant akart csinálni a gimnáziumot is kijárt primás, akkor jött ide Alcsútra, József főherceg negyvenezer holdas birodalmába, hogy támogatást kérjen munkájához, művei kinyomtatásához.

Ipolysági Balogh Jancsi: *Czigány-magyar szótár*. Ez volt a kis kéziszótár kötecske borítójára írva, amit a primás József főherceg könyvtárszobájában letett a cigányok patrónusa elé. József főherceg könyvtára nem nagyúri passziókat, és pozíció-dölyföt mutat, de azt, hogy sok tudományos cél van a könyvek tulajdonosa előtt. Szanszkrit nyelvtan. Angol-bengáli nagyszótár. Bengál nyelvtan... Hindosztáni nyelvkönyv... József főherceg némán olvassa Sági Balogh Jancsi kéziratos kötete első sorában, mit kell tudni a cigányokról. Nagy Lajos király alatt, vagy inkább Zsigmond alatt jöttek az országba. Így is, úgy is, több mint félezer éve itt vannak, de pária helyzetük mit se változott, csaknem ugyanígy élnek, mint ötszáz esztendeje. Lenézettségük, kitaszítottságuk miatt az anyatörzs magyar nemzettel össze nem olvadhattak, mindig be kellett érniük morzsákkal, amik a nemzet nagy asztaláról a földre lehullottak... Tudományok művelésének soha nem tudott igazán része lenni. Hogy a cigány nép lelkületét, önbizalmát valami szépirodalom táplálhatta volna, arra nincs példa, nem létezik cigány nyelvű irodalom, egy-két verselő cigány próbálja csak újabb időben kinyomtatni cigány nyelvű költeményeit. Ha nincs cigány nyelvű irodalom, akkor arra sincs példa, hogy a cigányok kétségtelen meglévő zenei nagyhatalmát időről-időre megörökítette volna valaki a romák közül, a roma nép számára, és így minden értékes-szép muzsikus élet feledésbe merül...

– Figyeljünk most egy csöppet inkább erre a gyönyörű kertre, – mondja Mama, megszakítva férje lelkesedését József főherceg és a cigányprimás egykori találkozásáról.

–Uccu, bocskor, ne tüsszögj! – káromkodta el magát Papa, és sértődötten lépegetett immár az alcsúti arborétum évszázados fáai alá, miközben Mama kuncogott csak férje bosszúságán, és ő kezdett el magyarázni a mellette loholó fiúknak.

– Negyven hektár ez a park, és több mint 250 éve telepítették. Nagyapád, Soma tán azt is tudja, hogy ki építette azt a kastélyt, kastély-nyaralót, amiből a most látható oszlopos csarnok bejárat-építménye megmaradt látványosságnak...

Papa mogorván lépett Mama mellé, de amikor átölelte vállát, a két fiú láthatta: nincs harag! Szent a békeség!

– A cigányok József főhercegének édesatyja építette ezt az alcsúti nyaralót, s mivel ő is a József főherceg nevet viselve volt Magyarország nádora, igen sokan

összekeverik a két személyt. A mi József főhercegünket, a cigányok patrónusát összetévesztik a király nádorával, aki még az 1848-as forradalom előtt volt tekintélyes első ember az országban. József nádor gyönyörű szép ércszobra ott áll a pesti Duna-part közelében egy téren. Nem kizárt, hogy a főváros legszebb szobra, Huszár Adolf szobrász legjobb műve emlékeztet a nádorra, míg a mi József főhercegeinkre több mint száz éve az égvilágon semmi sem emlékeztet. Hiába volt Deák Ferenc kiegyezése után a mi József főhercegünk a magyar honvédség parancsnoka is, hiába nevelte lányait igazi magyarként e hazának, hiába volt a cigányok patrónusa.

Neki nem hogy ércszobra nincs, de emlékét, örökségét magyarok, cigányok egyaránt elfelejtették. Ez nagyon nagy baj, mert a cigányság édesatyjaként tisztelt nagyurat felejt el ővele, általa. S miféle nép az, amelyik az édesatyját, a legnagyobb patrónust feledni tudja?

Belelapozva Sági Balogh Jancsi szótárának előszavába, a főherceg azt erősítette, hogy valóban jelentősebb számban a cigányok Zsigmond király uralkodása idején érkeztek magyar földre. Zsigmond pártfogolta őket, menlevelet írt számukra az egész birodalom területére. Zsigmond király igen bölcs uralkodó volt amellet, hogy kora egyik legszebb férfiúja is. S ki hinné ennyi év múltával, hogy a romákat segélyező Zsigmond király uralkodása legfőbb céljának a közjó szolgálatát tartotta. A jó törvények, jogszabályok csak elméletben garantálják a közjó megóvását, de bizony erős királyi hatalommal még így fékezni kell a kapzsi, hűtlen, csalfa úri hatalmasságokat, akik a legnyilvánvalóbb ítéletű jogszabályt is megingatják saját érdekeik szerint, különösen, ha valamely vitában, perben ellenérdekelt felek, pártok egymáson túl akarnak tenni. A király dolga, – ha már budai jogkönyvével megalkotta az akkori Európa egyik legjobb törvény-gyűjteményét, – hogy a törvényt az egész nép érdekében valóban tartsák be... Ahogy Zsigmond sohase tudta ezt elérni, úgy ötszáz év múltával ma sem sikerült még senkinek, – mondja a főherceg a primásnak, – de a jóakarátú emberek azért fogjanak össze, hogy ez mégiscsak sikerüljön valamennyire.

Ahogy József főherceg idején is álom volt a jó törvények, az alkotmány betartása, bizony úgy még a mi időnkben, a XXI. század első éveiben is csak önáltató reménykedés, – vitte tovább Papa József főherceg gondolatait a jelenkorra átvétítve. – A hatalmasságok most is csak saját érdekeik, érdekcsoportjaik, pártos szándékaik szerint csúrik-csavarják a törvényeket, különösen, hogy ha egymáson akarnak túllitálni, mint Zsigmond király vagy József főherceg idejében.

A park felfedezői egy tóvá szélesedő patakhoz értek, és Spenót, mint egy szófogadatlan kis kutya azonnal lerohant a híd alá, a víz mellé, hogy belemerítse kezét a zöldes-barna tóvízbe. Mikor Soma mellé ért, lefröcskölte, majd leült, és váratlan, furcsa vallomásba kezdett.

– Meghalt apám gyerekkorában pilóta akart volna lenni. A cigánytelepen mindenki ezen nevetett. Szerencsétlen, még járni se tudsz a földön rendesen, nemhogy az égen repülni tudnál. Csak egy valaki volt, aki biztatta, a szomszédjukban lakó sánta köszörűs. Olyan pilóta leszel fiam, hogy csak bámul a világ. Rendelek is én neked rögvest egy repülőgépet Pestről, majd szólok, ha megérkezik. Szegény apám gyerekfejjel elhitte. El is újságolta otthon, de csak kinevették. Mígnem aztán a sánta köszörűs egy napon bezörgött az ablakon: megjött a repülő. Ott van a vasútállomáson

a raktárban. Mondjad apádnak, fogadjon rögtön fuvarost, akinek a sráfkocsija elég széles, oszt lehet menni ki a vasútállomásra a repülőgépet. Apám sírva könyörgött, keressenek fuvarost, menjenek a gépért. Hiába bizonygatták az öregek, hogy csak tréfa, becsapás az egész, nem a pénzt sajnálják a fuvarosra, – ami persze amúgy ténylegesen nem létezett soha a háznál, – de ők tudják, semmiféle repülő nem érkezett. Apám bánatában világgá ment. A szomszéd faluban volt a rokonoknál vagy három napig, amíg végre kivitték őt a vasútállomás raktárosához, aki elmondta a bárca cédulákat a fiú elé lengetve, hetek óta itt semmiféle repülő nem érkezett a falu vasútállomására. Nyugodjon bele, menjen szépen haza a szülői házba. Apám hetekig siratta a nemlétező repülőgépet. Évekig úgy csúfolták aztán a faluban: pilóta! Gondolta volna valaki, hogy még a harmincadik évét se éli meg? Az én apám...

Soma átölelte barátja vállát, és úgy ballagtak fel a patakmederből a hídra, ahol Papa és Mama ott könyökölt egymás mellett, derűs mosollyal nézve a fiúkat, mint egy ifjú szerelmes pár. A patakhídtól egy különös szép régi platán fasorhoz sétáltak el.

– Sehol az országban nincs még egy ilyen régről megmaradt, szép platán fasor, mint ez, – lelkesedett Papa, – és ahogy a fiúk elnézően mosolygós arcát nézte, rögvést tompított is túlzó lelkesülésén, – és a gyertyán erdőre, ahová innen átmegyünk, az is páratlan szépségű, ha nem is egyetlen e hazában.

A gyertyánerdő mellett egy tisztáson letelepedett a Spenóttal kibővült család, és míg Mama az elemózsiás kosarat bontogatta, kenyérkendőket teregetett széjjel, Papa csendre intett.

– Majdnem elfelejtettem mondani, hogy ez a park énekesmadár rezervátum is egyben. Nemcsak réges-régi szép fák a vendégmarasztalók, de ha odafigyelünk, szebbnél szebb madáréneklést is hallhatunk itten...

– Én csak csiripelést, meg visítózást hallok, zenét nemigen, – nevetett Spenót, de Papa nem hagyta annyiban, folytatta a magyarázkodást.

– A fülsértő sivítás onnan jön, hogy fészekrabló szajkó jár a madárfiókák körül. Ő, a rabló visít, hogy megfélemlítse az áldozatait, a fészeklakók meg riadtan csivitelve védekeznek, ha tudnak...

Lehetett választani Mama kosarából kolbászos vagy sonkás szendvicsek között. A kolbászos szendvicsek pillanatok alatt elfogytak, a sonkás-sajtos zsömlék Mamára maradtak. Mit kezdjek én három szendviccsel, – panaszkodott, mikor egyet is alig bírok megenni. Papa forró déli kávé is kapott a szendvicsei után egy mini termoszból, míg az óriás termoszból mindenkinek jutott egy hatalmas pohár citrommal ízesített feketeribizli szörp, amelyről Mama azt tartja, hogy egészségvédő vitamintartalmának nincs párja a világon. Azért telnek úgy el egymás után Soma iskolás évei, hogy egyetlen napot se hiányzik, mert ősszel, télen, tavasszal minden nap egy flaska szörpöt visz az iskolába, és azt issza, ha szomjas, nem a büfé ócska, szénsavas üdítőit. A gyors ebéd után Papa megint a szép parkerdő gazdájáról, József hercegről kezd beszélni.

– József főherceg pont száz éve, 1903-ban volt 70 éves. A főváros legjobb cigányzenekarainak vezető primásai összebeszéltek, vásároltak egy óriási virágcsokrot, megkérték egy rozsnyói származású zeneszakértő újságírót, hogy tartson velük, és elmentek a főherceg Margit-szigeti rezidenciájába köszönteni őt. Markó Miklós újságíró mellett, aki természetesen kitűnő szakértője volt a cigányzenének is, ifjú

Rácz Pál, Banda Marci, a gyarmati származású Balogh Károly és Radics Béla voltak a köszöntők. Rácz Pali legidősebb fia, maga is Rácz Pali, ékes cigánynyelven köszöntötte József főherceget. A mi József főhercegünk meg nem kevésbé ékes cigánynyelven köszönte meg a primások virágcsokrát és a felköszöntést, és nem mulasztotta el azzal zárni a beszédét, hogy ő igen nagyra becsüli és nagyon szereti a cigányokat...

„Ne baré karnar ole romen, pelikera tu menge”, – valahogy ilyenképpen szólt a főherceg köszönete...

– Álljunk meg egy szóra, Papa, – szólt közbe nagyokos éltanulók öntudatosságával Soma, – lehetne végre tudni, hogy mivégre tartották azt erről a főhercegről, hogy a cigányok atyja, a romák patrónusa... Rendben van, hogy írt egy cigány nyelvtant, szerkesztett egy roma szótárt, de hát erről az iskolázatlan cigányok ezrei, tízezrei semmit se tudhattak, mi a csudáért tartották volna édesatyjuknak a főherceget már, ha egyáltalán ismerhették a nevét?

Papa nem kis büszkeséggel nézett Soma unokájára. Lám, bizony, felteszi a kínos kérdést akkor is, ha azt gondolhatná, hogy ezzel kellemetlenkedni fog nagyapjának.

– József főherceg azon időkben, mikor a szigeten éppen felköszöntik a pesti primások, – de tíz évvel, húsz évvel azelőtt is ugyanígy, – havonta húsz, harminc levelet kapott cigányoktól az ország legkülönbözőbb részeiből, amelyek ilyen vagy olyan hivatalos ügyekben, segélykérelem dolgában támogatását kérik.

– Tudtak volna írni a támogatást kérő romák? – akadékoskodott tovább Soma, – mikor tudtommal a parasztgyerekek javarésze is analfabéta volt az 1870–80-as években Magyarországon...

– Volt írástudatlan segélyezést kérő is, volt írástudó is. Meg verseket író cigányember is. Hogyha nem tudott írni a roma postás, akit éppen megfosztottak postás állásától, biztos jövedelmétől cigány volta miatt, hát íratott levelet a falu tanítójával. De az biztos, hogy leginkább cigányul érkeztek a levelek, és cigányul válaszolt minden egyes levélre József főherceg.

– És segített is, ha ennyiféle kérelemmel mindenki csak segélyt, krajcárokat akart tőle kapni? – kérdezett közbe Spenót.

– Nagyon sok pénze, nagy vagyona ráment a főhercegnek arra, hogy a cigányok patrónusa legyen. De nem csak arról volt szó, hogy ennyi vagy annyi pénzt küldött a végszükségben lévő, vagy egy-egy költséges lakodalomra készülő cigánycsaládnak, de ő nagyszabású telepítési terveket forgatott a fejében. Hogy majd a saját birtokain, melyek Alcsút mellett szerteszét mintagazdaságok voltak az országban, majd ő megmutatja országnak, világnak, de legfőképp a cigányokkal mindig ellenséges vármegyei uraknak, hogy a cigányok is dolgozó emberek, ha lehetőséget kapnak értelmes munkára. Az ő telepein ugyanannyi bért kapott a cigányember, mint a magyar, és nyugdíjat adott a kivénült cigány napszámosának. Házakat építtetett azon családok feje fölé, akik sátorban élő kóborlók voltak, de letelepedni és dolgozni kívántak volna, ha lett volna pénz egy kis házikóra.

– Hát, ez nagyszerű! – lelkesedett már Spenóttal együtt Soma is. Miért nem lett ennek a birtoknak a példájából országos minta? Hogy más nagyurak majorjaiban is emberszámba vegyék a cigányokat? Rendesen megfizessék őket, nyugdíjat adjanak az öregembernek, ne kelljen éheznie, ne kelljen koldulnia egy falat kenyérért... Miközben a koldulást szigorúan tiltották a törvények...

– A főherceg öméltósága cigány letelepítési terve csak egy csepp volt a tengerben. A vármegyék urai, a többi földbirtokos mind ellene voltak, és mikor József főherceg meghalt, nem volt senki, aki folytassa a nemes munkáját... Összeomlott mindaz, amit ő sok áldozatos munkával, saját vagyona jó részének feláldozása árán is létrehozott. Minden maradt a régiben... Nem kellett már tartani attól, hogy a cigány napszámos munkás ugyanannyi bért kap, mint a magyar... Eszébe sem jutott senkinek nyugdíjat ígérni vénséges vén roma munkásembereknek... Vagy sátor, putri helyett cserepes házat építeni... No, majd valamikor 150–160 évvel József főherceg mennyországba vonulása után lett aztán cserepes ház a cigányoknak a falu végén, az utcásorokon túl, az új telepeken, de az már a szocializmusnak nevezett világ adománya volt. Az én nagyapám, apám cserepes háza is így épült, úgy 1960 körül kamatmentes kölcsönből... Ki tudja? József főherceg ott fenn az égben tán szívből örült, ahogy látja akkoriban, hogyan bújnak ki a földből a szép kis cserepes házak, de azon bizony szomorúan elcsodálkozott volna, hogy az új kőházakban, a fényes ablakok mögött a cigányok élete mennyire a régi maradt, vagy alig-alig változott valamicskét. Pontosabban a sok szép új falusi cigányház körül annyiban változott a világ, hogy legtöbb helyen volt egy-egy rendszeresen munkálkodó családfő, akinek szerényke fizetéséből lehetett fizetni a részleteket a banknak, de egyebekben nem nagyon mutatkozik polgárosodás akkoriban se...

A nap lenyugváshoz közeledve piroslott már az ég alján, mikor Papa felmutatott egy szép füves dombtetőre.

– Ide még felmegyünk...

Mama elindult ugyan felfelé a meredek kaptatón, de fáradtan sóhajtott fel:

– Halljátok: az alcsúti katolikus templomban szól a harang. Október van, esti litániára hívják a népeket...

– Szeretnéd, ha benéznek abba a templomba? – ölelte át kedvesen Papa asszonya vállát. De mielőtt Mama válaszolhatott volna, a két fiú harsány nemekkel tiltakozott egy újabb program ellen. Mama is a fejét rázta tagadólag:

– Ne menjünk már innen máshová csak hazafelé! Esteledni fog nemsokára. Ha mi úgy kívánjuk, hát itten a harangszó varázslatára ezen a szép dombtetőn lesz nekünk Isten háza. Két szép egyenes gallyat kereszt alakba nekidöntünk ennek az óriástörzsű fának. Az alsó ágak itt szinte a földre lefekszenek, így még le is ülhetünk, mintha az Isten házában ülnénk. A cigányok patrónusának, József főhercegnek lelki üdvéért itten is elmondhatunk egy miatyánkot.

S már kezdte is mondani az imát. Soma vele imádkozott, de Spenót csak tátozott, hápogott inkább, mert őt bizony sem a miatyánkra, sem más imára nem tanította meg senki. Papa ügyes, szép keresztet tett a vén fatörzs mellé, és letérdelt oda. Vállig érő ősz haját meglengette a feltámadó esti szél. Ő cigányul fohászzkodott. Amaró dad dél, ko szlaly...

NYILAS ATILLA

Madách tér

A te süllyedésed és az én emelkedésem
— mintha egyazon hintának mérlege —
megjósolhatóan végbement,
végbemegy.

Tudható mint sejtelem,
biztosabb,
mint egy ekvivalencia.

Már csak azért is, mert én beszélek,
akkor is, ha ez itt önmegszólító,
ha szereplíra,
női hang.

Mikor egy szinten voltunk,
az se ugyanaz volt,
más volt vektorunk.

A te süllyedésed, az én emelkedésem,
és viceverza, de ne legyen,
most,
most se legyen igazam.

Váci jelenés

Anyám ugyanabba a kórházba feküdt
be egy rossz EKG-lelet nyomán; most
már a szíve is? Aznap jártam utoljára

itt, mikor... A fehér lift, lehívta vala-
ki, hiába reménykedem, vissz az alag-
sori boncszintre, önműködően nyílik,

mérhetetlen ideig belátok a világ leg-
reményvesztettebb szegletébe, de már
vonszol is föl; most anyára gondolok,

a kórteremre — vajon ott lesz-e apu?
s már el is képzeltem, ahogyan fogad
a fehér ágy mellett, s mit kérdez majd

először, mikor hirtelen újra tudatosul:
hiszen egy nap híján éppen négy éve,
talán éppen ezen a liften vitték le oda.

SOLYMÁR JÓZSEF

A herencsényi lókupec – Pekár István

Gondolom, minden olvasó számára természetes, hogy ha a jeles, tekintélyes, jól ismert palócokat próbáljuk megkeresni, nem az óvodába, még csak nem is az általános iskolába megyünk utánuk. Akadnak ugyan olyan fiatalok – főleg napjainkban –, akiket egyik napról a másikra hírnév övez, de a pünkösdi királyság után a dicsőség hamar elenyészik. Egy tekintélyes életmű azonban nem könnyen jön össze, és a maradandó sikerhez többnyire hosszú évek, évtizedek szorgos munkája szükséges.

Magam is bizonytalan vagyok, vajon a jeles palócok arcképcsarnokába odaakaszthatjuk-e jelképesen annak az idén éppen ötven éves férfinak a képét, akiről most szólni kívánok. Legjobb lesz, ha együtt döntjük el. Az eseményt, ami miatt hőszünetet így előre vettem a sorban, 2005. augusztus 6-ára és 7-ére tervezték Herencsény falujában. A meghívó egy szép Mikszáth idézettel kezdődik, majd így folytatódik:

„Kedves Barátunk! A Nagy Palóc soraival invitálunk Téged csodás Palócföldünk egyik legnagyobb eseményére. A Palócföld Alapítvány kezdeményezésére mi, Herencsény község polgárai sok lelkes palóc testvérünk támogatásával 2005. augusztus 6-án Herencsénybe, 10 órakor a falunk feletti Gyürki-hegyre géperő nélkül felvisszük és felállítjuk a Palócok Vigyázó Nagykeresztjét, majd 17 órakor püspöki szentmise keretében felszenteljük a mellette épített Szent István kápolnával együtt. A misét Beer Miklós váci megyéspüspök celebrálja, ünnepi beszédet mond Csáky Pál, a Szlovák Köztársaság miniszterelnök-helyettese.”

A továbbiakban megkapjuk az indoklást is: milyen céllal viszik fel a falu legényei, fiatal férfiai a tizenkét méteres, majd két tonna súlyú keresztet a hegyre, és miért építettek fel ott egy kápolnát is.

„Palócságunk a XX. század nemzetünkre mért csapásait fokozottan szenvedte meg. A hat vármegyében elhelyezkedő tájcsoporthatár országhatár vágta ketté, végvidékké váltunk minden szempontból. Azonban vergődésünk közben is példásan őriztük gyökereinket, és nem szüntünk meg soha imádkozni a Mindenhatóhoz, hogy tartsa meg hitünket, magyarságunkat. Most, keresztállítással, kápolnaszentelésünkkel azért fohászkodunk a Teremtőhöz, hogy megőrzött értékeinket – hitünket, erkölcsünket, hagyományainkat – az európai keretek között is kamatoztatva, palócságunkban egymásra találjunk, falvaink újra élettel teljenek meg, és a gazdasági jólét is ránk találjon.”

A meghívó hírt ad a szereplőkről, támogatókról. Egyetlen név azonban nem olvasható rajta. Ám aki csak egy kicsit is ismeri a palócság jelen állapotát, közéleti szereplőit, művészeit más nevezetes személyiségeit, az már minden bizonnyal kitalálta, hogy Pekár Istvánról van szó. Pedig nyilván ő volt az ötletgazda, a kezdeményező, a fő

szervező, ő fektette be a legtöbb fáradságot és energiát abba, hogy ez a szép terv valósággá váljon.

Nekünk palócoknak van egy jellegzetes tulajdonságunk.

Olyanok vagyunk, mint a macskák. Gyerekkoromban nagyon elcsodálkoztam, amikor apám megmagyarázta, hogy a kutya a gazdájához hú, a macska viszont a házhoz. A kutya, ha valaki elköltözik, minden konfliktus nélkül a gazdájával tart, a macska viszont nem mozdul ki az általa megszokott és szeretett környezetéből. Így majdnem minden palócnak, a nagyoknak és a kicsiknek egyaránt, megvan a maga szűkebb pátriája, ahol igazán otthonosan érzi magát. Talán eddig az is volt a bajunk, hogy bizonyos szűkkeblűséggel mindenki azt hitte, hogy a határokkal szét-szabdalt Palóccországnak ő született a kellős közepébe. Hajdanán a falum öregjei tréfásan mondogatták, hogy Maconkán van a világ köldöke, közepe, de én nem hittem nekik, meg voltam győződve arról, hogy a világ közepe csakis Mátraballán lehet. Úgy tűnik, Pekár István pedig arról van meggyőződve, hogy ez a pont Herencsényben, a Gyürki-hegy tetején található.

Megható az a szeretet, amellyel Pekár a falujához ragaszkodik. Mostanában vetette papírra az *Elmetszett gyökerek* című írását, amelyben egy képzett agrárpolitikus felkészültségével és egy igazi lokálpatrióta erős érzelmeivel ad számot mindarról, ami a csekély fél évszázad alatt szülőfalujában történt. Mivel ez az ő írása, nem akarok lopkodni belőle, itt csupán a bevezető mondatokat idézem: „Az idén töltöm be ötvenedik évemet. Történelmi távlatban kis idő, mégis átélhettem, hogy szülőfalum, a Nógrád megyei Herencsény, gyermekkorom tradícióit tisztelő, erős, megtartó palóc faluja, szinte a végpusztulás szélére kerüljön. A község lakossága alig három évtized alatt megfeleződött, de a környéken találunk falvakat, ahol harmadolódott. Ha a betelepülők és az őslakosság arányát is nézzük, a helyzet még rosszabb. Kiderül, hogy az eredeti lakosságnak csak negyede, ötöde maradt meg. A többiek szétszéledtek az országban.”

Nincsen abban semmi túlzás, ahogy faluja helyzetével kapcsolatban Pekár az elvágott gyökerekről, a veszendő értékekről beszél. Tanulság erre az a Balassi Kiadó gondozásában megjelent könyv is, amelyben Magyar Zoltán néprajzkutató, a *Herencsényi mesemondó* címmel a Bartusné Szandai Teréztől hallott meséket, mondákat, tréfás elbeszéléseket jelentette meg. A *Magyar Népköltészet Tárában* közreadott kötet végre olyan adjusztálású, külső megjelenésű, hogy jó érzés kézbe venni. Némi irigységgel szemlélhetjük mi, azok, akik „üzenő füzetben” bízzuk kincseinket az utókorra... Pekár támogatta a kötet megjelenését. Ám azt is el kell mondanom, hogy Pekár lokálpatrióta ugyan, de nem szűk látókörű. Sajnos, én csak akkor ismerkedhettem meg vele, amikor a Duna Televízió elnöki posztját már elhagyni készült és kifelé állt szekerének rúdja, mégis, elődjének, Sára Sándornak a példáját is követve, egy, a palóc boszorkányhitről és a falumban tevékenykedő vállalkozókról tervezett dokumentumfilm elkészítését is lehetővé tette.

Itt jutottunk el Pekár életének egy igen fontos fordulópontjához. Valaki, aki nagyjából az élet útjának felén elnyeri ezt a rendkívül jelentős megbízatást, majd négy év múlva elköszön és eltűnik a bizonytalanságban, akár tragikus figura is lehetne. Nagy érdeklődéssel vártam tehát az újabb találkozásra: vajon merre fordult a sorsa, és hogyan viseli az élet újabb kihívását. Meg kell mondani, hogy várakozásaimmal ellentétben egy nagyon vidám, magabiztos emberrel találkoztam.

Természetesen nemcsak az érdekelt, hogy posztjáról leköszönve merre indult tovább, hanem az is, hogy honnan jött? A második meglepetés az volt számomra, hogy milyen nyíltan, minden elhallgatás és szépítés nélkül beszél arról, hogy mi történt vele és családjával a maga mögött hagyott fél évszázadban.

Máshol, az ország gazdagabb vidékein, Pekár családja a szegényebbek közé tartozott volna, de itt, Palócföldön, a jobb módúak közé sorolták be őket. Kisgyermekként még átélhette, milyen volt az egyéni gazdálkodás, de ezek az idők hamar elmúltak. Édesapja sok más társával együtt kimenekült a faluból, és Vácott, a Dunai Cementműnél vállalt munkát. Anyai nagyapja, az öreg Pszota András, próbálta megóvni a családot a katasztrófától, az anyagi összeomlástól. A nagypapa korábban sikeres ember volt, s a gazdálkodás mellett valódi lókupec. Pekár egyik jól értesült ellenfele nyilván ezért „tisztelte meg” ezzel a ranggal az unokát is. Az öreg Pszota még a Monarchia idején, sikeres éveiben megvette báró Veresy Ernő 270 négyzetméter alapterületű romos kúriáját, amelyet aztán a tatározás után a család némi kivagyisággal kastélynak nevezett. Az öreg egyébként állandóan vetélkedett István nevű testvérével, s a falusi humor egyiküket Andrásy grófnak, a másikukat meg Tisza Pistának becézte.

Hozzá hasonlóan Pszota nagyapó sokat adott a tekintélyre. „Az öreget egyetlen egyszer sem láttam szaladni és nem láttam félmeztelenül sem”, vallja erről az unoka. Életelve az volt, hogy óvakodni kell a nagy és váratlan kalandoktól, nem szabad kockáztatni, s ahhoz kell ragasztanunk, ami van. Az ő vigyázó, fegyelmező hatása az unoka szemléletét máig meghatározza.

Az öregek is pártolták, hogy tanuljon a gyerek. Pekár 1970-ben már a szécsényi Mezőgazdasági Szakközépiskola tanulója volt, majd beiratkozhatott a Gödöllői Agrártudományi Egyetemre. Mivel ösztöndíjas volt, a munkát a helyi téészen kezdte, ahol a növénytermesztést irányította. Ám elégedetlen volt ezzel a feladattal, és ekkor mutatkozott meg először, hogy örökölte nagyapjától a vállalkozó kedvet. A Palócföldet elhagyva Gödöllőn tanári diplomát szerez, majd a Kőbányai Sörgyárban üzletkötőként a sörárpa felvásárlását intézi. Háromszáz termelőszövetkezettel, állami gazdasággal épített ki kapcsolatot. Üzleti útjain saját autójával járta az országot, és anyagilag igazán sikeresnek mondhatta magát. Pekár mégis elégedetlen volt, ahogy ő mondja: „Feleslegesnek éreztem magam, céltalannak véltem az életemet.” Ekkor találkozott egy barátjával, aki a *Magyar Mezőgazdaság* szerkesztőségében dolgozott. Mivel korábban az egyetem lapjában már írogatott, megpróbálkozott azzal, hogy ő is a laphoz kerüljön. A Hosszúhegyi Állami Gazdaságban szerzett tapasztalatai alapján körmölte le az első próbának szánt cikkét. Ennek köszönhető, hogy Fehér Károly főszerkesztő azonnal felvette munkatársnak. Eleinte nagy lelkesedéssel írta a szakcikkeit, de néhány év múlva ezt is kalodának érezte.

Egy véletlen eset bátorította fel arra, hogy több legyen, mint szakíró. Macskássy Izolda festőművésznő selyemkollázsaiból kiállítást rendeztek a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztériumban. Vánca Jenő minisztertől érkezett a kérés, hogy az eseményről a szaklap is írjon. E munkát Pekár Istvánra osztották, aki alaposan megizzadt az újszerű feladattal és bizonytalan volt, hogy vajon sikerült-e megfelelnie a várakozásnak. Akkor csodálkozott el igazán, amikor évek múltán, a festőművésznő életmű kiállításának katalógusa az ő cikkével kezdődött. A vidéki utak

pedig óhatatlanul azzal jártak együtt, hogy a megalapozottabb munkássághoz nemcsak szociográfiai műveket kezdett olvasni, hanem Mikszáthot, Mórát, Móriczot és a népi írókat is.

1988-ban indult el a *Számadás* című lap, amely már nem csak gazdasági szempontból foglalkozott a falvak, a vidék életével. Itt már módja volt jegyzeteket, vezércikkeket is írni, majd ez folytatódott a *Magyar Gazda* című lapban.

1993-ban alapítóként ment át kollégáival, barátaival a Duna Televízióhoz, ahol a *Gazdakör* című műsor szerkesztését bízták rá, újságírói humor szerint a „trágyarovatot”. Itt aztán meg kellett tanulnia munka közben a filmcsinálás mesterségét is. A napi feladatok mellett később már dokumentumfilmeket is készített, köztük hármát a Palócföldről, határon innen és túlról.

Egyre feljebb lépegetett a ranglétrán. „Sára Sándorral kezdetben nem voltam baráti viszonyban, de éreztem, hogy elégedett a munkámmal, és szépen lépegettem a ranglétrán, egyre feljebb. Ha Sárát megtartják a Duna tévé elnökeként, amire a szabályok szerint lett volna mód, eszembe sem jutott volna, hogy a helyére lépjek. Ám amikor ő nem volt hajlandó felkérés nélkül újra pályázni, én beadtam a pályázatomat. Amikor elnyertem a megbízatást – bár szeretem az újítást, a kezdeményezést –, eszem ágában sem volt, hogy a világ legjobb kulturális televíziójában forradalmi változásokat vezessek be. Az értékek őrzését tartottam az igazi feladatnak, és ahogyan nagyapámtól tanultam, csak óvatosan fejlesztettem, változtattam, amikor ezt szükségesnek véltem. Nem törekedtem arra, hogy személyem előtérbe kerüljön. Így utólag elmondhatom, hogy szolgálattal teltek ezek az évek.

A kapcsolatom a falummal, Herencsénnyel, óhatatlanul meglazult egy kicsit. Nem szaladgálhattam minden héten haza, ahogyan szerettem volna, de azért fél szememet a községen tartottam, és a saját családi kötődéseimre is figyelmet fordítottam. Amikor láttam, hogy lejár a négyéves ciklus, és a hosszabbításra én sem számíthatok, szépen, csendben elkezdtem szervezni életem új szakaszának feltételeit. Úgy emlékszem, hogy amikor a Duna Televízióban nálam jártál, már akkor említettem, hogy egy barátommal közös vállalkozásba fogunk. Herencsényben a rendszerváltást követően, a kárpótlás során egy nagyobb darab földhöz jutottunk, és most húsmarhatartásba fogtunk. Most száz marhánk van, de háromszázat szeretnénk. Külön öröm számomra, hogy János bátyámmal együtt dolgozhatunk. Jövőre, ha anyagi helyzetem megengedi, hátaslovat is vásárolok, mert ehhez a feleségem ragaszkodik, de úgy gondolom, ezzel még nem lépek nagyapám nyomába, és nem lesz belőlem lókupec. Volt egy jelenet mostanában, amit talán érdemes elbeszélnem. A marhalegelőn megrongálódott a villanypásztor kerítése, és kiszöktek a jószágok. Jókora eső volt éppen, és én a sárban cuppogva terelgettem őket. Éppen akkor ért oda az asszony, és látva kínlódásomat, elpityeredett. Amikor megkérdeztem tőle, hogy mi baja, mondta, hogy ő azért nem ilyen sorsot szánt nekem. Erre én őszintén annyit feleltem: lehetnének mi olyan befektetők is, akik soha nem néznek a gazdaság felé, csak dolgoztatnak, de akkor én megtagadnám mindazt, amit szeretett nagyapáimtól tanultam.

Természetesen emellett mást is csinálok. Átvettem egy gazdálkodók számára készülő szaklap szerkesztését, amelyet szeretnék majd a magyar vidék minden gondjával foglalkozó orgánummá fejleszteni. Ezen kívül a Szent István Egyetemen, egykori Alma Materemben is feladatot kaptam.”

Eme alkalommal, talán babonából, Pekár nem beszélt a palóc vidék kulturális előrelépését segítő egyéb terveiről. Azt azonban biztosra veszem, hogy nem fog nyugton maradni. Nagyobb formátumú és vállalkozó kedvűbb ember annál, sem hogy beérje a gazdálkodással. Mikszáth hajdan panaszkolta, hogy a palócok bele nyugvóak, beérik a számukra adott lehetőségekkel, és másokra hagyják a kezdeményezést. Úgy tűnik, ezt a fogyatékoságunkat már lassan kinőjük, s jó példa erre Pekár István eddigi életútja is.

Beszélgetésünk végén visszakanyarodtunk a herencsényi Gyürky-hegyi Vigyázó Nagykereszt felállításához. Megengedtem magamnak egy kis kajánkodást, és megkérdeztem: Te, aki ilyen gyakorlati észjárású ember vagy, nem érzed-e úgy, hogy túl sok energiát fektettél be eme akció megvalósításába?

Pekár rosszállóan rám nézett, csak azután válaszolt.

„Ha hiszed, ha nem, de szerintem a hagyományörzés egyike a legjobb befektetéseknek. Nem csak Teri néni meséit őrizzük meg az utókornak, de Jávor Károly barátom minden idős embert kifaggat a régi időkről, összegyűjti a fényképeket. Rendbe hozattuk falunk romos Árpád-kori templomát, és emléktáblát avattunk Bethlen István, Magyarország egykori miniszterelnöke emlékére. Bethlen a német megszállás idején Herencsényben, a Bolza grófok kastélyában talált menedéket. Az önkormányzat épülete mellett az egykori kúriára is illett volna egy emléktáblát tenni, de az épületet közben megvásárolta egy magyar származású német honpolgár, akinek szenvedélye a motorozás. Nem akartunk a kapuján belülre kerülni, így csak a kapuoszlopra került a második tábla.”

Ha valaki, akkor Pekár István egyfelől a jó szakember szemével látja, másfelől a faluját és népét féltő és szerető ember indulatával szemléli azt, ami napjainkban nemcsak Herencsényben történik. Érdeemes meghallgatni, megszívlelni figyelmeztetését indulatos, imitt-amott már látnoki szavait. Amint Kölcsey *Parainesis*-ében olvashatjuk: a múlt elesett hatalmunkból, de a jövőnek urai vagyunk. Nagy kérdés azonban, hogy urai vagyunk-e csakugyan? Pekár, a már említett emlékező írásában igen szemléletesen mutatja be, milyen volt az élet egykor, s azt is, hogy milyen károkat okozott az ötvenes években a falu életébe való erőszakos beavatkozás. Mindezt nagyjából valamennyien ismerjük. Megdöbbenő azonban az a kép, amelyet Pekár a rendszerváltás utáni és a jelenlegi állapotokról igen erős indulattal felvázol.

„A kárpótlással a földek zöme idegen kezekbe került. Olyan embereké lett, akiket csak spekulációs szándék vezérelt: a földet minden ráfordítás nélkül, a föld alapú támogatások felhasználásával birtokolni akarták addig, amíg a kárpótlási ár 200–400 szorosát el nem éri. Mindez azért történhetett meg, mivel a falu egykor sikeres gazdái már megöregedtek, gyermekeik a városban éltek, az istállóból garázs lett, a pajtákat szétszedték régen. A falusiak nem értették, hogy a földnek már nem a termőképessége, hanem az ingatlanértéke a fontos. Mire észbe kaptak, már idegenek kezében volt minden. Az egykori közbirtokossági földek, a falu legelői is.

A helyiek mindezt úgy élik meg, hogy kifosztották, meglopták őket, s a lakosság alig leplezett gyűlölettel szemléli az új földtulajdonosokat. Sokan, ha tudnak, borsot is törnek az orruk alá. Félő, hogy morális és gazdasági sivataggá válik a magyar vidék. És társadalmi sivataggá is. A kis palóc falvakban jó ideje nincs pap, nincs pedagógus, nincs állatorvos, nincs értelmiségi élet. A diplomás emberek nem

járatnak újságot, nem vesznek részt a falu közéletében, talentumukat nem a falu érdekében kamatoztatják. A legtöbb faluban nincs, vagy sorvadóban a faluközösség. Azért nem minden pusztult el, maradtak kitartó, közösségépítésre alkalmas emberek, s az elszármazottakban is élnek még az elmetszett gyökerek.” – állítja Pekár István, aki töretlenül hisz abban, hogy előbb-utóbb elindul a sarjadás, nincs még elveszve minden.

„Emiatt is fontos eseménynek tartom a Gyürki-hegyi akciónkat. Mi, akik ezt létrehoztuk, azt reméljük, hogy ezen a helyen időről időre méltó ünnepségek lesznek, és a Gyürki-hegy határon belülről, de kívülről is, sok derék földink zarándokhelyévé válik. Van ugyan nekünk, palócoknak Szentkútunk, Falloskútunk és sok más szakrális helyünk, de ebbe a sorba elfér egy olyan is, ahol mindenekelőtt múltunkra, hagyományainkra emlékezünk, és a fölénk magasodó kereszt tövében próbáljuk megőrizni azt, ami megőrzésre érdemes.”

Mint említettem, *Elmetszett gyökerek* címmel írta meg falujáról szóló tanulmányát Pekár István. Az elmondottak alapján azonban joggal gondolhatunk arra, hogy sok szeretettel és igyekezettel sikerül még megkapaszkodnunk azon a dimbes-dombos vidéken, amelyet a palóc nép számára jelölt ki a történelem.

Leírtam becsületesen mindazt, amit Pekárról megtudtam, és mégis van hiányérzetem. Úgy érzem, még mindig indoklásra szorul, hogy a nagyívű pályafutást betöltő, országos hírű palócokat megelőzve, miért oly időszerű most egy csak fél évszázadot megért férfiember befejezettnek nem mondható életútjáról, magatartásáról beszélni. Ahhoz, hogy megértsük a dolgot, történelmi leckét kell adni önmagunknak.

Menjünk vissza egészen a múlt század első harmadáig. Trianon katasztrófát jelentett az egész magyar népnek, s ezen belül Palócföld és benne Nógrád megye sorsát is alaposan megváltoztatta. Nagy-Magyarország területén belül Nógrád központi fekvésű vármegye volt. Fogarashoz, Máramaroshoz vagy Trencsényhez viszonyítva valóban csak egy kőhajításnyira volt a fővárostól, s talán ennek is köszönhetően pezsgő szellemi élet jellemezte. A görbe vidéken jeles írók, költők alkottak, s a politikai életben is akadtak kiemelkedő alakjai Nógrád szülötteinek.

Trianonnal azonban minden megváltozott. Nógrád ugyan a helyén maradt, de a határ szinte hermetikusan elszakította egyik felét az anyaországtól. Már a két világháború között sorvadoztak a jelesebb palóc városok. 1945 után Balassagyarmatról Salgótarjánba helyezték át a megyeszékhelyet, s ezzel a döntéssel Gyarmatnak megadták a kegyelemdőfést, Tarjának pedig sokáig kellett küszködnie, hogy új szerepét betöltse.

A bányász- és iparvidék felértékelődött ugyan a szocializmus építése szempontjából, de a korábbi kultúra és hagyomány őrzésére egyre kevesebb figyelmet fordítottak. Aki igazán érvényesülni akart – talán a képzőművészeket kivéve –, az szedte a sátorfáját és lehetőleg a fővárosba költözött. A régi otthont fel kellett adni, s maradt a nosztalgia, a gyermekkori élmények őrzése, ápolgatása. Arra nem kínálkozott lehetőség, hogy az eltávozók régi otthonukat is megőrizzék, a hajdan oly gyakori kettős otthon, kettős élet tradíciója végleg a homályba vészett. Nógrádról, Heves és Borsod északi részéről mindenkinek csak a bányák, üzemek jutottak eszébe.

Amikor számba vesszük a rendszerváltás nagy veszteségeit, ebben kiemelkedő hely jut a palócoknak. Ózdtól Nagybátonyig, de Nógrád számos más részén található

települések is katasztrófa sújtotta vidékké váltak. Megrázó erővel ír erről Pekár. A benuhátról most kezdünk ébredni, és valljuk meg, a feltámasztás előmozdításában nagyon keveset tudunk tenni mi, régi vágású értelmiségiek. Legfeljebb sajnálkozni, sóhajtozni, együtt érezni tudunk.

Szerencsére, úgy tűnik, megjelennek Palócföldön a szülőföldjükhöz hűséges, művelt, talpraesett, gazdasági érzékkel is bíró új értelmiségiek és szakemberek. Ők képesek kezdeményezni, változtatni, s nem hajlandók természeti katasztrófának, kikerülhetetlen istencsapásnak venni azt, ami történt és történik. Nem érik be mélabús sóhajtozással, jajszavakkal, hanem szerveznek, cselekszenek, fáradhatatlanul.

Pekár Istvánt ilyen embernek ismertem meg. Neki ezért van helye a jeles palócok között.

Utóirat: Eme írás elkészülte után tudtam meg, hogy a kiszemelt augusztusi nap helyett szeptember végére elhalasztották a Gyürki-hegyi keresztállítást. Nem akartak beleragadni a sárba. Lehet, hogy belemagyarázás, de ebben is érzek valami jelképeset.

Herencsény

PEKÁR ISTVÁN

Elmetszett gyökerek

Az idén töltöttem be ötvenedik életévemet. Történelmi távlatban kis idő, mégis átélhettem, hogy szülőfalum, a Nógrád megyei Herencsény, gyermekkorom tradícióit tisztelő, erős, megtartó palóc faluja, szinte a végpusztulás szélére kerüljön. A község lakossága alig három évtized alatt megfeleződött, ha a betelepülők és az őslakosság arányát is nézzük, a helyzet még rosszabb. Eredeti lakosságának csak harmada maradt meg. A többiek szétszéledtek az országban.

Húsz éve falum utolsó helyben élő katolikus lelkészétől, Lengyel Józseftől elkértem az 1746-tól vezetett anyakönyveket. Felmenőimet kutatva kilenc generációig tudtam visszamenni, a bejegyzések szerint az első anyakönyvezett ősöm, Pekár Márton 1683-ban született és 1772-ben halt meg. Ő tehát már élt a török kiűzése, a Rákóczi szabadságharc idején. Az utána következő generációkat sorra véve nevek tucatjait jegyezhettem fel. Egy-egy családba 8-12 gyerek született, ám a felnőtt kort nagyon kevés élte meg. Szinte mindenki a faluból házasodott, tehát a helyi anyakönyvben végigkísérhető a család története.

Mára a helyzet gyökeresen megváltozott. Az 1869-ben született János dédapámnak és testvérének Andrásnak mintegy húsz lakcímen, öt generációban élnek a leszármazottai. Pekár vezetékneven csak két özvegy dédmama él a faluban, s két férje nevét viselő asszony maradt még a nagyszülők sorában. Szükségszerű volt ez az exodus?

A kegyetlen ötvenes évek

A válasz egy szóval nem adható meg. Az évszázadok alatt alig változó palóc falvak körül már évtizedekkel korábban megindult a gazdasági, társadalmi erjedés. A vonattal néhány órányi távolságra lévő Budapest, a salgótarjáni iparvidék árnyékában csoda, hogy a hatvanas évekig megmaradhatott a népviselet, a többgenerációs nagycsalád, a szoros rokoni kötelék, a buzgó vallásgyakorlás.

Néhányan már a két világháború között eljártak dolgozni. Volt, aki hetente kérekpárral járt a közel száz kilométerre lévő Budapestre, mások 11 kilométert gyalogoltak a magyarnándori vasútállomásig. Ők azonban ritka kivételnek számítottak, egyikük sem tartozott a falu meghatározó személyiségei közé.

Igazán jelentős változást a háborút követő beszolgáltatás, kuláküldözés, majd a forradalmat követő téeszesítés hozott. Ekkor a törekvő fiatal férfiak, illetve azok, akik nehezen viselték a nagycsalád regulázó, fegyelmező, az idősek iránt feltétlen tekintélyt követelő kereteit, a városok nagy ipari beruházásai felé fordultak. Édesapámban is a többre vágás mellett nehéztermészetű nagyapámmal való rendszeres

vitáik érlelték meg a nehéz döntést, hogy az ötvenes évek végén az épülő váci cementgyárba menjen dolgozni. Ő volt az első a generációk sorában, aki az évszázadok alatt verejtékkal, spórolással összegyűjtött földtől elfordult. Ez a nyitás az ötvenes években még a férfilakosság legfeljebb 10-20 százalékát érintette, de az 1961-ben végrehajtott téesszervezés nyomán a férfiak 80 százaléka már az iparba menekült. A földtől való elszakadás gyötrelmétől „megszabadította” őket a hatalom.

Így évtizedek távlatából már könnyűnek látszik az életmódváltás, de országosan valószínűleg ezrek lettek öngyilkosok, pusztultak bele a kollektivizálásba. Ahogyan az öregek mondták, megszakadt a szívük az elvesztett paraszti birtokért, tanyaért. Én már csak a végét értem meg az egyéni gazdálkodásnak, csak az utolsó cséplésre, néhány szüretre emlékezem. A kalákában végzett munkát követő vacsorára. Nem is a vacsorára, hanem előtte a birka nyúzására. A fészter gerendájáról lógó véres testre emlékezem, gyenge gyermeki szívemben ez a kép vésődött a legmélyebbre.

Mégis, az iskolák elvégzése, majd egy rövid – vargabetűnek számító – agronómusi munka után, amikor végleg a fővárosban rekedtem, évtizedeken át minden este a Cserhát hegyei közé szállt a gondolatom, és erős lelkiismeretfurdalás gyötört. Nem hagyott nyugodni a gondolat, hogy a könnyebb életért elhagytam a nehezebb, de igazabb utat. Veszik, kopik mindaz, amit őseim lassan összegyűjtöttek, és én nem teszek érte semmit, hogy megmaradjon. Fájt egyedül hagyott édesanyám, miközben tudtam, hogy vissza nem mehetek, mert álmaimat ott megvalósítani nem tudom. Édesanyámat pedig a saját világából ki nem emelhetem. Népviseletben járt egész életében, minden zsigerében a szülőktől örökölt paraszti világ élt tovább. Az én lelki gyötrelmemet minden életmódváltást vállaló embernek át kellett élnie. Csendes, gyomorfekélyes örlődésben, vagy a hétfégi vonatok állomásain a füstös, borgőzös restikben.

A villamosítás ára

A téesszesítést alig előzte meg a villany bevezetése. 1958-ban Nógrádsipek felől érkezett a magasfeszültségű vezeték oszlopait állító különítmény, s bár még három éves sem voltam, határozottan emlékszem, amint kis palóházunk mennyezeti deszkáját hosszú nyelű fúrójával egy idegen férfi átfúrta, és a lyukon a konyhai lámpa vezetéket leengedték a padlásról. A negyvenes égő kápráztatóan erős fénnel világította meg a kisablakú konyhát. Hetekig nem tudtunk betelni az esti fénnel. A portára három égő került, egy a konyhába, egy a tornácra, a bejárati ajtó fölé, és egy az istállóba. A tisztaszoba, és nagyapámék hálókamrája a villamosításból kimaradt. A konyhai kapcsoló alá tett konnektort sem használtuk évekig, mert rádiónk sem volt.

A villany megjelenése – kétségtelen jótékony hatása ellenére – a falu lélekszámára mégis tragikusan hatott. A falutól két kilométerre a Teleki uradalom körül 350 lelket számláló virágzó település alakult ki, Liszkópuszta. Liszkó több volt, mint egy uradalmi központ, már az Árpád-házi királyok korából írásos emlékek bizonyítják létezését. Bár a háború, majd az azt követő hónapok rombolásai az uradalmat sem kerültk el – szeszgyárának berendezéseit az oroszok leszereltették, az

épületének tégláit a helyiek széthordták építőanyagként –, a Borsiczky intéző kúriájából kialakított iskolában az ötvenes évek elején 86 gyerek járt.

A villamosítási programból azonban valami okból kimaradt, sőt Herencsény akkori szűklátókörű vezetése a cselédházakból kikíváncozóktól még a telkek osztását is megtagadta. E két döntés következtében Liszkópusztáról megindult az elköltözés, utolsó lakója 1970-ben ment el. A település lakóinak zöme, látva a tanácsi vezetők nemtörődömségét, dacból nem Herencsényben telepedett le, ezáltal a község lakossága egynegyedével csökkent. Az egykor virágzó falucska emlékét ma már csak egy háromszintes klinkertéglás magtár őrzi, elhagyatottságában, kopottságában is egy jobb kort idézve.

A kollektivizálás gőzhengere

Kisgyermekként emlékszem még arra a feszült légkörre, amelyben a téesz-szervezés idején a család élt heteken-hónapokon keresztül. Az agitálókra, akik kérlelve és fenyegetve próbálták nyakas nagyapámat jobb belátásra bírni. Édesapám legjobb barátja, Juhász József volt az egyik agitáló, aki szó szerint könyörgött: Pista bácsi, értse meg, hogy nem tud kitérni a hatalom elől, pokollá fogják tenni az életét, ha ellenáll. Nagyapám nyersen visszatámadott: Nem szégyelled magad, szegény apád forog a sírjában, hogy ilyen gazemberek szolgálatába álltál! Végül megtörtént a belépés, nagyapám azonban kedves Laci lovát inkább elvitte a vágóba, más kezére nem adta.

A téesz, mint szinte mindenütt az országban, egy volt uradalom helyén alakult meg. A Nedeczky kúriában rendezték be az irodát, nagyobbik felét magtárnak használták. Gyerekként a szalon padlójáról vödörrel meregettük zsákokba a búzát. Az ablakok poros spalettái zárva voltak, a félhomály furcsa, szorongó hangulatot árasztott. Valószínűleg hasonló érezhettek a németalföldi művészetkedvelők középkorvégi itáliai utazásaik során, amikor a római romok között legelésző disznókat találtak.

A helyben maradtak, nagyszüleim és édesanyám is beléptek a téeszbe. Az első évek rettenetesek voltak. Teljes káosz uralkodott, minden évben változott a téeszelnök, aki a járási pártbizottságról érkezett, majd dicstelen szereplése után egy távolabbi faluban folytatta. Volt olyan év, hogy a munkaegység 8 forintot ért, egy fizikai munkás napi bére pedig egy munkaegység volt.

A sok furcsaság közül élénken él bennem, hogy a téesz új vezetése valószínűleg felsőbb utasításra, különös dühvel fordult a magánkézben maradt szőlők felé. Szinte minden családnak volt néhány száz négyszögöl szőlője, zöme direkttermő, csak a legjobb gazdák telepítettek valamennyi oltványszőlőt. A tőkék között azonban kitűnő gyümölcsfák díszlettek, ezek évről-évre gazdag termést adtak. A Gyürki-hegyi és a köveskúti szőlőhegy nekünk gyerekeknek olyan volt, mint a paradicsomkert.

A szőlőskertek művelését a szó szoros értelmében üldözték. A falu azon rétegét, akik régen a mezei lopások miatt sokszor kerültek összeütközésbe a törvénnyel, most biztatták, hogy lopják csak a gyümölcsöt. Mi még néhány évig küszködtünk, de végül mi is feladtuk. A bejelentésünk másnapján a juhászt utasították, hajtsa juhait a szép termést ígérő szőlőbe; azok órákon belül visszafordíthatatlanul tönkretették az ültetvényt.

Ez a látszólag jelentéktelen intézkedés is hozzájárult a falu erkölcsi rendjének megbontásához. Korábban a falu lakosságának zöme a határbeli földek végén lévő szilvafák hullott terméséből - más fája alól - egy szemet sem vett fel. Néhány év múlva már szinte mindenki azt vallotta, hogy a közösből lopni nem bűn.

A téeszésítés okozta lelki sérüléseket a helyben maradottak lassan dolgozták fel, de a hetvenes évek elejére viszonylag sikeres téeszközösség jött létre. Az állami támogatások nyomán istállókat építettek, gyümölcsösöket telepítettek, gépeket vásároltak, tenyészállatokat kaptak. Új növényfajok tűntek fel, megjelent a faluban a málna, a ribizli, majd később az uborka, a sárgarépa. Nagyapám tanyagazda lett, a mérlegház kezelője. Tetszett neki az új megbízás. A disznótorokra még a gyakran váltódó téeszelnököket is meghívta, közben azonban folyamatosan elégedetlenkedett. A téeszmajorokra jellemző rendetlenség, az állatokkal való rossz bánásmód, a renitens dolgozók megtűrése élete végéig bántotta őt. A mindenkori vezetésnek ezt szóvá is tette, korholását eltűrték, sőt talán értékelték is.

A mélyütés: a körzetesítés

A lassan induló fejlődést azonban a hetvenes évek fordulóján újabb intézkedéssorozat akasztotta meg, immár véglegesen. Ez pedig a tanácsok és téeszek összevonása volt. A magyar falvak évszázados fejlődésük során szinte teljesen önellátóvá váltak, lakói közül sokan néhány közeli vásár, vagy búcsú kivételével át sem lépték községük határát. Nagyanyáim soha nem jártak Budapesten, legmesszebb a 22 kilométerre fekvő Balassagyarmatra jutottak el.

Az elzártságnak bizonyosan volt visszahúzó hatása is, de az önállóságot erősítette, és biztos lelki védelmet is jelentett. Bár szegényen élünk, de nem vagyunk senkire rászorulva, a magunk urai vagyunk. – mondogatták az öregek. Most egy csapásra megváltozott minden. A tanács és a téeszközpont Cserhátsurányba került. Surány nem csak a szomszéd falu volt, de egyúttal a legnagyobb rivális is. Akkoriban még a legényeknek egyfajta beavatást jelentett, hogy a szomszéd falvak legényeivel összemérik erüket. Bál nem múlt el verekedés nélkül.

Az összevonásokkal a herencsényiek úgy érezték, hogy kiszolgáltatottá tették őket Suránynak. Ha a járási székhelyhez, Balassagyarmathoz kényszerítik őket, azt lenyelik, de Surányt nem. Különösen rosszul esett nekik, hogy a sikeres herencsényi téeszt csatolták a veszteséges surányihoz. Egymással nem szerettek dolgozni, a herencsényiek azt tartották, hogy a surányiak lusták, míg a surányiak szerint a herencsényiek kapzsik.

Az új iskola is Surányban épült fel, a gyerekek minden reggel buszra szálltak, köztük én is, és csak délután jöhettünk haza. Már nem tudtam délután kihajtani nagyapám tehenét, mint korábban tettem azt éveken át. A pásztorkodást szerettem, de gyakran untam is, vasárnapi futballmeccsek idején, esős, nyirkos tavasszal, ősszel különösen. Így talán még örültem is a körzeti iskolának. A változás látszólag csekély volt, hiszen csak négy kilométert utaztunk. A lelkünkbe azonban óhatatlanul gyökeret vert a gondolat, hogy nekünk mindig buszra kell szállnunk, ha boldogulni akarunk. Huszonheten kezdtük az első osztályt Herencsényben, huszonketten ballagtunk a körzeti iskola „A” osztályában, Cserhátsurányban. A negyvenes éveink

közepére már hatan-heten meghaltak közülünk. Betegségben, balesetben, sorstalanságban.

Különösen tragikusan érintette a körzetesítés a nemzetiségi falvakat. Nógrád megyében 22 nemzetiségi falu van, húsz szlovák és két német. Az összevonások során általában a nemzetiségi falut csatolták a magyar faluhoz, s bár nem üldözték hivatalból az anyanyelvi oktatást, mint a szomszédos országokban a magyart, szinte sehol nem alakult ki megfelelő kisebbségi képzés. A nemzetiségi lakosság zöme elveszítette anyanyelvét.

A nyolcvanas évek végén a Balassagyarmat melletti Szügyben a pedagógusok hónapokig agitálták a szlovák származású szülőket, hogy írassák nemzetiségi osztályba a gyerekeiket. Mindössze két tanulót sikerült összegyűjteni. Inkább tanuljanak angolt, mondták a szülők. Nyilván ennek az önfeladásnak is köszönhető, hogy a szomszédos, felerészben szlovák lakta Terény lakossága időközben megharmadolódott, tehát még inkább sorvadt, mint környezete.

A gazdasági változásokkal együtt tehát megindultak a társadalmi változások is. A hatvanas években a városban dolgozó férfiak egy része szégyellni kezdte népviseletben járó feleségét, megindult a kivetkőzés. Egyre több asszony öltözött „nemesbe”, és egyre többen oldották fel a nagycsaládi köteléket. Voltak, akik megosztották a házat, a kamrában külön konyhát alakítottak ki, külön háztartást vezettek. Mások építkezni kezdtek, többségük már a városban, Balassagyarmaton. Nem kevesen Budapesten vettek lakást. A hetvenes évek fordulóján megkezdődött a falvak látványos kiürülése.

Ma már a falu házainak felében magányos emberek élnek, zömük megözvegyült asszony. Többen annak idején a nagycsalád felbomlásának elindítói voltak. Vajon eszükbe jut-e, hogy egyedüllétük jórészt fiatalkori lázadásuknak köszönhető? Túlzás lenne azonban őket okolni mindezért, csak a kordivathoz csatlakoztak, vagy inkább annak áldozatai lettek.

A társadalmi folyamatokra jellemző, hogy lassan, látszólag csekély változásokat sejtetve alakulnak ki. Annak idején az egykézést is egy kedvezőtlen, de nem túl jelentős folyamatnak tartották, míg Kiss Géza, az ormánsági Kákics református lelkésze anyakönyvi adatokkal be nem bizonyította, hogy száz embernek hetvenhat év múlva már csak hat utóda volt.

Így omlottak össze a nógrádi falvak is, s még az országban vagy ezer település. A kilencvenes évek elején meghalt a falunk utolsó ott élő papja, ma a parókia ifjúsági szállás. Az év nagy részében üres. Az iskola épületének helyet adó Bolza kúria – ahol a német megszállás idején három hónapig rejtőzködött gróf Bethlen István, Magyarország egykori miniszterelnöke –, most egy aktív sportolástól visszavonult német motocross versenyző tulajdonában van. A lakók jó szándékú emberek, de idegenek. Anyanyelvükben, mentalitásukban egyaránt. Nem váltak a falu részévé, mert nem is válhattak azzá.

Az iskolára szükség már nincsen, évente csak egy-két gyerek születik a faluban, lassan a cserhátsurányi körzeti iskola is a bezárás szélére jut. A gyerekeknek valószínűleg Balassagyarmatra kell majd járniuk.

Önfenntartó faluból élhetetlen vidék

Ha a gazdálkodás színvonalát nem a gépesítettség, a kibocsátott élelmiszer mennyiségével, a mezőgazdasági foglalkoztatottak minél alacsonyabb számával, hanem a megművelt terület arányával, az állatlétszámmal, a természet adta lehetőségek kihasználásával mérjük, akkor egyértelmű, hogy a nógrádi kis falvak mezőgazdasága a XX. század középső harmadában – a téesz-szervezés előtti állapotáig – volt a csúcson. Akkor minden talpalatnyi földet megműveltek, a parcellák végére gyümölcsfákat ültettek, a réteket, útszéleket évente kétszer lekaszálták, az őszyepet legeltették, a bokrokat kiirtották. Az erdőt is lelkiismeretes karbantartották, ahogyan a dűlőutakat, az árkokat, a forrásokat, az útszéli fészületeket. A legtöbb család rendelkezett egy pár lóval, néhány szarvasmarhával, egy-két kocával és szaporulatával, kéttucatnyi tyúkkal, ugyanennyi libával, esetleg kacsával, nyúllal. Minden második, harmadik család tartott 20-30 birkát, ezeket tavasszal kiadták a juhásznak, ősztől tavaszig otthon gondozták. Sokan méhészkedtek, a legtöbb férfi tudott fát szemezni, a kertek végét gyümölcsösök zárták le.

A gazdák mindegyike adót fizetett; anyai nagyapámnak, aki a falu egyik legmódosabb gazdája volt, a két világháború között egy vagon búzát kellett évről évre eladnia, hogy adóját kifizesse. A gazdák egymással vetélkedve jótékonykodtak, önszántukból tatarozták a község tulajdonában lévő épületeket, a templomot, az iskolát, a parókiát, a bikaistállót, a szeszfőzdét. Mindez erősítette öntudatukat, nem szorultak az államra, a hatalomra, sőt ők „támogatták” azt. A korunk vívmányának tartott szociális hálót nem ismerték, de nem is hiányzott nekik. A rokonok, komák, barátok egymást kisegítették, az öregeket a földért halálukig gondozták az örökösök. Természetesen akkor is voltak összeférhetetlen emberek, akik kellemetlenné tették a közeli hozzátartozók életét, de a nagycsalád vigyázó tekintete mellett korántsem volt az a kiszolgáltatottság, ami manapság tapasztalható.

Álságos rendszerváltás

Minden hibája ellenére a téesz volt az önfenntartó falu utolsó gazdasági képződménye, amely még a falu organikus fejlődésére épült. A célja mindenképpen a falusi lakosság egy részének munkával való ellátása volt. Nem volt azonban igazi szövetkezet, vállalatként működött, hiszen a tagságban a tulajdonosi tudatnak még a csírája sem alakult ki. A vezetés gyakran nem a tagság javát kereste, hanem a járás, a megye felé próbált vagy kényszerült igazodni. Az országosan sikeres téeszek teljesítményüket a kiskapuk meglelésével, a még megengedhető változásokra nehezen reagáló országos vezetés ellenében érték el. A furcsa helyzet ellenére a Szovjetunió hatalmas piacára termelő téeszek zöme jól, vagy elfogadhatóan gazdálkodott, önmagát külső segítség nélkül fenntartotta, miközben a falu még mindig jelentős részének munkát adott. A gyengébb téeszeket kedvezőtlen térségi támogatásokkal, melléküzemágakkal tartották versenyben, olykor csak életben. Több mezőgazdasági szakterület nemzetközi szintű eredményeket produkált, a magyar agrárszakemberek felkészültsége – a nyelvtudás kivételével – közelebb állt a világ élmezőnyéhez, mint az ipari vagy szolgáltató ágazatokban dolgozóké.

A rendszerváltással ez a sok hibát hordozó, ideológiai, és nem gazdasági célok szerint létrehozott nagyüzemi agrárrendszer összeomlott, tovább rontotta a kistelepülések helyzetét. A falu hétköznapijában tevékenyen résztvevő – helyi futballcsapatot, hagyományörző csoportot, nyugdíjas-kört támogató – téeszek maguktól összeroppantak, vagy szándékosan tönkretették őket. A téeszmajorok egy része korrupst felszámolóok révén méltatlan kezekbe került. Az állatállományt eladták, a földek zöme távol élő idegenek tulajdonában van.

Bár a munkanélküliség az egekbe szökött az ezredfordulóra, négy-öt falun át-mehettünk, hogy egyetlen háziállatot láttunk volna. A nógrádi falvakban egykor szinte minden kertben málna, ribiszke, uborka termett, a családoknak tisztességes jövedelemkiegészítést adva. A konzervgyárak, hűtőházak tökehiánya, csődje miatt akadozott, majd megszűnt a felvásárló rendszer. Ma már üresek a kertek, nem telepítették újra a kiöregedett ültetvényeket. A nyugdíjasok háztáji gabonajuttatásáról, téli tüzelőjéről a téesz gondoskodott, ma ez sincs. Az önkormányzat küszködik, a legjobb szándékkal sem tudja pótolni mindazt, ami elveszett.

A téeszvilággal a határ képe megváltozott, a szántók egy részét elhagyták, mert géppel csak nehezen művelhették, az árokpartokat, útszéleket már nem kaszálták, a legelők bokrait ritkábban irtották, az erdőt is lassan felverte a gaz. Mindez azonban még kielégítő állapot volt a rendszerváltással beköszöntő gazdátlansághoz képest. A téesz, bár a hegyvidéki szántók negyedét, harmadát elhagyta, a marha- és juhállományt megtartotta. A kárpótlással a földek zöme idegen kezekbe került, akiket csak spekulációs szándék vezérelt. A szándékukat mindenki látja: a földet minden ráfordítás nélkül – a földalapú támogatások felhasználásával – birtokolni addig, amíg az uniós csatlakozás árfelhajtó hatása nem érvényesül. Az egy-két aranykoronás földek már ma is a kárpótlási ár 200–400-szorosát érik. Az egy aranykoronás legelőt 500 forintért kaphatták meg, most már legalább 200 ezer forintot ér.

Ezeknek a gyenge földeknek a zöme azonban teljesen elvadult, hiszen néhány kecske kivételével nem maradt kérődző állat a falvakban. Az egykori állattenyésztési telepeket a befektetők annyiért szerezték meg, hogy az azonnal eladott állatállomány a vételárat bőségesen fedezte, az épületek, berendezések már ajándékba maradtak. A telepek egy része még ma is üres, az elszaporodó patkányoktól a közeli utcák lakói szenvednek, az üzemi utak betonjának repedéseiben cserjék nőnek.

Miért történt mindez? Az egykori sikeres gazdák már megöregedtek, gyermekeik városban éltek, az istállóból garázs lett, a pajtát szétszedték régen. Ők a földet a termőképessége alapján tartották számon, s ha művelni nem tudták, már birtokolni sem akarták. Nem értették, hogy a földnek már nem a termőképessége a fontos, hanem az ingatlanértéke. Mire észbe kaptak, már idegenek kezében volt minden. Az egykori közbirtokossági földek, a falu legelői is.

A helyiek mindezt úgy élik meg, hogy kifosztották, meglopták őket. A lakosság alig leplezett gyűlölettel szemléli az új földtulajdonosokat; sokan, ha tudnak, borsot törnek az orruk alá. A gazdálkodással próbálkozó tulajdonosok alkalmazottai csak néhány hónapig tartanak ki. A traktoros eladja a gázolajat, vagy saját zsebre szánt, arat, a pásztor eladja az abrakot, a kecskegidát. Az üresen álló téeszmajor mozdítható vaselemei, villanyvezetékei már régen a méhtelepen vannak. Morális és gazdasági sivataggá válik a magyar vidék.

S társadalmi sivataggá is. Az egykor oly erős faluközösségek zöme szétesett, vagy töredékére olvadt. A kis falvakban jó ideje nincs pap, nincs pedagógus, állatorvos, nincs értelmiség, az önmaga sorsáért felelős, közösségeiben tevékeny embertípus kiveszőben van. A helyben maradt diplomás emberek zöme nem él értelmiségi életet. Nem járát újságot, nem vesz részt a falu közéletében, talentumát nem kamatoztatja a közösség érdekében, amelytől kezdeti munícióját kapta, amely elindította a felfelé vezető úton.

A helyben maradt lakosság iskolázottsági szintje alacsony, a meglévő szaktudás jó része nem felel meg a mai kor követelményeinek. A hatvanas években elkezdődött elvándorlás a nyolcvanas évek végére lelassult, de helyére lépett az előregedés. Kevés a fiatal, a még megmaradt óvodák, iskolák létszámgondokkal küzdenek, a magasabb képzettségű fiatalok zöme elhagyja a térséget.

A globalizáció hatására a térség önellátási szintje a minimálisra csökkent. Az ősi paraszti tudás szinte nyomtalanul elvész. Nincs helyi ipar, nincsenek biztos munkahelyet jelentő nagyobb agrárvállalkozások, a munkanélküliség gyakran eléri a 30–40 százalékot is. Az emberek közül sokan a leszázalékolásba, a korai nyugdíjba menekülnek. Régen egy-két korhely ember volt a faluban, ma a megfeleződött lakosság ellenére két-három tucat. Egész napjukat a kocsmák valamelyikében töltik, gyakorlatilag a legközönségesebb napszámosmunkára sem foghatók. A feleségek emberfeletti erővel őrzik a család megszokott életszínvonalát, szinte csoda, hogy telik ételre, kávéra, a családi, társadalmi események megünneplésére, az öreg Zsiguli üzemképes állapotban tartására.

A térségre a felaprózott birtokszerkezet a jellemző, alig van biztos piaccal rendelkező, a lakosság körében természetesi hagyományokkal bíró termék. Az emberek hajlandósága a szövetkezésre minimális. A gazdag néprajzi örökség, a természeti értékek hasznosítására kicsi az érdeklődés, hiányzik a turizmus infrastrukturális háttere is.

Az utolsó lehetőség

Elolvasva azonban túlzottan kegyetlenek ezek a sorok, így önmagukban nem is igazak. Szülőfalum környékén legalább tucatnyi kivételes képességű, aktív embert ismerek. Herencsény rendszerváltást követő vezetői évtizedekre kiható fejlesztéseket indítottak el a faluban. Igaz, rájuk is jellemző a politikai megosztottság. Egy kis falu három-négy aktív közösségformáló embere gyakran még köszönő viszonyban sincs egymással, holott néhány éve még rokonok, barátok voltak. Mégis ezek az értelmiségiek a magyar vidék reménységei. A gazdasági lemaradás ugyanis behozható, ha értelmes, összetartó közösség megfelelő célt tud maga elé tűzni.

A Belső-Cserhát falvait most fedezik fel azok az üzletemberek, befektetők, akik lehetőséget látnak a Csipkerózsika-álmából éppen csak ébredező, elhagyott vidékben. Ők bizonyítják, hogy a térségnek igenis van forrásvonzó ereje. Gyönyörű a táji környezet, egyedülálló biológiai sokszínűség jellemző a régióra. A tájegység kiváló vadászati lehetőségeket kínál. A vidék gazdag épített és tárgyi örökségekben. A lakosság híres palóc vendégszeretetéről. A csatornázás kivételével a nagy infrastrukturális rendszerek kiépültek. Még élnek a turisztikai vonzerőt jelentő palóc hagyományok, még fellelhetők a térségben a népi kézművesség hagyományai. A fazekasság,

a kemenceépítés, a szövés, fonás, hímzés, fafaragás. Feléleszthető lenne még a kézimunkaigényes növények termesztése, hatalmas kihasználatlan szántó- és legelőterületek állnak rendelkezésre.

S a felfedezők között ott találjuk a városi léttől, a globalizáció vadhajtásaitól megcsömörlött városi értelmiségieket, és a lecsúszottakat, a lakásmaffia áldozatait is. A változások küszöbön vannak, megkerülhetetlenek, s most van az utolsó pillanat, amikor még az elvesztegetett lehetőségek egy része visszahozható. Ehhez azonban egy nagyon céltudatos, határozott jövőképpel rendelkező községi vezetésre van szükség. Akik már nem sodródni akarnak a rendszerváltás gátlástalan, gyakran kalandorlelkű szerencselovagjainak gazdasági hókuszpókuszait szemlélve, hanem a község érdekeit szem előtt tartva szigorú keretek közé szorítják tevékenységüket.

Önmagában erre a kemény kiállást igénylő feladatra kevés az önkormányzati képviselőtestület, amelyet gyakran osztanak meg politikai szekértáborok, és gazdasági érdekcsoportok. A községben élő értelmiségiek, törekvő vállalkozók, a faluból elszármazott, de gyökereiket ápoló városiak, a betelepüléssel kacérkodók együttgondolkodása, az elképzelések következményeinek feltérképezése jelentheti a megoldást.

A jószándék, a szépívű tervek nem érnek semmit, ha nincs pénz! – hangzik a kétkedő szó, pedig ez nem igaz. Még a mai, nyomorúságos időkben is több a pénz, mint a jó ötlet, miközben a meggondolatlan parcellázások, a deviáns családok rászabadítása egy idősök lakta településrészre, az átgondolatlan ipari beruházások véglegesen tönkretelhetnek egy falut.

Szülőfalum, Herencsény csak egy Magyarország halálraítélt, sorvadó települései közül. A rendszerváltás meghozta az infrastruktúrát, van víz, gáz, telefon, kábeltévé, a környéken csatornahálózat is, csak már későn jött a segítség. Az életerő elfogyott, évente csak egy-két gyerek születik, de már ezek sem az évszázadokon át ott élő, a falut, a szántóföldeket a környező erdőtől verejtékkel elhódító családok utódai, hanem betelepülők. Atlantiszként eltűnik tehát egy világ, azoké, akik még ismerik a dülők nevét, az útszéli kereszték állításának történetét, a családi birtokok határkaróinak helyét.

De talán nem vész el minden. A község idős embereivel többórás interjúk készülnek, a régi fényképeiket összegyűjtik. A falu mesemondójáról könyv készült, ahogyan előrelátó polgármesterek a falu történetét is feldolgoztatták. A régi palóc-házak újra értéket képviselnek, áruk gyakran meghaladja a hatvanas évek kockaházainak értékét.

Sajnálatos az őslakosság térvesztése, de törvényszerű. A helyben élők soha nem érzékelik, és ezáltal nem is értékelhetik megfelelően megszokott környezetük kincseit, amelyekért mások otthagyják a városi kényelmet, a látszólag jobb életteret. A természet érintetlensége, a távolsággal kékülő dombok, hegyek íve, a levegő tisztasága mind-mind olyan érték, amit a helyben lakó nem tart sokra.

A visszatérés

A magyar agrárnépesség az Európai Unióhoz való csatlakozást rosszul élte meg. Én azonban azt látom, hogy a tizenöt évig néptelen nógrádi legelőkön megjelentek az állatok, elsősorban a húsmarha. Két éve még csak két marhatelep volt a megyében, most tizennégy van. Mindez még mindig nagyon kevés, de a nekilendülés látványos.

Magam is hasonló vállalkozásba fogtam, egykori egyetemi évfolyamtársammal húsmarha telepet létesítettünk Herencsényben, a Gyürki-hegyi szőlők helyén. A társam, a biatorbágyi Németh László állatkereskedő, a helyi felügyeletet Balassagyarmaton élő János bátyám látja el. Én hetente egy-két napot töltök lenn, ilyenkor az állatgondozói és éjjeliőri feladatokat is átvállalom. Bár a munka nehéz, a zöld mezőn felépített karám és szín környékén esős időben térdig ér a sár, de sok örömnünk van abban a munkában, amit gyermekként az övenes-hatvanas években nagyapánk kampósbotjának fegyelmező árnyékában nyugnek tekintettünk.

Amikor a munkához 2005 tavaszán hozzáfogtunk, csak egyszerű befektetésben gondolkodtunk. Amikor azonban az első állatok megérkeztek, és szagukat felém hozta a szél, összeszorult a torkom. Abban a pillanatban tudtam, hogy az elmetszett gyökerek kisarjadnak. Hátralévő életemből egyre több időt szeretnék Herencsényben tölteni, hogy egyszer majd végleg ott maradjak.

Ezek az elmetszett gyökerek ott vannak mindannyiunkban. Egy madárhang, egy illat, egy napkelte képe megindíthatja a sarjadást. Sokan napi megélhetési gondokkal küzdenek, nincs mire sarjadnia a gyökérnek, de nem csak milliós beruházásban gondolkodhatunk. A szülői, nagyszülői ház, egy olcsón megvásárolható porta is lehet az új honfoglalás alapja.

Végezetül

Milyen lesz a jövő Herencsénye? A jövő falujának magva az én álmom szerint kisebb-nagyobb embercsoportok menedéke lesz, akik a globalizáció falansztervilága helyett önálló arcot, karaktert akarnak, a szerves fejlődés apró, megfontolt lépései szerint építik környezetüket. Rájuk vár a nemzeti karakter megformálása is. Bizonyosan lesznek ilyen közösségek, csak azt nem látjuk ma, hogy mennyi. Ahhoz, hogy meghatározó legyen a számuk, az a családi nevelés, a közösségi élet mellett az oktatásnak, az egyetemi képzésnek is megkerülhetetlen feladata lenne. Különösen az agrárképzésnek, illetve a vidéki értelmiség képzésének. Erre a mai tömegképzés nem igazán alkalmas, mert nem erre a küldetésre készít fel.

Az embert a kultúra emeli fel, teszi alkalmassá céljai megvalósítására. A kultúrált ember nem csak iskolázott, olvasott, művelt. Szilárd jellem, erős érdekérvényesítő képesség, küldetéstudat, közösség-szervező erő, a gyengébb iránti felelősség jellemzi. Ilyen vidéki értelmiségre van szükség.

A jövő faluja egyébként rendelkezni fog egy tucatnyi mesteremberrel, akik a helyi közösségnek szolgáltatásokat végeznek. Nem feketén, mint mostanság, hanem főállású megbecsült mesterként, ahogyan ez tőlünk nyugatra természetes. S lesz néhány árutermelő vállalkozója, akik alkalmazottakat is tartanak, s néhány értelmiségije, akik talán távmunkát végeznek, vagy ingáznak. A lakosság zöme alkalmazott lesz, jövedelem-kiegészítésként turizmussal, házi termékek készítésével is foglalkozik, szép falusi ünnepeket tart. Búcsút, falunapot, szüreti bált, ahová a rokonok, barátok, elszármazottak vissza-visszatérnek.

Véleményem szerint megszűnik a mai önkormányzatok apparátusa, hiszen a bérek, közterhek túlon túl nagy terhet rónak a költségvetésre. Lesz azonban a közösség és a térség céljait megfogalmazó testület, tehát lesz polgármester és lesznek

képviselők. Az informatika eszközeivel ugyanis az egykori járások méretében végezhető az adminisztráció, 25–30 kis falu képezhet egy mai körjegyzőséget. Az iskolák száma sajnos tovább csökken; lehet, hogy tíz falunak lesz egy iskolája. Furcsa világnak tűnik ma, de a nógrádi kis falvak így maradhatnak fenn, mint népes tanyabokrok, ahol kellemes az élet, és az adminisztrációt, mint ma a vállalkozások könyvelését, valahol végzik.

Hiszem, hogy aki a falusi lét boldogságára vágyik, nem közeledhet befektetőként, spekulánsként, a helyiek kihasználására épített tervekkel. Amikor Albert Kázmér herceg 1818-ban létrehozta a mosonmagyaróvári gazdaképző intézetet, a megnyitón Wittmann Antal, az első igazgató a gazda erkölcsi tartására hívta fel a figyelmet. Ez határozza meg a gazda igazi értékét – mondta, ami nélkül a tudás holt tőke maradt. Napjainkban különösen igazak ezek a jobbágyfelszabadítást megelőző, majd kétszáz éve elhangzott szavak. A harmadik évezredben is itt kell keresnünk a magyar vidék jövőjét is.

* * *

Ez az írás egy próbálkozás, a tárgyilagosságra törekvésnek, és a folyton előbukkanó érzelmeknek sajátos keveréke. Bizonyosan vannak tévedések, aránytévesztések, tétovázások, hiányosságok. Nem tudom, hogy milyen lesz a jövő Herencsénye, mi lesz a sorvadó falvak sorsa, de amíg ember él a földön, megvan a megújulás lehetősége is. Mint a török hódoltság idején, a magyar falvak őslakossága részben eltűnik, de jönnek új telepések, akik talán kevésbé életrevalóak a letűnőknél. Ott vannak azonban közöttük azok, akik felnőnek a feladathoz, és új világot teremtenek a pusztában. Most újra ilyen sorsfordító időket élünk. Biztató, hogy a XX. század purgatóriuma után több az erőnk, az előretekintő tapasztalatunk, hogy megmentsük azt, ami mentésre érdemes. Ennek egy része beépül majd utódaink életébe, más része a múzeumok részévé válik, vagy az enyészeté lesz végérvényesen.

Drog – a pénzért vett halál

I. rész

Mottó: „Titkos társulatok alakultak a szeszes italok pártolására, az ember egészségének megrontására. Titkos társulatok alakultak a dohányzás meghonosítására, a nagymérvű húsevés fogyasztására. Titkos társulatok alakultak a tea, kávé, ópium, cocain és morfium forgalmára, a telhetetlen kalmárok gazdagítására... Ti, hibás emberek, nem elég, hogy a sarlatánok útjain eltévedtetek, hanem az isteni természettel szemben támadásba mentetek.” (Csontváry Kosztká Tivadar: Önéletrajz, Holnap Könyvkiadó, Bp., 1999. 90–91. p.)

Hajmeresztő történeteket tudnak mesélni a fiatalokkal foglalkozó szakemberek. Azt mondják, egyre agresszívabbak a gyerekek, egyre hamarabb és gyakrabban térnek le a szülei kitaposta, helyesnek mondott útról, új ösvényeket vágnak maguknak, és rendre beleharapdosnak a tiltott gyümölcsbe (amely ugyan napjainkban korántsem olyan óriási, mint volt az előző társadalmi rendszerben).

Lássunk néhány hihetetlen történetet!

K. Józsika életének legforróbb pillanatai mindig a játékosságából következtek. Én is tudok úgy, ahogy ti – gondolta abban a minutumban is, és – Rotring ceruzája műanyagházát fúvócsőként használva – visszalőtt. A galacsinpárbaj elmergesedett, és a villámgyors ide-oda lövöldözésben egy hajszálvékony grafitbél a kisfiú légcsővébe csusszant. Józsika dülledt szemekkel, sípolva fuldoklott. Nevelői a gyors orvosi beavatkozásban reménykedtek, mélységes megdöbbenésükre azonban a salgótarjáni megyei kórházban hiányoztak az idegen anyag kivételéhez szükséges eszközök. Fel hát a gyerekekkel Budapestre, akiben már csak a Jóisten tartotta a lelket, de aki végül szerencsésen megmenekült.

Józsika egyik pelyhedző állú, kamasz társa egy háttámlás szék merevítő vasával került altesti kapcsolatba. A gyerekek már korábban lefeszegették róla a háttámaszt, ráálltak, és a fürdőszoba rácsos plafonjáról a függeszkedést gyakorolták. Mint a tornaórán, játszottak, csak egészen más körülmények között. Közben versenyeztek is egymással, ki az ügyesebb, ki az erősebb, ki bírja tovább. Egyszer a leányke ereje elfogyott, és lehuppant. Olyan szerencsétlenül esett, hogy farának közepe belefúródott a csupaszon felmeredő vaskonzolba. Felnyársalta magát. Nem sokáig tudta titkolni a bajt. Nevelői, első ijedtükben, alattomos szexuális merényletre gyanakodtak; környezetükben ugyanis arról susterogtak, hogy egyes kölykök homoszexuális felnőtteket utánoznak, és csenevészebb társaikat avatják be a „köcsögség” rejtelseibe (tudnunk kell, hogy a mai iskolások szívesen használják a köcsög metaforát, mellyel elsősorban lenézésüket fejezik ki a másikkal szemben).

Más: B. Krisztián tizenöt éves, nyolcadik osztályos tanuló 9 milliméteres maroklőfegyverrel állított be az iskolába. A pisztoly, annak rendje és módja szerint, be volt tárazva. A suhanc azért hozta a stukkert, hogy eladja valamelyik iskolatársának. Egyedi

eset – meddig? Salgótarjáni pedagógusok elborzadva mesélik, hogy a völgyváros bizonyos részein késsel indulnak el otthonról a gyerekek, mert nem tudják, mikor lehet rá szükség, védekezésükkel. Arrafelé gyakori a kizsebelés, a zsarolás.

Tévedés lenne azt hinni a részünkről, hogy az ostoba játékosság vagy az agresszív kivagyiság kizárólag a fiúk privilégiuma. A XXI. század elején szinte gondolkodás nélkül ütnek a lányok is. Gyúrnak, gyömöszölik egymást, csípnek, csikarnak, harapnak, a felnőtt hangját meg sem hallják. Miért is hallanák? Közismert tény: az, aki előbb abbahagyja a másik csépelését, valamivel többet kap. A filmekben is az győz, aki se lát, se hall, csak üt és vág, s megállíthatatlanul tör előre. Sok iskolás lány kedvenc időtöltése a szappanoperák nézése. Felszínes meséjű, érzélgős-sírós ipari produktumok. A szereplők folyton vágyakoznak és irigykednek, utálkoznak meg gyűlölködnek egymásra, s egyéni céljaik elérése érdekében – akár egykoron a jezsuiták és a Sztálin-pribékek – nem riadnak vissza semmilyen eszköztől sem. Ez az élet, így kerek a világ – üzenik a gyártók, és – nyomdokaikon járva – gondolják a kislányok is. A másik packázását, a vélt vagy valódi sértést kötelező megtorolni, ezt kívánja a kurázi és a becsület. Éljen a bosszú!

Ezek után remélhetőleg pontosan értjük a következő történetet is. Nyolcadikos leány szereplői ugyanazt játsszák el az iskolaudvaron, mint amit a televízió képernyőjén látnak, valamelyik dél-amerikai giccsparádében. Sokszor még a keresztnevek is ugyanaz, vagy egészen hasonló. Ma ugyanis – főleg amióta a szocializmus zsalugáttereinek a lehullásával tág ablakaink nyíltak a világra – fantáziátlan és pórias olyan hagyományos magyar neveket adni a gyermekeinknek, mint például az Erzsébet, Piroska, netán Katalin, László, József vagy János... A szóban forgó „lányháború” csaknem halállal végződött. A kislányok összekülönböztek egy fiú szerelmén, és a magát megcsaltnak vélt csitri bosszút esküdött. Egyedül azonban gyengének érezte magát terve végrehajtásához, ezért segítségül hívta egyik túlkoros osztálytársát, aki a tanévkezdés után két hónappal érkezett. Ezt a mindössze tizenöt éves fruskát már a város összes iskolájából eltanácsolták összeférhetetlen természete miatt. Ebbe az intézménybe is csak anyukája kitartó rimánkodására vették fel, főképpen pedig azért, mert az igazgató segíteni akart; fontosnak tartotta ugyanis, hogy a gyerekek meglegyen a nyolcadik osztályos végbizonyítványa, és továbbtanulhasson. A termetre és lelkültre egyaránt amazon leány az egyik szünetben nekiment a frissiben megmutatott vetélytársnőnek, és leteperte a betonra, ráült a vállára, a hátára, fejét beleverdeste az udvar kövébe. Néhány fiatalabb srácnak tetszett a balhé, beszálltak, és rugdalni kezdték a „csábító” testét, fejét, ott, ahol érték. A felügyelő tanárnők próbálták szétszedni a gyerekeket, de azok rájuk sem hederítettek. Az asszonyok futárt szalasztottak hát az igazgatóhoz, aki – Istennek hála, mestere a bunyónak, ért a karatéhoz és az egyéb önvédelmi sporthoz – sikeresen szétválasztotta a verekedőket. Jó szóval azonban ő sem boldogult. A fizikai ereje döntött. Majd szirénázva jött a mentő; kórház, kétheti kezelés az intenzív osztályon, s talpra állt a megtámadott lány.

És eddig drogról még szó sem volt. Bizony a pia, a cigi meg a fű, más kábítószerrel párosulva, még több bajt okoz. Púp a háton. Ennek dacára magabiztosan szaporodnak a történetek. Az egyik középiskolából érkezett a hír, hogy az előző tanévben még csak előadásokat tartottak a drogról, az idei félévben viszont, négy hónap alatt, már három súlyos eset is előfordult; és hol van még az év vége? Ráadásul az

esetek egyre hátborzongatóbbak; mintha a résztvevők azon igyekeznének, hogyan pipálják le az előző történet szereplőit.

Színházi közhely: az élet a legnagyobb rendező. Riportúton jártam egy kábítószeres szakembernél, amikor beszélgetésünk második órájában kinyílt az irodaajtó, és betért rajta puhán, nesztelen, mintegy lebegve, egy jóképű, fekete legényke. Köszönés nélkül foglalt helyet a bejárat melletti kanapén. Észrevehetően jól ismerte a helyet, az itteni szokásokat. A fiú csupa bizonytalanság, csupa szenvedés: szellemileg és fizikailag is lelassult. A szakember és a siheder szótlanul nézte egymást. A fiatalt kezdte bántani a csend, s vénemberes hangon, kántálva siránkozott: „Magának volt igaza; maga jót akar; tudom most már; magának volt igaza...” „Nem bírok vele!” – fakadt ki az édesanyja, aki időközben szintén megérkezett. Együtt indultak el otthonról, az intézet kapujában azonban az asszony megállt a portásfülke előtt egy kis beszélgetésre. „Szóljon hozzá, mit tegyek!... Egész nap eszik, de nem fog rajta. Csak fogy és fogy... Harmadik napja meg csak sír, meg sír. Ki van teljesen. Fél... Nem akarom, hogy ez is megbolonduljon.” (A családban ugyanis van már egy szenvedélybeteg, a fiú bátyja, aki időközönként kiborul, és akkor Balassagyarmaton kezelik a kórház pszichiátriai osztályán.) A szakember vizeletmintát vett a páciensétől, ellenőrizte az egyensúlyérzékét. Rendben találta. A fiúnak hasmenése vagy székrekedése nincs. A vizeletében viszont többféle szer található. Először azt állította, csak füvezett, a minta azonban másról árulkodik. Egyébként is, magyarázta később a szaktanácsadó, csak marihuánától nem látszott volna olyan kábultnak, annyira elesettnek. A tényekkel szembesülve, a fiú végül bevallotta, szipuzott is, inni azonban nem ivott, mint régen. Két éve jár az egészségügyi-szociális központba, a módszertani munkatárshoz, s őt is többször kezelték már Balassagyarmaton, az addiktológián. Bízta benne. Azért is szorongott most annyira, mert tart a nevet szerzett pszichiáter főorvosasszonytól, mit fog szólni, ha újra befektetik. Az anya – hiába, a vér nem válik vízzé! – nőstényfarkasként védte a fiát: „Mondd csak el, amit nekem mondtál, hogy felnőttek is adtak füvet. És meg is vertek... No, mondd! Ne félj!... Te mondtad nekem, nem?” A fiú karján kék foltok, eredetük most, napok múltán bizonyíthatatlan. Származhatnak veréstől, de eséstől vagy akármi mástól is. „Mi történt valójában?” – kérdezte a szakember határozottan, „közéértéken” a hangjában, nehogy idegességet vagy ellenérzést keltsen a betegében. A fiú szeme furcsán fénylik, beszéde továbbra is nyúlós és akadozó, mondatai viszont érthetőek. Mintha kezdene megnyugodni. Többször elismételte az egyszer már elmondottakat, de valamelyest másképpen. Íme szavainak rekonstrukciója: Salgótarjából vonattal lement Kisterenyére, elgyalogolt valamilyen patak mellé, ahol áll egy ház; az épület előtt a földön, a parti kavicsos szétszórva hevert a fű; összeszedte a marihuánás cigarettákat, és elszívta; olyan sok kenderszármazék hevert ott szanaszét, hogy még pipába is tömött belőle. A szakember tudta, messze még az igazság, ezért újabb és újabb kérdéseket fogalmazott meg. Az újabb és újabb válaszokból aztán lassan megszületett a megközelítően legvalóságosabb történet: a bajba került fiú a vele egykorú, ugyancsak tizenhét éves Máriótól kapta a – legjobb minőséget képviselő, holland gyártmányú – drogcigarettákat. De társa nevét szinte mellékesen, alig halhatóan ejtette ki. A szakember nem erőltette, ismerte azt a srácot is, az is járt már ebben a szobában. A fiú egyébként következetesen többes szám harmadik személyben igyekezett mesélni a történetet – ezt már jól megtanulta –,

mert senkit sem akart gyanúba keverni: „a füvet adták, fenyegettek, félttem tőlük; az egyik biztatott, szívjam nyugodtan, a másik visszafogott, ne... De én átlátam rajtuk” – vágja ki egyszer, kicsit büszkélkedve önmagának is. Szerinte nincs bűnös ebben a történetben, mert nincs bűn sem; csak egy kellemetlen, rossz dolog van, aminek történetesen ő a szenvedő alanya; víziók és hallucinációk gyötörték napokig. Nyugtatóteát kapott útravalóul, három napra elegendőt, intézeti, más szóval: közösségi, adófizetői pénzből; és segítője visszarendelte ellenőrzésre. Ezt követően megnyugodott az édesanya is. Együtt hálálkodtak, dicsérték az ügyintézőt. Alig csukódott be azonban mögöttük az ajtó, a fiú visszatért: „Anyu kérdezi, hány teát kell főzni naponta... meg... milyen erős legyen a tea.” Az addiktológiai konzultáns napi három tasak jó erős tea főzését javasolta. Számára megszokott az ilyen „közjáték”.

*

Szakközépiskolás lány, testileg érett, kialakult nő, szemrevaló, teltkarcsú szépség. Szeptember végén került az iskolába, előző helyén ugyanis istentelen dolgok történtek vele. Nem az első botránya lehetett, mert már az is második középiskolája volt, ráadásul hatvan kilométerre a lakóhelyétől. Új iskolájában az előéletéről senki nem tudott, édesanyja nem említette, az iskolavezetés pedig nem kérdezett. Vakon megbíztak a szolid kinézetű lányban és elegáns megjelenésű anyukájában. Csak hónapokkal később lebbent fel a fátyol. Akkor, amikor a lány túl gyakran kéredezkedett ki az illemhelyre, kis szüksége vagy egészségügyi problémája miatt (ez utóbbi a diáklányok szóhasználatában a menstruáció szinonimája), vagy amikor kezdett kimaradozni a tanórákról, mert valamiért nem akaródzott bemennie. Az anya ekkor állt elő a farbával: azért fordulhatnak elő ezek az intézményi gondok, mert a lányát az előző városban megerősszakolták, többen többször és bandában. Egy roma fiatalokból álló galeri tagjai. Valósággal elrabolták az albérletéből, napokig szobafogságban tartották, közben olyan szexuális szolgáltatásokra kényszerítették, amilyeneket pornófilmekben lehet látni.

A tizenhét éves, szelíd természetű lány nesztelen, puha léptű, mint a macska. Tágra nyílt szemekkel, pókerarccal, tétován jár-kezel az iskola folyosóin, néha odaszól valakinek, rendszerint egy alacsonyabb osztályba járó lánynak. Az osztálytársaival nem tudott összelelegedni. Idegen közöttük. Pedig mennyire szeretett volna közéjük tartozni, együtt viháncolni velük, igazi tizenévesnek lenni! De neki nem megy, nem sikerül. Próbálkozásai rendre elakadnak, valamit mindig rosszul csinál. Csak azt nem tudja, mit. Hogy történt november elején is? Szeretett volna barátságba kerülni egyik rokonzenves osztálytársnőjével, de az észre sem vette a közeledését. A figyelemfelhívás szándékával elkezdte cirógatni, a sáljával. A kedvelt leány azonban érzéketlenül, mint egy legyet, elhessegette. Dina erre begorombult: másokkal hetyegsz, az én barátságom meg nem kell neked, akkor nesze (!), és kedveskedő cirógatása átfordult az ellenkezőjébe, szorítani kezdte a sálat osztálytársnője nyakán. Botrány lett a játékból, mert amit ő kedvességnek szánt, fojtogatásnak minősült a mások szemében. Magyarázkodnia kellett az igazgatónál, az osztálynaplóba pedig beírták: „osztálytársával szemben durva magatartást tanúsított”. Később bekerült a nagykönyvbe egy másik bejegyzés is: „verekedés” – mert Dina ezt is elkövette. Tél vége felé már annyi volt a rovasán, hogy be kellett hívatni a szüleit. Könyvvizsgáló édesanyja jött el. Apja megint úton volt, mint mindig: kamionsofőr.

Dina márciusban már egy kábítószeres buli kezdeményezője és főszereplője volt. Az eset talán sohasem kerül nyilvánosságra, ha másik főszereplője nem az a primitív kilencedikes lány, aki leplezetlen és meglehetősen hangos életet él, mert szeret a középpontban lenni, de másképp nem veszik észre; meg hát ezzel a viselkedéssel gondolja inspirálni a fiúk nembeli érdeklődését; úgyhogy minden fiú tudja már, Ria lánysága érintetlen, ő tiszta, akár a hó.

A két leány botcsinálta barátsága úgy kezdődött, hogy Dina egyszer unalmában meglátogatta Riát. Otthon volt Ria négy kisebb testvére, újból várandós mamája, munkanélküli apja, aki olyan hétköznapi csodaváró, nógrádi ember. A két lány sétált a faluban, s Dina összeismerkedett egy harmincnyolc éves férfival, Ria édesapja közeli ismerősével, egy (kényszer)vállalkozóval. A férfiak mindaddig barátok voltak, amíg a (kényszer)vállalkozó bizonyos pénzösszeggel adós nem maradt. A már ekkor eltervezett görbe nap negyedik szereplője a vállalkozó egyik haverja lett, aki a „dári-dó” után nem sokkal bevonult a börtönbe, lopás büntetében elmarasztalva.

A megbeszéltek szerint történtek a dolgok. Dina mobiltelefonján felhívta újdonsült ismerősét, és közölte: „Van anyag, kipróbáljuk?” A vállalkozónak tetszett az ötlet, és társával együtt autóba vágta magát. A lányok az iskola előtt várták a férfiakat. Előbb azonban, betegséget színlelve, félrevezették a portaszolgálatot, mondván, átmennek a szemközti orvosi rendelőbe, az iskolaorvoshoz. Donald kacsát – ez egy extasy tablettaféle, a nevet mindig a csomagolópapíron lévő ábra alapján adják – az autóban nyelték le. A nagyváros felé hajtottak, arra, amerre Ria és a férfiak is laktak. Egy cél vezette mindegyiküket: jól érezzék magukat. Mint később Ria mesélte, ezt szó szerint kell érteni, mert az anyag hatása alatt senki sem a másiknak akar jót, hanem csakis magának. Az egyik szórakozóhelyen – azt beszélik, itt stikában hozzá lehet jutni tiltott szerekhez – a bogyóra megittak egy üveg Royal vodkát. „Magnóról szólt a zene. Csak arra figyeltem. Az énekre, a táncra, a mozdulatokra. Nagyon jó érzés volt!” – áradozott a történetek felgöngyölítésekor Ria. – „Hazafelé menet, még a hóban is táncoltunk... meg énekeltünk.” Majd váratlanul egy meglepő mondat állt elő: „De még egyszer nem próbálnám ki.” Persze ekkor már túl volt némi rendőrségi hercehurcán, túl az otthoni fejmosáson, és tudta, hogy felvilágosító kezelésekre kell járnia. Ámbár e mondatban benne lehet az is, hogy a nagyon jó érzés után – mint említette – „kutyául” érezte magát, olyan rosszul, mint addig még soha. Egy idő után irányíthatatlanná vált. Valószínű, nemcsak a maga számára, hanem a bulizó társaság számára is, mert arra, miként maradt egyedül, nem emlékezik. Gondolkodása beszűkült, öntudata megszűnt. Egyszer arra ébredt, hogy fekszik a parkettán, ki tudja, hol, majd tisztult a kép, rádöbbsent, falujuk ifjúsági klubhelyiségében van, a klubban, ahová saját bejárati kulccsal rendelkezik. Iszonyatosan fáj a feje. Émelygett, ment a hasa, üresnek érezte magát, mint egy luftballon. Közben édesapja betelefonált az iskolába: aggódott legidősebb gyermekéért, mert nem ment haza, s ilyen nem szokott előfordulni. Csak nem szöktette meg valaki a lányt?! Az apa végső menedéke volt az iskola. Előtte felhívott már minden számba jöhető ismerőst, ide-oda szaladgált a faluban, hátha meglesz valahol a lánya, de nem találta sehol, és nem tudtak róla a rendőrségen sem.

A varázslatos buliból a telefonok után lett rendőrségi ügy. Ennek során tárult fel Dina eltitkolt előélete. Öt esztendeje, tizenkét évesen került közelebbi kapcsolatba a kábítószerrel, attól kezdve a szipuzáson és a heroinon kívül mindent kipróbált.

Jövőjéről roppant egyszerűen gondolkodik: férjhez megy egy jól kereső férfihoz, lehetőleg egy sikeres vállalkozóhoz, aki majd fényesen eltartja. Mit ad ő cserébe? Arról kevés az elképzelése. Hát mit adna? Magát. Takarítani, mosni, vasalni nem szeret, valahogy azért – gondolja – csak ellátja majd a férfit meg a születendő gyereket. Úgy tervezi, hogy naphosszat zenét hallgat, tévézik, meg színes bulvárlapokat olvas. Önálló munkavégzés nem szerepel a terveiben. Ne gondolja azonban senki, hogy Dina szűk látókörű, ostoba gyerek lány; ellenkezőleg: kifejezetten intelligens, jól el lehet vele beszélgetni. A matematika és a fizika ugyan nem az esete, döcög a magyar is, ám a többi tantárgyból négyesei és ötösei is vannak. Csak célja nincs az életével. Ezért mindegy neki, jelen van-e a tanórákon, vagy sem. Hiányzásai a tanév végére meghaladták a 250 órát – bár ebből csak 28 volt az igazolatlan, mert hiányzásait háziorvosa rendszerint igazolja –, ezért minden tárgyból osztályozó vizsgát kellett tennie.

A történetben azonban túlságosan előreszaladtunk, Dina igazi vesszőfutása ugyanis csak e kaland után kezdődött, két héttel később, még ugyanabban a hónapban. Ez volt a csúcs: a „hülyeségek koronája”. Erről az esetről már az egész iskola tudott, nemcsak egy osztály, egy szűkebb közösség. S ezt követően Dina klinikai kezelésre kényszerült.

A kábítószer nem magányos farkas, mindig együtt jár valami mással – s Dina ezeket az élvezeti cikkeket sem veti meg. Képtelen leszokni a dohányzásról, amit osztályfőnökének több ízben is kifejtett.

Történt, hogy az egyik márciusi reggelen két üveg italt lopott be az iskolába. Szólt alsóbb osztályos barátnőinek, akikkel befészkelte magát a WC-be, tanóra helyett.

Jegyzőkönyvi vallomások következnek.

O. M. 9.-es szakiskolás fiú: Az első óráról kikéredzkedtem WC-re. A lány WC előtt mentem el, nyitva volt az ajtó. Ismerős lányok voltak bent, behívtak az előtérbe, és megkínáltak pálinkával. Dina akkor mesélte, hogy megcsalja a barátja, Adrián.

B. Adrián, 10.-es szakiskolás: Két hétig jártam Dinával, de közben jöttek a jelzések, ettől meg attól, hogy komolytalan, megbízhatatlan lány. Ria azt is mondta, hogy drogozik. Erre én közöltem Dinával, hogy vége, nem folytatom vele a kapcsolatot. Ő ezt nem akarta megérteni.

P. I. 9.-es szakiskolás lány: Még az első óra előtt Dina cigarettázni hívott a WC-be. Megvártuk a becsengetést, akkor Dina elővette a táskájából az italt. Egy kis kólás üveg volt, valami sárgás keverék lötyögött benne. Öt perc múlva körülbelül, elővette a pálinkásüveget is. Fél liter cseresznyepálinka volt benne érintetlenül. Abból is ittam. Dina elmondta, hogy Adrián szakított vele, de ő ebbe nem nyugszik bele.

B. K. 9.-es szakiskolás lány: Próbáltuk lebeszélni, ne igyon, de nem lehetett, mert neki szerelmi bánata van. Nagyon sírt. Lehattunk vagy négyen-öten a WC-ben.

P. T. 9.-es szakiskolás lány: A második órán még együtt voltam vele a WC-ben, de mi a harmadik órára bementünk.

S. Ria 9.-es szakiskolás: Dina a WC-ben balhézott. Két üveg cseresznyepálinka volt nála. Összesen egy liter. Meg drog is. Mi falaztunk neki. Egy darabig, amíg tudtunk. Teljesen bolond volt. Elállta előttünk az ajtót, nem engedett ki, és erőszakkal öntötte le torkunkon az italt. Megihattam én is vagy másfél decit. (Utána sokáig nem is lehetett beszélni vele egy nyomon, mesélték az esetet felgöngyölítő tanárok.)

P. I.: Dina a nagyszünetben már a kövön feküdt. Csúnyán nézett ki. Meg akartuk mosdatni, de nem hagyta magát. Azt hajtogatta, nem vagyunk a barátnői, mert kinevetjük őt.

P. T.: Őrjöngeni kezdett, majd nekiszaladt a szemben levő ablaküvegnek. Felvett egy üvegcserepet, és jött felénk. Én és K. kiszaladtunk, nekünk sikerült. Féltünk tőle.

P. I.: Az első órán még nem volt erőszakos, de utána már erőszakkal itatott. Ezért is hagytuk magára. A nagyszünet elején, amikor ki akart ugrani az ablakon, Riát és engem bezárt az egyik WC-fülkébe. Ria megpróbált ellenállni, de Dina megfenyegette egy üvegdarabbal, hogy leszúrja. Meg a saját nyakához is odatette az üvegdarabot.

S. Ria: Vagdosni kezdte vele a csuklóját, öngyilkos akart lenni.

Adjuk át a szót a szünetben ügyeletet teljesítő férfi tanároknak:

H. J.: A tornateremből mentem fel, a harmadik óra vége felé, naplóval a kezemben, a tanáriba. A büfé előtti padon ült P. T., és nagyon furcsán viselkedett. Zavart volt, s az állapotára nem tudott magyarázatot adni. Ezt követően S. Ria és P. I. tanulókkal találkoztam a folyosón. Kétségbe esve keresték az ápolónőt, mert Dina öngyilkos akar lenni az első emeleti női WC-ben. Kisvártatva a folyosó végén feltűnt Dina. Összevissza zagyvált a tanulóársainak, mintha nem is látott volna. Szóltam hozzá, de elszaladt. Az alatt a pár másodperc alatt, amíg mellette voltam, alkoholszagot éreztem rajta. Visszament a női WC-be. Utánamentem, kértem, jöjjön ki. Hallottam, hogy a bent lévő lányokat kérleli, ne árulják el, hol van.

Sz. I.: Tudomást szerezve a dologról, a kollégám segítségével siettem. A lány nem hallgatott ránk, ezért kénytelenek voltunk bemenni a női WC-be. Akkor is csak azután jött elő, hogy tartózkodási helyét felderítve, a szomszédos fülkében felkapaszkodtam a nyitott részre, és felülről beszóltam neki. Aztán H. J. kollégámmal együtt lekísértük az iskolai rendelőbe.

T. J.-né iskolai ápolónő: Dina rendkívül zaklatott, zavart állapotban volt. Összefüggéstelenül beszélt. Sírt. A barátja miatt fel akarta vágni az ereit. Csuklón felüli hámsérüléseket regisztráltam. Csöppet sem volt együttműködő. A sürgősségi ellátást elvégeztem, és hívtam a rohamkocsit. Fél óra múlva itt volt az esetkocsi, az orvossal és a két ápolóval.

Másnap, mintha mi sem történt volna, Dina megjelent az iskolában. Ekkor lehetett megbeszélni vele a történeteket. (A kórházból egyébként az iskola által értesített édesanyja vitte haza.)

G. Dina, 10.-es szakközépiskolás: Két üveg volt nálam, fél liter cseresznyepálinka és fél liter kólás vodka. S. Riával hoztam be az iskolába. Az ivást vele kezdtem. Otthonról tisztán jöttem el. Tudom, hogy kikkel ittam. Tudom, hogy a második óra felére elfogyott az összes ital. Ittam, de ablakot nem törtem be. Nem sérült meg a kezem sem... Illetve... nem emlékszem semmire... Csak arra, hogy ki kellett hívni a mentőket. A kórházból pszichológushoz küldtek, oda kell járnom, minden kedden.

Dina gyors megjelenése az iskolában általános megütközést keltett. A diákok egymást kérdezték: ebben az iskolában következmény nélkül történhet bármi; ide mindenki járhat; mikor és hogyan vonják felelősségre; mi lesz a büntetése? Mindenesetre az igazgató nyomban írt egy levelet a szülőnek: „Tisztelettel kérem,

vigye azonnal orvoshoz, mert beteg, a kórházi orvos tanácsának megfelelően. Leánya nem gyógykezelésre, hanem iskolába jött, ahol veszélyezteti többi tanuló társa épségét.”

*

A Kendermag Egyesület először 2003 májusában, másodszor egy év múlva lépett fel nyíltan egyes kábítószer-fogyasztók érdekében. Mindkét alkalommal komoly társadalmi ellenállásba ütközött.

„Azért tüntettek a Kendermag Egyesület hívei, hogy ne számítson bűncselekménynek a marihuána, a hasis fogyasztása, mert a jelenlegi szabályozás több kárt okoz, mint maga a fogyasztás” – írja a *Magyar Hírlap* 2003. május 5-i tudósításában. Az esemény menetéről a következőképpen tájékoztat: „Botrányba fulladt a tegnapi, budapesti Engedd szabadon a kendert! tüntetés... a drogfogyasztás büntetése ellen. Az ugyancsak a Vörösmarty téren tüntető drogellenes jobboldali csoportok ugyanis provokáltak és füttyszóval zavarták meg a rendezvényt. A kettéosztott téren lévő tömeget sem a szervezők, sem a rendőrség nem tudta kordában tartani.” A sípoló, közbekiabáló emberek hangorkánjától alig lehetett hallani a Kendermag-szónokokat. Nem lehetett élvezni a zenét sem, sőt egyesek tojással dobálták meg a zenekarokat. A demonstráció hivatalosan este hét óráig tartott volna, de egy órával előtte a rendőrség mindenkit távozásra szólított fel.

A liberális napilap az egyéni szabadságjogok következetes szószólója. Az *Anyázások napja* című jegyzet íróját igencsak mellbe vágta, hogy „militáns csoportok” megzavarták a „békés tüntetést”. A militánsok kemény magját – könnyíti meg véleményével az olvasó állásfoglalását – „nyugodt szívvel nevezhetjük csürhének (tojásdobálás, sörösüveg-hajítás, festékpátron, verekedés)”. A szerző úgy véli, hogy ezek az emberek kábítószer hatásától megbokrosodva, megváltozott tudatállapotban cselekedtek, s ezzel önmagukat adták. Gondolataiban nem merül fel, hogy a tiltakozók végső elkeseredettségükben cselekedhettek, mivel előzőleg hiába ágáltak, fórum nem fogadta őket, vagy nem vette partnerszámba.

A jegyzetíróhoz hasonlóan gondolkodók – rendszerváltásunk fájdalmas tapasztalata – előszeretettel címkéznek embereket, mondjuk fasiszta, terrorista és egyéb jelzőkkel, pusztán azért, mert eltérő véleményen vannak; miközben önmagukkal és hasonszórú társaikkal szemben a rendíthetetlen toleranciát, a másság tiszteletét forszírozzák. A címkézők logikája szerint, továbbgondolva a dolgokat, felforgató elemeknek, mi több: terroristáknak kellene tekintenünk Kossuth Lajost és a márciusi ifjakat is, nem pedig magyar szabadságharcosoknak.

Persze ha részrehajlás nélkül tesszük fel a kérdéseket... Kinek az érdeke a fontosabb: néhány tucat rendszeres kábítószeres és a forgalmazásból busás vagyont szerzőké, vagy pedig a társadalom megbotránkoztatott, provokációktól szenvedő milliói? Akkor... Kikért, melyikükért emeljen szót, esetleg küzdjön a felelősséggel gondolkodó ember? Akinek gondolataiban felvillan... Adnak-e fórumot a más vélemények kifejtésére a médiák tulajdonosai, a médiaburzsoázia? Vagy a lényeg változatlan, és gyakorlatilag ott vagyunk, ahol voltunk az „eltüszentett” szocializmusban, csak éppen most nem a politika, hanem a pénz(tőkés) dirigál?... Efféle kérdések után a válaszok is pontosak és részrehajlás nélküliek lehetnének. Talán akkor kimondhatnánk azt is: furcsa képződmény ez a mi, mai demokráciánk, na és tömegkommunikációs gyakorlata. Ebben az esetben talán megértőbb lenne a méltatlankodó

oldal is a túlzásokkal szemben, azokkal a valóban barbár, egyáltalán nem elegáns és nem helyeselhető cselekedetekkel szemben, amelyekkel egyesek átlépnek bizonyos kulturális-ízlésbeli-etikai határvonalat, szintet, magyarul: átesnek a ló másik oldalára.

Másfelől a hírlap újságírója roppant megértő az úgynevezett könnyűdrogok fogyasztásának büntetőjogi szankcionálása miatt demonstráló állampolgárokkal szemben. Azt írja: „Miért kell automatikusan bűnözőnek tekinteni a könnyűdrogok fogyasztóit, még az alkalmiakat is? Miért teszi ki a magyar jog rendőrségi üldözésnek a marihuánaszívókat?”

Hát igen: miért is? Talán azért, hogy akár önmaguk démonaitól is megvédje őket; mindenek fölött azonban a társadalmat védelmezi, azt a közösséget, amelyikben a drogfogyasztók mozognak, élnek. Galgóczi Erzsébet egyik tévéfilmésített történetében okosan válaszolta meg ezt a dilemmát: tizenegy több, mint három... Csak az a furcsa, akadnak politikusok és kiváló művészek, akik – Isten tudja, mi okból és célból – nem ismerik ezt az axiómát, és aktív részt vállaltak a Kendermag Egyesület tüntetéseiben.

A 2004-es demonstráció már olajozottabban ment. Tervszerűbb, szervezettebb volt. Mindegyik oldal tanult a botrányból. A szervezők a Kossuth-térre vitték a rendezvényt, s a tágasság biztonságosabbá tette a szónokok és a fellépő művészek szereplését, a rendőrség számára pedig lehetőséget teremtett az ellenfelek megfelelő szétválasztásához, a szakszerű munkavégzéshez. A közvélemény ezúttal megtudhatta azt is, hogy a budapesti kendermagos demonstráció egy nagy nemzetközi rendezvénysorozat (Million Marijuana March, azaz Milliók menete a kenderért) része. A globalizáció tehát feltartóztathatatlanul jelen van az élet minden területén. Több mint kétszáz országban, Kanadától Új-Zélandig demonstráltak a szabad marihuána-fogyasztásért – tudatták a lapok.

A nem csak szlogenjében legnépszerűbb baloldali napilap, a *Népszabadság* az esemény súlyának megfelelően foglalkozott a tüntetéssel. Pénteken, az első és a hetedik oldalon közölt előzeteseivel készítette fel olvasóit a vasárnap várhatókra, hétfőn pedig tudósítással és különféle háttér-információkkal számolt be a történetekről. Az előzetesnek – profi újsághoz méltón – már a címrendszere kíváncsiságot ébreszt: *Kendermag a Kossuth téren – Petíciót adnak át az Országgyűlés elnökének*. „A magyar esemény szervezője a Kendermag Egyesület, amelynek tagjai nem a drogfogyasztás népszerűsítéséért, hanem a tiltás ellen kampányolnak” – olvashatjuk a tüntetők sokak szerint körmönfont, ködösített célját. Felső László, a Kendermag Egyesület elnöke ezt a célt a következőképpen fogalmazza meg: „Nem kábítószerzésre biztatunk, csak azt kérjük, a magyar társadalom segítse azokat is, akik esetleg drogfogyasztóvá válnak. Nem biztos, hogy bűnözőnek kell tekinteni minden második budapesti fiataalt.” Egyetértünk. A második mondat blikkfangos csúsztatása azonban ront a szavak hitelén, hiszen a magyar társadalom aligha tekinti bűnözőnek úgy egészében az alkalmi fogyasztót. Szavain medítálva pedig oda lyukadunk, hogy ha törvényeink nem tiltanak a fogyasztást, akkor utat nyitnánk a terjedésnek, és ez beláthatatlan károkat okozna egyébként is beteg, sok sebből vérző társadalmunknak. Azonfelül ott terpeszkedik az „is” kötőszó, ami előhívja a gondolatot: kiket kellene még segíteni, a drogfogyasztókká lett fiatalokon kívül, a magyar társadalomnak? Netán azokat, akik a drogozásból gazdagodnak? Az egyesület fellépésének fő indoka – olvassuk a

cikkben – változatlan: „A jelenlegi, alapvetően tiltó drogpolitika többet árt a fogyasztónak, mint amennyit használ.” Persze ennek bizonyítására általában senki nem hoz fel semmi konkrétumot és bizonyítékot.

A petícióban megfogalmazott gondolatok többsége elfogadható. Kérik, hogy a kormány állítson fel eseti bizottságot szakértők bevonásával, mérje fel a magyar drogpolitika hatékonyságát, tekintse át a külföldi trendeket, különböztesse meg az egyes kábítószereket társadalmi veszélyességük alapján, tegyen javaslatot a parlamentnek a jelenlegi jogi szabályozás szükséges módosítására. A tüntetők helyesen ismerték fel, hogy céljaik eléréséhez először a társadalmat kell megnyerniük, amit csak nyílt beszéddel, részletesebb és szélesebb körű drogtájékoztatással tudnak elérni.

A hétfői tudósítás címe: *Kendernap: demonstráció ellentüntetőkkel*. Az ellentábor összetétele megegyezett az egy évvel korábbival: zömében a Lelkiismeret '88 Csoport és a Szabad Magyarországért Mozgalom szimpatizánsai voltak. Ezúttal is „tojással, síppal, transzparenszekkel” próbálták megzavarni a kendermagosok „csendes, nyugodt demonstrációját”. Közülük kerültek ki a térről kivezetett „ellenhangoskodók”. A rendőrség munkájára most nem lehetett panasz. Kordonnal zárták el a helyszínt, a kezdetektől fogva beavatkoztak, törvényesen, s Gergényi Péter budapesti rendőrfőkapitány személyesen irányította az akciót.

A *Népszabadság* nemzetközi helyzetképe rámutat: nem minden országban zajlott le békésen a „marijuana menet”. Nem mindenütt csak fütyültek, szitkozódtak és lökdösődtek az ellenvéleményen lévők. Santiago de Chilében például a menet résztvevői, azaz az ottani kendermagosok, összecsaptak a rendőrökkel. Mindez előre vetíti a további harcok árnyékát: biztosan lesz jövőre is tüntetés és tudja Isten mi még. A tét, a drogos pénzforgalom mindenesetre nagy, s akik ebből hasznot húznak, maguktól aligha állnak le.

A magyar politikai pártok közül egyedül a Magyar Demokrata Fórum reagált a marihuánanap kihívására, és „re-petícióval” válaszolt. Az aláíró politikusok szándéka annyiban megegyezik az egyesület törekvésével, hogy szintén javasolják egy parlamenti vizsgálóbizottság felállítását, a magyar drogpolitika hatékonyságának a kivizsgálása, illetve a drogfogyasztókra vonatkozó büntetőtörvények enyhítésének előkészítése céljából. Egyúttal azonban határozottan kijelentik: „Nem válhat Magyarország a drogosok Mekkájává, ne rontsák Budapest látképét a 'coffee-shop'-okból kidülöngélők!”

*

A kábítószeresekkel való foglalkozás összetett, szerteágazó munka – miként maga a probléma. Sokféle képzettséggel rendelkező ember dolgozik ezen a területen. Van segítő munkatársa a Salgótarjáni Ifjúsági Tanácsadó és Információs Irodának is. Harmincas éveinek derekán járó hölgy. Találkozása a kábítószerrel korán és nagyon szomorú módon kezdődött. Tizenhárom éves kamaszbarátja fulladt meg szívpuzás közben: rátapadt fejére a nejlonzacskó.

– A drogozás nemcsak önvészélyes, veszélyeket hordoz a közvetlen környezetre, az egész társadalomra. Főleg a család szenved. Sajnos személyes tapasztalatból is mondom. A drogos ellopja a családi vagyont, nem nézi se anyját, se apját, se barátját. Függsz a szertől, és megszerzi rá a pénzt bárhogyan, közben gátlástalanul hazudik. A kábítószerhez ebben a stádiumban már társulhat egy csomó más bűncselekmény, a csalástól a prostitúcióig minden.

– A SITI – irodájukat így emlegetik a fiatalok – hogyan tud segíteni a rászorulóknak?

– Először is a négy pillérré épülő nemzeti stratégiára emlékeztetek, ennek része az intézményünk is. A pillérek a következők: közösségi munka, megelőzés, keresletkínálatcsökkentés és rehabilitáció. A SITI feladata szerint társadalmi légkört teremt, információt szolgáltat, mintát nyújt, primer szinten csoportokat működtet, vagyis közvetlen kapcsolatban áll azokkal, akik élnek a szerrel, és akik még soha ki sem próbálták. A prevenció három szintje nálunk sajátosan keveredik: beszélgetünk, jól érezzük magunkat, alternatívát, értelmes feladatot kínálunk. Jó négy évvel ezelőtt kezdtük el például a maratoni focizást szervezni egyik kolléganőmmel és egy tizenhét éves kamasz fiúval. Ez kockázatkereső program, középiskolás fiú- és lánycsapatok részvételével. Nagyon nagy kihívás. Megszálltuk a sportcsarnokot. Amíg idáig eljutottunk, eltelt egy fél éves, intenzív felkészülési időszak. Úgy hívtuk: manusképzés. Mi a manus szót arra az emberre értjük, aki pozitív, vagyis rendes, tájékozott, képzett, ismeri a világ dolgait, tehát megfelelően eligazodik, nyugodtan közlekedik benne. (A manus szó cigányul embert, férfit jelent, a városi szlengben manusznak ejtik. A program említett kiskorú főszervezője roma fiatalember. – S. L.) Az irodában hetente ment a készségfejlesztés és a gyakorlati képzés, hogyan kell programokat szervezni, egyáltalán hogyan kell hozzájárulni a kábítószeres kérdésekhez.

– Ha bejön ide egy fiatal narkós, mit mond neki? Megdádázza: ne drogozz!

– Pontosan ez az, amit nem mondok. Először is fel kell mérnem az állapotát, és döntenem. Elvileg ki kell tennem, ez a szabály. Ám, ha ezt teszem, a hely elveszíti varázsát... Tudni kell, hogy egy drogos soha nem kér segítséget. Miért is kérne? Ő tők jól van. Így érzi. Nekem ezt az állapotot kell fenntartanom, illetve egyúttal csillapítani, megszüntetni a szer hatását... Egyszer egy teljesen beállt fiatalot fektettem le, elrejtve a sarokba, hogy ne kint, a többiek előtt fetrengjen. Hogy pontosan mi volt benne, nem tudom, azt nem szoktam kérdezni...

– Gondolom, nem illik, így tanítják magukkal. Ámbár én ezt a fajta magatartást kissé álságosnak érzem; mert ha neki joga van fetrengeni, nekünk jogunk lenne legalább az okát tudni... Sajnos a mai társadalom nem csak ebben a vonatkozásban képmutató... De az általánosságokhoz visszatérve, azt azért csak tudja, miért nyúl droghoz egy fiatal.

– Nem egyszerű a válasz, hiszen okok láncolata jöhet szóba egyetlen ember esetében is. Tapasztalatom szerint a legtöbb kamasz azért nyúl a droghoz, mert tők buli, mert ezt teszi a környezete, és „nagy arc” akar lenni; meg aztán ez tiltott gyümölcs, hű de izgi; meg kíváncsi. Hál’istennek nagyon kevés az olyan közöttük, aki problémamegoldásként akarja használni. Ez utóbbiak külön kasztot képeznek, s ők nagyon kemény pszichológiai, pszichiátriai kezelésre szorulnak... A kamasz életkor olyan szakasz, amelynek középpontjában önmaga határainak felmérése, a kipróbálás, a tapasztalatok gyűjtése áll. A mai világban ebbe beletartozik a füves cigi elszívása is. S ha a gyerek mögött korrekt, szeretetet nyújtó családi háttér van, akkor meg is marad a kipróbálás szintjén. Nem mindenki lesz kábítószeres. Persze az is igaz, aki már kipróbálta a füvet, az könnyebben lép tovább, azaz lesz heroinista, mint az, aki nem szívott.

– A társadalom szabadabbá, nyitottabbá válása biztosan kedvez a kíváncsiságnak, amit bizonyos társadalmi és politikai csoportok még szítanak is. A politikai pluralizmusra, a parlamentáris demokráciára, az egyéni szabadságjogokra és a

versenyszellemre épülő kapitalista gazdaság a társadalom tagjainak többségét bizonytalanságban tartja, s a kiszolgáltatott helyzet rengeteg idegi feszültséggel, romboló stresszel jár. Milliókat, világviszonylatban milliárdokat érint a lecsúszás veszélye, a társadalmi mobilitás beszűkülése, a szegénység. A ritka kiemelkedés csak erősíti a szabályt, ahogy mondani szoktuk. A tömegkommunikációs nyilvánosság ezt a kivételt favorizálja, és ez a példa törik össze a hétköznapok nyers, másféle valóságán. Az illúzió- és reményvesztés pedig a mának éléshez, a felelőtlenséghez vezet. Fiatalok között mozogva, nagyon széles körben tapasztalom, hogy nincs jövőképük, más szóval: fogalmuk sincs, mihez fogjanak, hogy felnőttként elfogadhatóan megéljenek. Mit gondol, ez a hiány besorolható a drogozást kiváltó tényezők közé?

– Igen... igen, igen... Ez hozza magával az anómiát, a társadalmi normáktól való eltérést, a törvényteleniséget. A mi régióinkban meg különösen súlyos a gond. A munkanélküliség, a családok széthullása, a továbbtanulási sikertelenségek, mind-mind negatívan hatnak most és a jövőben, és mindenhogyan, fizikailag, lelkileg, mentálisan. Ez társadalmi szintű probléma. Ezt a SITI nem tudja megoldani. Ehhez mindenkinek meg kell tennie azt, ami munkájából, társadalmi helyzetéből, pozíciójából következik. Valóban kérdés: mi most milyen pozitív társadalmi perspektívát mutassunk fel?

– A kábítószer-használat nyomában nő a társadalom baja, a beteg társadalom pedig még betegebb lesz. Másképp fogalmazva: mintha nem igazán szuperálna jól a nemzeti stratégia.

– Én is így látom ezt. Nem foglalkozunk jól például a megelőzéssel. A prevenció szerintem sokkal több, mint egy megelőző óra megtartása. Ez mintamutatás, élet szemlélet kialakítás, röviden: egészségcentrikusság. Ezeknek az ismereteknek kellene beépülniük a családok tudatába. A legnagyobb gondot éppen az okozza, hogy a szülők kevesebb információval rendelkeznek, mint a gyerekek, és így nem tudnak segíteni az életkoruknál fogva egyébként is bizonytalanabb csemetéiknek. Ráadásul az is probléma, milyen ismeretet nyújt a prevencióval foglalkozó szakember: elrettent, vagy éppenséggel érdeklődést kelt? Ez igazi kötéltréfa... Nem működik kellően a rehabilitáció sem. Az állam nagyon keveset költ rá. Kevés a rehabilitációs lehetőség. Nógrád megyében egyedül a balassagyarmati kórházban működik addiktológiai osztály, de igazi önálló munkára, önépítkezésre, az újrakezdésre koncentrált rehabilitációs folyamatra nincs lehetőség. Az ország nyugati felén, Budapesten vannak rehabilitációs intézmények, ahol több hónapos, több éves kezeléssel megfelelő segítséget kaphat a tönkrement, szétzilált kapcsolatú ember. Az csak a dolog egyik, fizikai része, hogy három hét alatt kitisztult; hol van még a rehabilitáció pszichikai, mentális oldala?!... A fűre is rá lehet szokni.

– Mégis vannak, akik a legalizálása mellett kardoskodnak. Rendre vihart kavarr fellépéseivel a Kendermag Egyesület, jóllehet az utóbbi időben mintha finomított volna álláspontján. Akcióikat nagy társadalmi ellenérzés kíséri, még ha sokan nem is hallatják – eszköz híján nem is igen hallathatják – a hangjukat. Ön melyik oldalon áll?

– Egy beszélgetés felidézésével kezdeném a válaszomat. Az egyik kölyök tette fel a kérdést: elmegyek egy buliba, megiszom három vodkát, vagy elszívok egy spanglit, hogy jól érezzem magam, mi a különbség a kettő között? Úgy fűzte tovább a

gondolatot, annyi: ha a helyszínre kimegy a rendőr, a spanglit szívott gyerek más megítélés alá esik, így más ügyintézési kategóriába kerül, mint az, aki vodkát ivott. A spanglist nyilvántartásba veszik, mehet elterelésre, aki meg ivott, annak azt mondják: „No, gyere, az anyád majd lerendez...” A kendermagosok érzik a problémát. Azt hiszem, azért tüntetnek, mert az államnak jövedelme lehetne a marihuánából. Azonkívül a Kendermag Egyesület azt veti fel, hogy ha a társadalom tud élni az alkohollal, akkor miért nem tud a fűvel. A válasz egyszerű: az alkohol kultúránk része, a marihuána nem.

– Értsem úgy, akkor kultúránk részévé kell tenni?

– Nem. A fűvet nem legalizálnám. Mértékletes használatára nem érett a társadalom. Sok a baj az alkohollal, a cigarettával is. Derékig érő gyerkőcök cigarettáznak. Ez egyéni döntés, ugyanakkor nemcsak egyéni, hanem társadalmi következményekkel is jár. Hamar eljön az idő, amikor már nem is én döntök, hanem az anyag kényszerít arra, hogy használjam. S bizonyított: a fűre sokkal gyorsabban rá lehet szokni, mint az alkoholra, és a fű is nagyon kemény lelki függést okoz.

*

A cigivel kezdődik minden drogozás. Először titokban, és egyre fiatalabb életkorban. A gyerekek imponál a füst, s hogy eregethesse, azért sok mindenre képes. Például hazudik... csal... lop. Kit mire „kényszerít” az élet. Bizonyos helyzetekben különösen kegyetlenek tudnak lenni az emberpalánták. Némi túlzással fogalmazva, nem érezheti biztonságban magát az iskolai biztonsági őr sem. Sok gyerek ma sportot űz a házirend felrúgásából. De vajon a felnőttek híresek-e arról, hogy betartják a szabályokat? A valóságban és a mozivászonon... A televízióban pénzért már anyát is lehet cserélni, igaz, átmenetileg. A felnőttek hazugságaihoz képest mi az ő csalárdságuk? „Jópofa játék” - amit a felnőttek általában nem értenek, és ezért eltúloznak.

R. K. biztonsági őr műszakja mozgalmas. Kis jegyzetfüzetbe vezeti az eseményeket. Van mit olvasni benne. Minden szünetben történik valami feljegyezni való. A gyerekek dacolnak a renddel. Hiába jelölik ki számukra a törvény előírta dohányzóhelyet, inkább bujkálnak, s a WC-kben és az udvari zugokban bagóznak. A 18 éven aluliak persze kénytelenek, hiszen kiskorúak. A biztonsági őr felel azért is, hogy a nebulók ne ugráljanak ki-be a kerítésen, idegen tanulók kellő ok nélkül ne jöjjenek be az intézmény területére. Számos konfliktusa támad ebből. Egyes később jövő, vagy éppen fordítva: idő előtt távozni szándékozó diákok ugyanis szívesen másznak át a kerítésen, és zokon veszik, ha lefülelik vagy figyelmeztetik őket. Ilyenkor R. K.-t sértegetik, sokszor már nem is titokban, a háta mögött. A srácokat nem zavarja, hogy az őr természetesebb náluk, minthogy korábban szénbányászként dolgozott. Egy nyápic legényke, aki rendszeresen beugrott a kerítésen szíve választottjához, odáig merészkedett, hogy fenyegetésképpen megígérte a biztonsági őrnek, elvágja a torkát, ha kihívja a rendőrséget.

Nana és Cini hetedik osztályos korukban szívták el az első cigarettát. Nanának mind a két felmenője cigarettázott. Egyszer elcsórt tőlük egy szálát, később vásárolt a boltban egy dobozzal, mintha az anyjának vinné. Sokáig csak társaságban szívott. Cini számára az apja szolgált mintaként. A hamutartójából kilopta a csikkeket, és lassan arra is rákapott, hogy a felbontott cigarettásdobozból egy-egy szálát elcsenjen. Aztán iskolatársával felesben vásárolt egy doboz cigarettát, végül egyedül. Nana egy, Cini három

évig szívta suttyomban. Most 16 és 17 évesek. S egy ideje már az sem titok – már az osztálytársak előtt sem –, mindketten kábítószeresnek: alkalmi fogyasztók.

– A fű jobb érzést kelt, mint az alkohol – összegzi drogos tapasztalatait Cini, a fiú, az idősebb. – Először ugyan nem így érzi az ember, mert először olyan, mintha satuban lenne a feje, és megdagadna cefetül. Ez az érzés azonban csak egy percig tart. Utána jön a jó. Az ember szarik mindenre, mindenen röhög, röhögőgörcsök jönnek rá, és nem tudja a vihogást abbahagyni. De nem is akarja... Én először a diszkóban próbáltam ki a füvet.

– Már nem nagyon emlékszem, mikor szívtam el az elsőt, mert annyiszor szívtam azóta – restelkedik egy picit Nana. – A barátnőm annyi idős, mint én, Pesten lakik, nála voltam azon a nyáron. Közgébe jár. Elég vad nőszemély... Mint én... Van itthon egy kis füvecském, mondta, szívjuk el... Jó... Ki voltam bukva éppen. Idegileg, érzelmileg... Attól kezdve a diszkóban már mindig füveztem.

– Általában hét végén, pénteken és szombaton nyúlok a fűhöz – avat be szokásaiba Cini. – Előtte teljes izgalmi állapotba kerülök. Közeleg a péntek, és tudom, hogy lesz fű. Olyan érzés ez, mintha öt napig nem ettem volna, most pedig vár egy tányér friss pörkölt.

– Egyszer csak azt vettem észre magamon, hogy nem elég a fű – folytatja Nana. – Nem dob fel kellőképp. Ezért november táján áttértem a tablettákra és a heroinra. Elég kemény drogos lettem. És egyre rosszabbul éreztem magam. Szörnyű a hatásuk ezeknek a szereknek. Beveszi az ember, aztán minden egyes alkalommal lejjebb esik tőle, hangulatilag. S az örömezés sem éri el a korábbi csúcsokat. Ezért kell egyre erősebb és erősebb szer. Miközben egyre mélyebbre zuhanok a depresszióban. Ha aztán az embernek más problémái is adódnak, valami miatt ki van idegileg, akkor elég két-három hét, és a legmélyebbre süllyedsz. Én végigéltem a legkínosabb stációkat.

– Olyan a szer utóhatása, mintha előzőleg síkra ittam volna magamat. Hányingerem van, álmos vagyok, kóválygok, le vagyok lassulva, minden bajom van – próbálja megértetni a nem kívánatos állapotot Cini. – Olyan éhes vagyok, mintha nem ettem volna napokig. Teljesen ki van száradva a szám, még a nyelvem is. Ilyenkor „hauze-zene” dobog a fülemben... Tudja, az a dübörgős, tipikus diszkózene.

A két fiatal úgynevezett egyszerű szülők gyermeke, nincs diplomájuk, nincsenek magasabb társadalmi kapcsolataik. Szakmunkás-bizonyítvány és szakközépiskolai érettségi a legmagasabb végzettségük. Írásom legtöbb fiatal szereplője ilyen, vagy inkább alacsonyabb képzettségű családi körből származik. A szülők munkások, munkanélküliek, kisvállalkozók, hivatali alkalmazottak. Van azonban, akinek még az általános iskola nyolc osztálya sincs meg. A családok a Mátra, a Karancs és a Cserhát dimbes-dombos településein élnek. Ezen a tájon tartósan magas a munkanélküliség. Nógrád megye tizenöt éve folyamatosan a munkanélküliségi ráta utolsó három helyének valamelyikét foglalja el. Az ország szerencsésebb régióihoz viszonyítva, itt nem csökkent az általános elmaradottság. Emberi, családi kapcsolatokat tesz próbára, zilál szét a szűkösség. És mégis – vagy talán épp ezért – rengetegen áldoznak pénzt a drága drogokra. Kell a mámor!

Az ártalmat fokozza, hogy a drogokat rendszerint egymást kiegészítve használják. A cigaretta természetes velejárója a kávénak, az alkoholnak, és így együtt még jobb gondűzők – no meg még „jobb” bajkeverők. Mind törvényileg elfogadott drog. Ezek mellé szeretnék egyesek felzárkóztatni a XXI. század (úgymond szabados) vívmányaként: a kendert és kábítószer-származékait. De a marihuánával és a hasissal nem árt csínján bánni. S akinek nem volt elég, annak további történetekkel szolgálhatok.

A hét végi diszkó-balesetek arról tanúskodnak, és maguk a fiatalok is bevallják: drog hatása alatt „káprázik” az agy, az érzékszervek becsapják az embert. Gépjárművel suhanva gyakran érzik 50 kilométeres csigalassúságnak a 120 kilométeres sebességet, olykor pedig éppen fordítva – és akkor még ez utóbbi a jobbik eset!

A 15 éves Noémi unokabátyja Batmannek képzelte magát, és kitárt karokkal, mint a mozihős, leugrott az egyemeletes diszkóklub lapos tetejéről. Szerencséje volt: súlyos csonttörésekkel megúszta, maradandó következmény nélkül.

Egy baráti kör négy tagja egyszerre rohant ki a diszkóból, és futott neki a vakvilágnak. A későbbi visszaemlékezésekből formálódott ki a történet. A bedrogozott fiúknak közös sugallatra, mintegy varázsütésre üldözési mániájuk támadt. Azt képzeltek, hogy megrendült a föld, dörög, csattog és villámlik, jég és fahasábok hullanak az égből. Legrémesebb víziója annak a fiúnak volt, aki a közelmúltban elhunyt nagymamájának a csontvázát látta maga után rohanni. Szedte is a lábát, mint a nyúl, cidrizett, hogy a csontváz karmai közé kerül. Annyira hatalmába kerítette a félelem, hogy hirtelen gondolattól indítva, felkapaszkodott egy útjába eső fára, és felakasztotta magát. A gondviselés e ponton azonban közbelépett: a mögötte ináló legjobb barátjának sikerült idejében levágni a nadrágszíjról.

Egy „hétvégi erős legény” a diszkó előtti járdán dőfte magába a pillangókést, bánatában és elkeseredésében, mert elhagyta a barátnője. Persze ez is merő képzelgés volt, de annyira valóságos, hogy nem merült föl kétség, és a fiú gondolkodás nélkül cselekedett. Életét csak a gyors és intenzív kórházi ápolás mentette meg.

Manapság már nem különös, a szex sem marad ki a fiatalok történeteiből. Bizonyos szerek ugyanis – állítják a szakemberek – fokozzák a nemi vágyat, mind a két nemnél, s egy bizonyos határon belül nem egyszerűen csak a gerjedelmet, hanem a teljesítőképeséget is. Íme a perverz történet! A diszkóban mulatozó fiatal emberek borzasztóan megszemjajztak, jórészt az elszívott fütől. Barátok voltak. Az egyiknek maradt még pénze szódavízre, a másíknak nem. Ez utóbbit különösen kíznón égette a szomjúság, társa azonban csak a saját szomját oltotta. Amikor besokallt a siránkozástól, példátlan ajánlattal állt elő: a diszkó mögötti sötétben parkol egy személyautó, mondta szomjúságtól gyötört haverjának, az autóban fekszik egy lány, el van kábulva a drogtól, fel kell izgatnod, és be kell neki vágnod. S mire képes a szomjúság, a legény bevágott...

A következő sikamlós történet két osztálytárs szócsatájának az eredménye. Kati és Anikó között tini-rivalizálás zajlott, középpontjában szolid fiúféltéssel, amit az egyik részről csekély női irigység is színezt. A félreértésből kerekedett vitában Anikó sarokba szorította Katit, aki a szorongatott dúvad hevességével dobta társnője arcába: „Még te beszélsz, aki szilveszterkor öt gyereket szopott le?!” Az osztályban – ahogy mondani szokták – hallani lehetett a csendet, Anikó pedig kirohant. A tanár hozzászokott, hogy sokat megengednek maguknak a mai tinédzserek, ilyen azonban még nem fordult elő a praxisában. S Kati padtársa, Bogi úgy gondolhatta, ha lúd, legyen kövér, és „isten bizonyok” emlegetésével nyomatékosította barátnője állítását: Anikó tényleg megcsinálta „azt”, azon a szilveszteri házibulin. A barátja volt jelen, és annak haverjai, köztük két városi fiú. Ittak. Anikó kábítószert is fogyasztott, és valóban sok mindenre nem emlékszik, csak amit utólag elmondtak neki. Nem voltunk ott, nem tudjuk, mi történt. Mindenesetre Anikó nemsokára szakított a barátjával, és egy nagy veszekedés után felvágta az ereit, mert elege lett ebből az egész, mocskos életből. Így mondta, ő, aki egy hét múlva lesz 16 éves.

Kiáltás a Dolinkáért

I. rész

Holdbéli tájat idéző mély vízmosás, szálfegyenes óriásfenyők, madárdaltól hangos erdő, festői fasorok, takaros tisztások, vidám majálisok, zenés, zászlós, virslis, sörsátoros munkaiünnep, mindenféle megemlékezések jutnak eszembe, mielőtt még a Dolinkáról írni szándékozva, számítógémem klaviatúráján az első billentyűt leütném. Aztán gyors egymásutánban tolnak fel évtizedes emlékek, mint monitoron jelennek meg szemem előtt a kavargó képek.

Az NB I-es SBTC szurkolói hangorkánjának beszűrődő hangjait hallom, szabadtéri sörözgetéseket, büfébeli sakk- és kártya-partikat, búfelejtő borozgatásokat, derűs diskurzusokat élek át újra.

Fölrriadok álmodozásomból, a Dolinka monográfiáját szeretném olyan hitelesen megírni, amennyire csak lehet a felkutatott, rendelkezésemre álló visszaemlékezések, sajtócikkek, közelmúltbeli események és minapi beszélgetések felhasználásával - a történelemben és társadalomba is ágyazva, korlenyomatnak szánva.

Legenda születik

Salgótarján város acélgyári településrészének épített környezetétől keletre, közel karnyújtásnyira terül el egy szépfekvésű, sűrű erdővel borított, gazdag és színes flórájú, csodálatos szépségű táji körzet. A jobbára egy kis völgyben megbúvó, már egy jó évszázada feltárt természeti látványosság stílszerűen a Dolinka nevet viseli. Az egykor különösen kedvelt kirándulóhely és pihenőpark még ma is varázslatos természeti adottságokkal rendelkezik. Fölöttébb sajnálatos, hogy az elmúlt két évtizedben méltatlanul elfelejtve, mintegy gazdátlanul, majdhogynem az enyészet martalékává vált.

A Dolinka szó eredetét általában a „dolina” szócskára vezetik vissza, ami tölcsér vagy tál alakú mélyedést jelent, sőt a szlovákok bemélyedést, völgykatlant is értenek alatta.

Egyes feltételezések szerint a „dolina” szót vették alapul és alakították át „Dolinka” tulajdonnévre az 1868-ban alapított Salgótarjáni Vasfinomító Társulatnál¹ a kezdetektől többségben foglalkoztatott szlovák származású dolgozók, amikor megismerték a völgyben lévő munkaterületet. Ugyanis a gyárból a pácolóüzem szennyezett, mélybarna-vöröses színű vizét az egykori futballpálya (a volt SKSE pálya) területén húzódó mélyedésbe telepítették. Később a drótkötélpályás salakszállítás bevezetésével a pácos lét a fokozatosan növekvő salakdomb vagy hamu-hegy („bremz”) tövébe vezették.²

1881-ben tőkekoncentráció révén, stílszerűen a „vasmű beolvasztásával”, megalakult a Rimamurányi - Salgótarjáni Vasmű Rt. (a továbbiakban: RIMA), amely akkoriban az ország egyik legnagyobb vállalata volt.³ A salgótarjáni gyár fő profilját a meleghengermű gyártmányai jelentették, ezért 1889-ben a gyár nevét Salgótarjáni Acélgyárra változtatták. A termelés növekedésével, az alkalmazott eljárások

következményeként mind több gyári munkás és vezető fordult meg a természettől elrabolt völgyrészben, lehetőséget kapva a környék, a még „termelésbe nem vont” területek értékeinek megismerésére is.

A gyár üzemi épületeivel egyidőben indult meg a munkások lakótelepének tervezése és építése. A vezérigazgatósággal szemben emelkedett a tisztviselők részére egy egyemeletes lakóépület. A lakótelep munkáslakásait a gyártól távolabb a főútvonal (ma ismét Acélgyári út a neve) két oldalán építették meg. Később aztán a felújítására Fabini Henrik (1871–1938) igazgatóságának idején került sor, 1931-ben. A gyártelep kiépítésében elvülhetetlen érdemei voltak a fentebb említett Fabini igazgatón kívül korábban Borbély Lajos (1843–1923), a későbbiekben pedig Jónásch Antal (1850–1945) és Liptay B. Jenő (1878–1928) igazgatóknak. Hogy a gyár gyarapodó munkássága és családtagjaik pihenő- és kirándulóhelyként, különböző ünnepek megtartására is igénybe vehessék a környező szépséges tájat, javukra fordíthassák és élvezhessék a természeti környezetet, a gyárvezetés a mai szóhasználatnál tervszerű intézkedéseket kezdeményezett és 1892-ben határozott a Borbély-liget (Dolinka) telepítéséről.⁴

Az őskorszak: a Borbély-liget

A liget mindinkább a gyár dolgozói figyelmének is fókuszába került. A már említett igazgatók szociális érzékenységüktől vezéreltetve úgy gondolták, hogy életerős, művelt, kultúrált, a szabadidőt hasznosan eltöltő és egészséges életmódot folytató munkásokra van szüksége a társulatnak. Elgondolásukhoz igyekeztek megteremteni a feltételeket is. Megépítették a kultúrházat és az elemi iskolát, hozzájárultak a sportpálya létesítéséhez, a gyárterület és a lakótelep rendezéséhez, parkosításához, a Dolinka hasznosításához. A szociális-jóléti tevékenységből az első számú vezetőknél kívül nagyon sokan kivették részüket, többek között Karatúr Antal neve kívánczik még feltétlenül a képzeletbeli dicsőségtáblára.⁵

De ki is volt az a személy, akiről a ligetet elnevezték? Borbély Lajos egyes források szerint 1870-ben lett a Vasfinomító alkalmazottja. 1873-tól mint a gyár műszaki igazgatója tevékenykedett. Gyors előrehaladása annak tudható be, hogy a társulat igazgatótanácsa, látva kimagasló szakmai tevékenységét bizalmat szavazott számára. A RIMA fentebb már említett 1881. évi, fúzióval történő megalakulásakor az új társulat összes ipartelepeinek műszaki vezérigazgatójává nevezték ki. Jelentős mérnöki tevékenysége mellett a munkások szociális és kulturális életének javításáról is gondoskodott. Biztatására és támogatásával alakult meg az acélgyári kaszinó és olvasóegylet. Aktív szerepet vállalt a Dolinka fejlesztésében és miután 1901-ben a cég központjába költözött, mintegy az itteni tevékenysége elismeréseként nevezték el róla a ligetet.⁶

A Borbély-ligetben 1902 és 1908 között szakszerű erdőritkítást és tereprendezést végeztek, az először csak kitaposott, „hevenyészett” kis gyalogutakat fokozatosan alkalmassá tették a rendszeres gyalogos közlekedésre. A gyár vezetése mindezeket túl – feltehetően felismerve perspektivikus gazdasági érdekeit is – figyelmet fordított már a mai értelemben vett erdőgazdálkodásra is: a szükséges erdőirtás kompenzálása érdekében fenyők ültetésére, tervszerű telepítésére. Motiválhatta a gyárvezetést a liget kialakításában és fejlesztésében a község gazdasági-társadalmi életében is tapasztalható élénkülés és dinamizmus.

A közelmúltban elhunyt dr. Horváth István barátunk így ír ezekről az időről egyik dolgozatában: „Az újabb gazdasági fejlődés újabb néptömegeket indított el a település felé, noha az intenzitása csökkent, a mennyisége viszont ekkor is meghaladta a meglévő lehetőségeket. Az 1880–1910 közötti gazdasági prosperálás, a település fejlődésének első virágzó korszaka volt. Az időszakban megépülő új üzemek, további munkaerőt igényeltek. A népesség 1880-ban 7 726, 1900-ban 15 380 fő volt. Akkor, amikor az ország más részein a kivándorlás miatt csökkent a népesség, itt ellenkező irányú társadalmi mozgás bontakozott ki.”⁷

Aktivizálta magát a RIMA vezetése is, működött Fabini igazgató úr fantáziája is. Egy alkalommal a Dolinkában sétálva hirtelen megállt és odafordult kollégájához, de válasza sem várva csak monologizált: „Nézze, tudja mi jó lenne ebből? ...Játszóter a gyári gyerekeknek. Közel van és nagyon jó a levegője. Felállítani hintát, csúszkát, tornaszereket és sok-sok homokot. Na, mit szól hozzá? Itt játszának egész nap, s az éjszakaiakat sem zavarnák a pihenőjükben. Potom pénzen meg lehetne csinálni...”⁸

S az ötletet tettek követték. A gyár vezetői már nemcsak a gyár dolgozóival, de feltehetően a település érdeklődő lakóival, a község polgáraival is számolva fejlesztették a ligetet. Tágították pihenőterületeit, rendezték útjait, bővítették felszereltségét. A park szépítgetése is szakaszosan és folyamatosan történt. Mindinkább „pihenő, szalonna-csurgató, szórakozó” területté alakult.⁹ Főleg az első világháború után, amikor is a RIMA telepein lévő erdőállományok szakszerű kezelését szorgalmazták. Fabini Henrik igazgató asztalokat, padokat készíttetett, amelyeknek különösen az idősebbek örültek. A legifjabbaknak – ahogy azt már korábban kigondolta – játszóteret alakítottak ki, mind több játékszerrel és játszóhellyel (hinta, csúszda, homokozó, télre ródli pályá).

Fabini Henrik – aki szintén kiérdemli, hogy bemutassuk – okleveles gépészmérnök, négy évtizedet töltött a RIMA szolgálatában, egyike volt a gyár legjobb szakembereinek. Alkotó és építő egyéniség volt, nagyra becsülte a múlt hagyományait. Életművének túlnyomó része a RIMA hatalmas vasműveinek fejlesztésében és vezetésében manifesztálódott. Ugyanakkor, minthogy erős szociális érzéssel bírt, nem feledkezett meg a kultúráról sem. Támogatta az acélgyári elemi iskola működését, a lakóterületek csinosítását, az épületek felújítását, a játszóhelyek kialakítását és harmóniában tartotta a gyár és a munkások érdekeit.¹⁰

A Dolinkáról, mint természeti értékről való gondoskodás más szép példájáról, az ismert lokálpatrióta, a közelmúltban elhunyt Vertich József így emlékszik:

„Valaha (úgy ötven-hatvan évvel ezelőtt) a RIMA pesti központjában volt hivatala a társulat erdőmérnökének, aki havonta látogatta meg a telepeket, vette szemügyre az ottani erdőket. A gyári kertész vezetőjével naponta járta az erdőt: megsejmelte mindent, kijelölte a kivágandó fákat, azokat a helyeket, ahová új alanyt kellett elültetni, kijelölte az erdei utak irányát, javítását, gondozást. Vagyis erdőgazdálkodást folytattak! Megérdemli, leírom a nevét, mert sokat tett és széppé varázsolta a gyári környéket (kivált Salgóhány környékére voltak nemes tervei): Czillinger János erdőmérnök volt. Az ő idejében a Dolinka uralkodó fafajtája még a fenyő volt! Gyermekkoromban úgy emlegettük: kimegyünk a fenyvesbe!”¹¹

Ha már a RIMA-ról szoltunk (Józsi bácsival) érdemes megjegyeznünk, hogy Salgótarján fejlődésének döntő láncszemei a nagyipari létesítmények (a kőszénbánya, az öblösüveggyár, a vasöntöde és az ötvözetgyár) voltak, amelyek révén a település

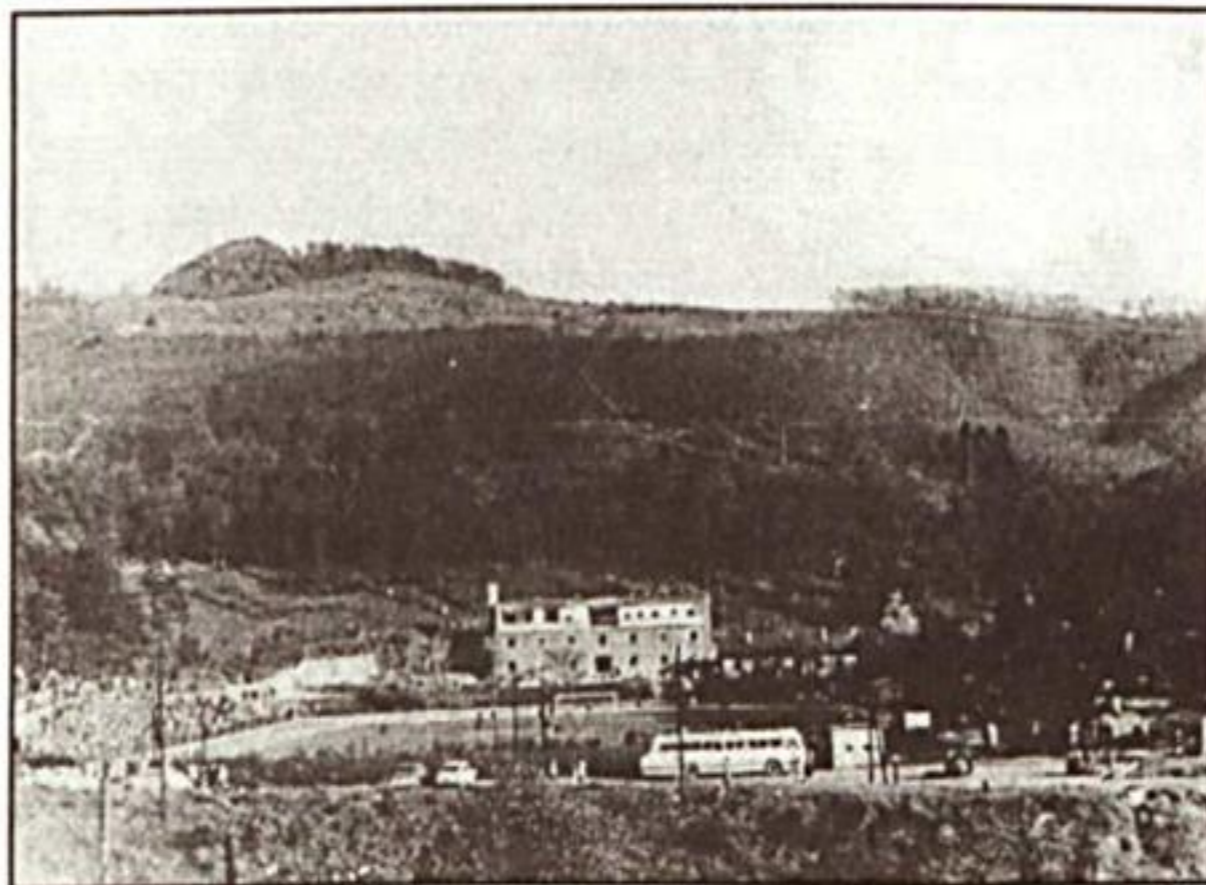
1922-ben rendezett tanácsú városi rangot kapott. Nem véletlenül nevezte Förster Kálmán, a város első polgármestere a nagyüzemeket a város életét mozgató legfőbb erőközpontoknak.¹² A város fejlődése azonban ellentmondásos volt (és az maradt a későbbiekben is – a mai napig).

A liget három pontján nyugdíjas parkőrök vigyázták a terepet, szolgálatukat három „dekoratív” őrbódé tette komfortosabbá, amely egyben dísz is volt a Dolinkának. Rend és tisztaság uralkodott a területen. A fenyves erdő telepítése és a fácáneterő létesítése mind a természet szeretetét és védelmét sugallta. A gyár dolgozói örömmel töltötték el szabad idejüket a tiszta levegőjű környezetben. Ugyanakkor nemcsak a lakótelepiek, hanem a város más munkahelyei, hivatalaiban dolgozó polgárai, sőt a környékbeli lakosok is felfedezték és egyre inkább megkedvelték a Borbély-ligetet.¹³

Az őrzés-védelemnek ezt a hasznos formáját – amelyre a mai időkben még nagyobb szükség lenne – Fabini igazgató vezette be. „Példás rend és tisztaság uralkodott a gyári lakások körül, szerette, védte és bővítette (t.i.: Fabini igazgató – B.O.) a közszeretnek örvendett „Dolinkát”, felszereltette a kicsinyeknek, nagyoknak kellemes szórakozást biztosító berendezésekkel, eszközökkel. És ezt a gyönyörű környezetet is védeni, óvni kívánta. Ennek érdekében a Dolinkát övező sétautakon két helyen már korábban meglévő azonos őrházacskákat továbbfejlesztette, természetesen sorompó nélkül (az acélgyárba vezető utakat ugyanis sorompós őrházakból védték – B.O.), de minden tekintetben azonos berendezéssel és a nem túl öreg öröket szolgálati idejük alatt 2–3 körjárásra kötelezte.

A Dolinka védelme, továbbfejlesztése már Fabini előtt is megkezdődött, erre utal a pihenőhelyre bevezető út elején felállított, öntöttvas kivitelezésű tábla, mely hirdette, ki mikor kezdte el kiépíteni ezt a helyet. Egy másik, az említettel szemben elhelyezett ugyancsak öntöttvas tábla pedig a terület védelmére, a rend megtartására figyelmeztette az erre sétáló, szórakozást kereső embereket.”¹⁴

Az 1930-as évek elején már a helyi sajtó is szárnyára veszi a Dolinkát, a Gödöllőn megrendezett cserkész-világtalálkozó (dzsembori) egy külföldi csoportjának salgótarjáni látogatása alkalmából. „Az első csoport kb. 10 óra 15 perckor végez. Míg a cserkészek fele az acélgyárat szemléli, a másik fele a SSE sportpálya körüli erdei úton körül sétálja a Borbély-ligetet, 3/4 órai sétával, indulás a sportpálya város felőli részéről...”¹⁵

A Dolinka régen

(Forrás: Balassi Bálint Megyei Könyvtár Helyismereti gyűjteménye)

Az újsághírből néhány – eddig még sehol le nem vont – következtetést is megengedhetünk magunknak. Az első, hogy 1933-ban Salgótarján már benne volt az ország turisztikai vérkeringésében, méltónak találtatott külföldi vendégek fogadására. A másik konklúzió: a Dolinkát – mint helyi természeti értéket, és szociális létesítményt – már meg lehetett mutatni országnak-világnak is. Kiterjedésére, hasznos területére utal, hogy mintegy 3/4 órát igényelt a körül sétálása. (Az is érdekes, hogy egyáltalán körbejárható volt a liget, kiépített sétánnyal, séta-utakkal.)

S végül: már létezett a SSE pálya, azaz a sport is jelen volt a gyár és a város életében. A Salgótarjáni Sport Egyesület (SSE) 1903-ban alakult meg, a várossá válást követő második évben, 1924-ben pedig felavatják a SSE pályát a Borbély-ligetben. Az új sporttelep helyét a völgy nyugati, acélgyári városrész épített környezete felé eső részen jelölték ki azzal a szándékkal, hogy a jelenlegi Acélgyár út 5-7-9 sz. bérház helyén lévő első egyesületi sportpálya helyett, annak pótlására kerüljön a futballpálya, majd később adjon otthont a terület szükséges egyéb létesítményeinek is.

Az új sporttelep létesítése igen nagy földmunkával járt, hiszen korábban a Dolinka völgyének hatalmas vízvezető árka húzódott itt. Így aztán helyenként 10-12 méteres feltöltést kellett végezni. A gyári vezetés messzemenő támogatásával, nem kis erőfeszítések árán a sporttelepet 1924. július 27-én adták át a sportolóknak. Az ünnepélyes aktus után a pályán az első magyar bajnokcsapat, a BTC labdarúgói mérték össze tudásukat a SSE legénységével.

Visszatérve a kezdetekhez: a SSE pálya 1924. évi átadásával veszi kezdetét tulajdonképpen a Salgótarján város rendezésére irányuló korabeli koncepció és gyakorlati tevékenység. Azt is megkockáztathatjuk: a Borbély-liget illetően módon nemhogy nem gátja, de lendítője volt a városfejlődésnek. És egy kicsit előre szaladva: így kellene ezt látni a regnáló önkormányzati testületi tagoknak, a jelenlegi városatyáknak is, amikor a mai Dolinka befektetést-ráfordítást igénylő felújításáról, újbóli pihenőhellyé való alakításáról, a város és környéke lakói érdekében történő hasznosításáról van szó...

A Dolinka a '30-as évek közepéig még mérsékelten tovább fejlődött, gondos kezek munkájának köszönhetően természeti szépsége kiteljesedett, szociális és szórakoztató létesítményekben, ha nem is látványosan, de fokozatosan gazdagodott és tulajdonképpen minden tekintetben megfelelt egy pihenőparkkal szemben támasztott – a kor szellemével is harmonizáló – elvárásoknak. Ezekben az

1945 után a kis büfé épülete

(Forrás: Nógrádi Történeti Múzeum Fotótára)

években – annak ellenére, hogy a gazdasági világválság recessziós hatása nem múlt el nyomtalanul – kezdett divatba jönni a kirándulás, a természetjárás mint szabadidős tevékenység, és a város vezetése, apellálva a város természeti adottságaira, számított is

az ide érkező turistákra, a növekvő idegenforgalomra, s ebben feltételezhetően szerepet szánt a Borbély-ligetnek is.

Ez a fajta vendégvárásra és az idegenforgalom – nyilvánvalóan, mint városi önkormányzati bevételi forrás – növelésére irányuló szándék, a turizmus fejlesztésére fókuszáló koncepció, a mindezzel kapcsolatos várakozás, a gondolkodás formálása és a magatartás ösztönzése tetszik ki *A Munka* című városi politikai és társadalmi hetilap egyik korabeli számának – a mának is példát mutató – vezércikkéből is.

„Napsugaras március után mind derűsebben, életet, kedvet adóan köszöntenek ránk az áprilisi napok. Még a nyár izzó forrósága messze van, de a jó családapa már most kezébe veszi a ceruzát, már most böngészi a prospektusokat, már most figyeli az újsághíreket: hol kaphatna olcsó és jó ellátást olyan helyen, ahol a nyaralás valósággal biztosítani is tudja a pihenést, a szórakozást kedvelőknek a szórakozást...

Salgótarjánt ideális szép fekvésénél fogva a jó Isten is arra teremtette, hogy itt nyugalmat, pihenést, felfrissülést nyerjen mindenki, aki szándékosan vagy véletlenül a mi városunkat szemeli ki nyári szabadsága eltöltésének a helyéül. Az erdős-hegyes gyönyörű vidék, a romantikus várromok s a történelmi levegő olyan kincsünk nekünk, amit parlagon hevertetni gyümölcsözetlenül nagy hiba és helyrehozhatatlan mulasztás volna. Most amikor a turisták és a filléres gyorsok útján Salgótarján kezd divatba jönni és közgazdasági jelentőségénél fogva egyre nagyobb szerephez jut, el kell indulni egy íróasztal mellől Salgótarján idegenforgalmi gócponttá teremtése fáradhatatlan, akadályt nem ismerő, törhetetlen akarató gondolatának. Olyan erősen fiatalon, hogy még a csodákba is hinni tudjon.”¹⁶ Figyelemreméltó fogalmazás – mármint az íróasztaltól való elindulás, ahogyan azt ma is sokan képzelik. Márpedig onnan aligha lehet idegenforgalmat szervezni, még ha azt marketingnek is nevezik egyesek...

A település dinamizálódásából és a népesség társadalmi mobilizációjából jelentősen részt vállalt a RIMA, amint azt olvashatjuk a várostörténeti dokumentumban: „...a város lakosságán belül legjelentősebb létszámú munkásságával, létesítményeivel – melyeknek sorában lakótelepek, kulturális és szociális intézmények találhatóak – érezhetően kapcsolódott bele Salgótarján város életébe és – mint a következőkben még látni fogjuk – kivette részét a városias fejlődés különféle feladatainak megoldásából is.”¹⁷

Korhú néven: Zója-liget

A jó szándék azonban kevés volt a város idegenforgalmának kibontakoztatásához: a történelem közbeszólt, a '30-as évek végén a gazdasági helyzet, az életkörülmények alakulása, különösen a militarizmus miliője, majd a 2. világháború nem kedvezett a turizmus és az idegenforgalom feltételei javításának, infrastruktúrája bővítésének s ugyanezek a körülmények szabtak gátat a Dolinka további fejlesztésének is.

Salgótarján lakói már a fegyvernyugvást, illetve az azt követő békekötést megelőzően 1944. december 25-én fellélegezhettek, és az új év, 1945 elején azonnal nekiláttak az élet megszervezésének. Megalakultak a pártok helyi szervezetei, a nemzeti bizottság és februárban az új képviselőtestület is. A gyárakban a termelés legtöbb helyen már január elején-közepén megindult. Megkezdődött a nagyüzemek államosítása, az acélgyár 1946. december 1-i hatállyal került állami kezelésbe.

„Ezzel döntő változás következett be az Acélgyár történetében. Az illetékes szervek döntését Apró Antal, a Magyar Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja nagygyűlésen ismertette... Beszédében kifejtette, hogy várakozással tekint a Nehézipari Központ Salgótarjáni Üzemegységének eljövendő tevékenységére, majd bejelentette, hogy a gyár élére munkásigazgatót neveznek ki. Mekis József lett az új igazgató...”¹⁸

A termelés nehezen indult meg, kezdetben értetlenkedés fogadta az intézkedéseket, a munkások esetenként leállásokkal, kisebb sztrájkokkal tiltakoztak, a munkafegyelem laza, a szervezethez alacsony színvonalú volt. Csak lassan állt helyre a rend, s tért vissza az élet a normális kerékvágásba.

Később jó időben mind többen látogattak ki már a Dolinkába is, igaz az „első fecskék” alig ismertek rá kedvelt kiránduló és pihenőhelyükre. Az újjáépítés, a termelés beindítása és felfuttatása, a tervgazdálkodás és a szovjet típusú szocialista munkaverseny bevezetése, az új államrendszer kialakítása és a helyi igazgatás megszervezése, a megélhetés nehézségei közepette nem volt idő a pihenésre, kedv és hangulat a szórakozásra. A gyárvezetés évekig sem tudott energiát, eszközöket fordítani a Borbély-ligetre, talán nem is akart...

Jellemző a politikai viszonyokra, a közállapotokra, hogy a Dolinkáról szóló első sajtóhírek egyike nem a liget rendezésének, helyreállításának, szépítésének és újbóli birtokbavételének feladataival foglalkozik, hanem – nyilván az új politikai elkötelezettség hevületében, a felszabadítók iránti tiszteletadás, alázat és a szovjet-barátság jegyében – a régi reakciós elnevezéseket veszi célba és azok cseréjét tűzi zászlajára. A megyei lapban megjelent politikai töltetű, gyenge minőségű újságírói produktum, aláírás nélküli cikk ma már enyhén szólva is demagógnak tűnik.

„A salgótarjáni Acélgyár Vasas sportpályája (*később ezt a nevet is viselte az acélgyári egyesület és Salgótarjáni Vasas néven szerepelt több éven keresztül az NB II-ben – B.O.*) Magyarország egyik legszebb fekvésű sporttelepe. Az egész sporttelepet gyönyörű fenyveserdő veszi körül. Nyári időben a dolgozók sokasága keresi fel ezt a kis fenyőligetet, hogy a fenyőfák hús árnyékaiban pihenjék ki a napi fáradalmaikat és erőt merítsenek másnapi munkájukhoz. Az acélgyáriakon kívül még sok idegen is felkeresi ezt a fenyveserdőt, mert a tarjániak igen szeretik az idegeneknek mutogatni.

Azonban ha közelebbről megnézzük, nem nagyon van mivel dicsekedni. A tarjániaknak lehet, hogy nem is tűnik fel az a tábla, amely mindkét oldalon kihívóan hirdeti, hogy ezt a ligetet Borbély-ligetnek hívják... ...Borbély Lajos létesítette 1892-ben, a Rima első vezérigazgatója... A játszótér mellett hatalmas tábla hirdeti, hogy a játszótér „Ludovika” névvel van elkeresztelve, a név tulajdonosa Fabinyi (*helyesen: Fabini lenne – B.O.*) Henrik, volt igazgatónak a felesége volt...

Öt esztendő telt el, hogy a hős szovjet nép segítségével megszereztük szabadságunkat. És öt esztendő után még mindig lehet látni ezeket a feliratokat, amelyek esztendőkön keresztül válaszfalakat és sorompókat emeltek a város dolgozói közé... Ezúton hívjuk fel az illetékesek figyelmét, hogy minél előbb hassanak oda, hogy a múlt rendszer még itt kísértő figuráinak nevei minél előbb eltűnjön. A Borbélyok és Ludovikák nevei helyett a munkásosztály hőseiről és mártírjairól nevezzék el azokat.”¹⁹

És az újságcikk nem is merült feledésbe, nem íródott hiába, nyomot hagyott: az új gyárvezetés „ugrott” és nagy igyekezetében, vagy inkább túlbuzgóságában a Borbély-ligetet nem is a magyar kommunista mártírok egyikéről-másikáról, de, a „szovjetbarátság” szellemében, és a „testvériség” jegyében egyenesen egy

háborús hős szovjet lányról, Zójáról nevezte el. Magam, amikor először hallottam, hogy a Dolinkát Zója-ligetnek hívják, gondoltam, hogy ez a korhú név csak a „Kis-Moszkva effektus” jegyében történhetett, jóllehet úgy tapasztaltam, hogy a salgótarjániak, köztük legalábbis ismerőseim és barátaim, „csak” a Dolinkába jártak-jártunk és nem a Zója-ligetbe. Jóval később kaptam egy autentikus megerősítést is erre vonatkozóan: „Igen, egyszer a Dolinkában (soha, senki nem hívta Zója-ligetnek) az egész óvoda ázott a gesztenyefák alatt, asztalok tetején pokrócokba bugyolálva neveltünk, hazafelé az agyagos parton a cuppogó sárban bögtünk.”²⁰

A gyár egyik dolgozója, a korabeli események részese, a történések formálója így ír erről az időkről. „...Nem csak a liget neve változott meg, de bizonyos vonatkozásban megváltozott a liget rendje, tisztasága is. A háború után nem az volt a legfontosabb, hogy a ligetet takarítsák, sok más feladat megoldására kellett figyelmet fordítani. Élni kellett, termelési feladatokat, jóvátételt kellett szállítani a Szovjet-unióknak.

Aztán ahogy teltek az évek, itt is változásnak kellett lennie. Az emberek szépérezke nem tűrte az elhagyatottságot, az elhagyatottság látképét. Egy alkalommal a hatvanas évek elején a lakótelepi nyugdíjasok összejövetelén vettem részt, ahol a május elsejei majálisról beszélgettünk, ami a ligetben lesz elrendezve. Az idős emberek felvetették, hogy örömmel mennek a majálisra, de az a kérésük, hogy ne csak május elsejére hozzuk rendbe a ligetet, végezzünk nagytakarítást, hanem rendszeressé kéne azt tenni, mint a régi időkben.”²¹ Ez adta az ötletet és egyben szülte az elhatározást is, hogy a Dolinkát parkosítsák, rendezzék, lássák el játékszerekkel, tegyék rendbe és mindenkor alkalmassá kirándulásra, pihenésre, szórakozásra. Orlik Ferenc szerint Tóth Pálnak a Munkásellátási osztály vezetőjének köszönhetnek nagyon sokat, akinek a tervező és irányító munkája nélkül az elképzeléseik aligha valósulhattak volna meg, de persze mások is kivették részüket a tervek megvalósításából, a kétkezi munkából.

S hogyan látta a Zója-ligetet ebben az időszakban a „külső szemlélő”, az akkori tanárember, Czene Gyula?

– A II. világháború után a fejlődés, az igazi megújulás a 60-as években kezdődött, amikor ilyen emberek tettek nagyon sokat a Dolinkáért, mint Tóth Pál, Orlik Ferenc, Révay Ferenc, Tajti József. Brigádok jöttek ide dolgozni, játszótereket létesítettek saját elhatározásukból és nem kényszerből. Örömmel jöttek, mert tudták, hogy itt családtagjaik, gyerekeik, unokáik szórakoznak.

1964-ben vadaspark létesítésének láttak neki. Az első állatokat a pécsi Mecsek-aljai Vadas-parkból telepítették át, azt hiszem először szarvasokat, őzeket kaptak. Az idősebbek közül a legtöbben bizonyára arra emlékeznek, hogy a bányatröszt vezérigazgatója, Pothornik Józsi bácsi, amikor 1977-ben a SBTC focicsapata a szibériai Kemerovóban járt, s ő volt a küldöttség vezetője, kapott ajándékba egy barnamedvét, amit aztán a dolinkai vadasparknak adott át. Szívesen jártak ide az emberek a város minden részéből, de máshonnan is – mondja a ma nyugdíjas iskolaigazgató.²²

A megyei sajtó is egyre többet foglalkozik a gazdagodó, szépülő Zója-ligettel. A *Tarjáni Acél* egyik 1964. évi számában²³ arról olvashatunk, hogy Orlik Ferenc elvtárs szülőként gyámkodik az átalakuló Zója-liget felett. Aztán arról esik szó, hogy a városi tanács tárgyalta a liget jövőjéről: a hároméves fejlesztési terv keretében több millió forintot fordítanak majd rá. Később megtudjuk, hogy gyepesítenek, parkosítanak, a

tervek szerint állatkertet és kétlépcsős tavat is létesítenek. Orlik elvtárs elmondja még, hogy igen sok segítőkész dolgozó van a gyárban, legutóbb a 13 fős vagonos brigád dolgozott kinn, másnap a MEO-sok jöttek szalonnasütésre, de aztán minden felszólítás nélkül nekiláttak a munkának.

A jó példa ragadós, mondják: rövidesen mozgásba jött az acélgyár jószerivel egész kollektívája a Dolinka felélesztése érdekében. Elsősorban Orlik Ferenc irányító és szervező munkájának, a már név szerint említett társai hatékony közreműködésének (*a továbbiakban legyenek ők a Szervezők, megérdemlik ezt a nagybetűs megkülönböztetést! – B.O.*) köszönhetően önkéntes gyári brigádok, munka-helyi kollektívák, szervezeti egységek, fizikai és szellemi dolgozók sokasága vette ki részét – társadalmi munkában – a liget megújításából.²⁴

Mindez így egyszerűnek tűnik, ám elgondolható, hatalmas koordinációs tevékenységet és mozgósító munkát jelentett. A szervezők a szakszervezeti műhelytitkárok bevonásával ismertették, hogy mikor, milyen munkafajták elvégzéséhez kérnek segítséget. A titkárok szervezték a dolgozókat, s közölték a névsort a szervezőkkel, akik aztán a Dolinka bejáratánál – a terepet és a munkaeszközöket, szükséges felszereléseket már előkészítve – várták az önkénteseket.

Az elvégzett munkák sokaságát itt felsorolni sem lehet, csak néhány részletet tudok kiemelni... Az erdészet kijelölése alapján kivágták a beteg vagy sűrűn nőtt fákat, ritkították és megtisztították az erdőt. Tereprendezést végeztek, kialakították a szalonnasütő helyeket és a félkör alakú – később lebetonozott – teret. Elültették a vállalati hozzájárulással beszerzett – és azóta már nagyra nőtt – tujákat és díszfenyőket. Fokozatosan készültek az azóta is masszívan álló betonlapos asztalok és betonlábas padok, valamint bográcsozó és szalonnasütők.

Vállalati hozzájárulással és részben társadalmi munkával felújították a ligetbe vezető utat, a mellette húzódó vizesárkot – a gyors csapadék-vizelevezetést biztosítandó – kikövezték. A még az ötvenes évek előtt a gyári fiatalok által létesített kis büfé-épület kétszer is bővítésre került. Ennek köszönhetően alakult ki a kedvelt, „turista igényt” kielégítő, kedvező áron megfelelő ellátást biztosító, szórakozást is nyújtó „vendéglátó egység”.

A szervezőktől megtudjuk, hogy a munkák több éven keresztül folytak, s a büfé létrehozása sem volt egyszerű feladat, sok utánjárást, még több társadalmi munkát igényelt. A legnagyobb gondot az anyagbeszerzés jelentette. Az építkezéshez a városi tanács bontási anyaggal járult hozzá. Felhasználták és beépítették a vállalat udvaráról felszedett kockakövek egy részét, ez – aki látta az épületet, tudja – jellegzetes külsőt kölcsönzött az épületnek.

Érdemes akár megismételni is: gyári brigádok tucatjai, dolgozók százai és hozzátartozóik vettek részt – időnként még külső szakemberek (például a közeli építőszövetkezettől) is bedolgoztak – a Dolinka megújításában, így többek között a GYEGO-sok évente felülvizsgálták, karbantartották, javították, kenték a játszótéri hintákat – mint mindenki más önkéntesen és egy fillér fizetség nélkül.

Még a '60-as évek közepén-végén is folytatódik a fejlesztés. Ekkor készül el az ún. madár-ház épülete, amelyet az elképzelések szerint kitömött kisállatok, madarak és különböző rovarok, lepkék elhelyezésére és bemutatására (*kisiskolások részére demonstrációs célokra? – B.O.*) módoltak ki. Mivel csak távlati elképzelésről volt szó, indokoltnak tűnt a villannyal, vízzel, sütés-főzési lehetőséggel

ellátott, komfortos épület más- és többcélú célú hasznosítása, így azt a vállalat szervezeti egységei (osztályai, csoportjai, brigádjai) vették rendszeresen igénybe, különböző közösségi rendezvényekre, kollektívák összejöveteleire, baráti találkozókra, ezzel is a munkahelyi légkör javítására. Néhány év múlva az SKSE „bérelte ki” a madárházat és sportolói edzőteremmé alakították át, illetve kondi-teremként használták.

A többcélú hasznosításnak, amely aztán esetenként „átment” a nem rendeltetésszerű használatba is, később a hátulütői is megmutatkoztak, különösen akkor, amikor már nyilvánvalóvá vált, hogy a madárház csak füstbe ment tervnek bizonyult. Vertich József nem nézte jó szemmel a madárházzal történeteket, s némiképp ironikusan és kritikusan szóvá is tette ezt: „...a játszótér felett állt egy díszes, gyári készítésű madár-ház, néhány árválkodó szárnyassal. Kiderült, hogy fenntartása költséges, na és szakembert kívánna, hát felszámolták. (*Vertich leírásából az tűnik ki, hogy itt madarak is voltak, és azt sejteti – Orliktól eltérően –, mintha eredetileg eleven szárnyasokkal akarták volna benépesíteni a madárházat – B.O.*) A sportkör élelmes emberei, az atléták, nyomban lecsaptak a helyiségre, berendezték erősítő teremnek..., de csak átmeneti volt a használat: amikor 1982-ben a korszerű futófolyosó elkészült, véglegesen áttelepültek oda. Azóta a madárház árván várakozik valamilyen feladatra: egyelőre raktárként szuperál.”²⁵ Ez később a madárház végét is jelentette.

De adjuk még vissza a szót Vertich Józsi bácsinak, aki több más kellemes-kellemetlen történésről is beszámol visszaemlékezésében. Íme az egyik: „A hatvanas években, amikor még jól futott a gyárnak, a Művelődési Központnak, zenekarunk és a dalkörünk, az agilis karnagy, Krajcsi Lajos vezetésével színvonalas erdei hangversenyeket is adott. A Dolinka árnyas fái alatt szép számú hallgatóság élvezte a muzsikát, a kellemes környezetet. Ma Villon szavaival szólhatnánk: De hol van a tavalyi hó? Hol van? Szép lassan kimúlt ez is, eleinte a zenekari vezetés, a zenekar problémái miatt, ma úgy mondjuk: nincs rá pénz. Szegény zenekar próbázzat, próbázzat, hogy néha egy-egy temetésen bizonyíthassa még meglévő tudását.”²⁶

Derűs évek: vadaspark a Dolinkában

Külön fejezet a Dolinka történetében a vadaspark, minthogy a liget látogatottságát nagyban növelte az állatok betelepítése, az akkoriban még vidéken különlegesség-számba menő kisállatkert létesítése. Gyermekek és felnőttek egyaránt hamarosan megkedvelték azt, és szívesen álldogáltak, nézelődtek a ketrecek előtt és körül.

Létesítésének ötlete nem tudni pontosan, hogy személy szerint kinek a nevéhez fűződik, de az első lépés az volt, hogy a Szervezők engedélyt kértek és kaptak a Nógrád Megyei Tanács Mezőgazdasági Osztályától egy vadkacsa, két-két vadliba és szarvas, négy-négy mezei nyúl és őz, hat-hat fácán és fogoly kisállatkertben való tartására. A hatósági előírások szerint az állatok kezelésével és gondozásával képzett szakembert kellett megbízni és biztosítani kellett a normák szerint előírt takarmány mennyiségét és minőségét is. A további állatfajták beszerzését pedig az állatkerttől, erdőgazdaságtól és vadásztársaságtól javasolták.

Az állatok megfelelő körülmények között tartása, a szakszerű feltételek megteremtése nem ment egykönnyen, s máról-holnapra. A *Nógrád* napilap 1996 szeptember közepén még a „kínok kertjének” titulálja a vadasparkot, s az aláírás nélküli cikkből több mint féltucat elpusztult állatról, szomorú állapotokról, biztató ígéretekkel szerezhet tudomást az olvasó. Tóth Pál, az acélgyár munkásellátási osztályának vezetője szerint rövidesen elkészül a téli madárszállás, szakszerű lesz az állattartás és igazi kis állatkert létesül.

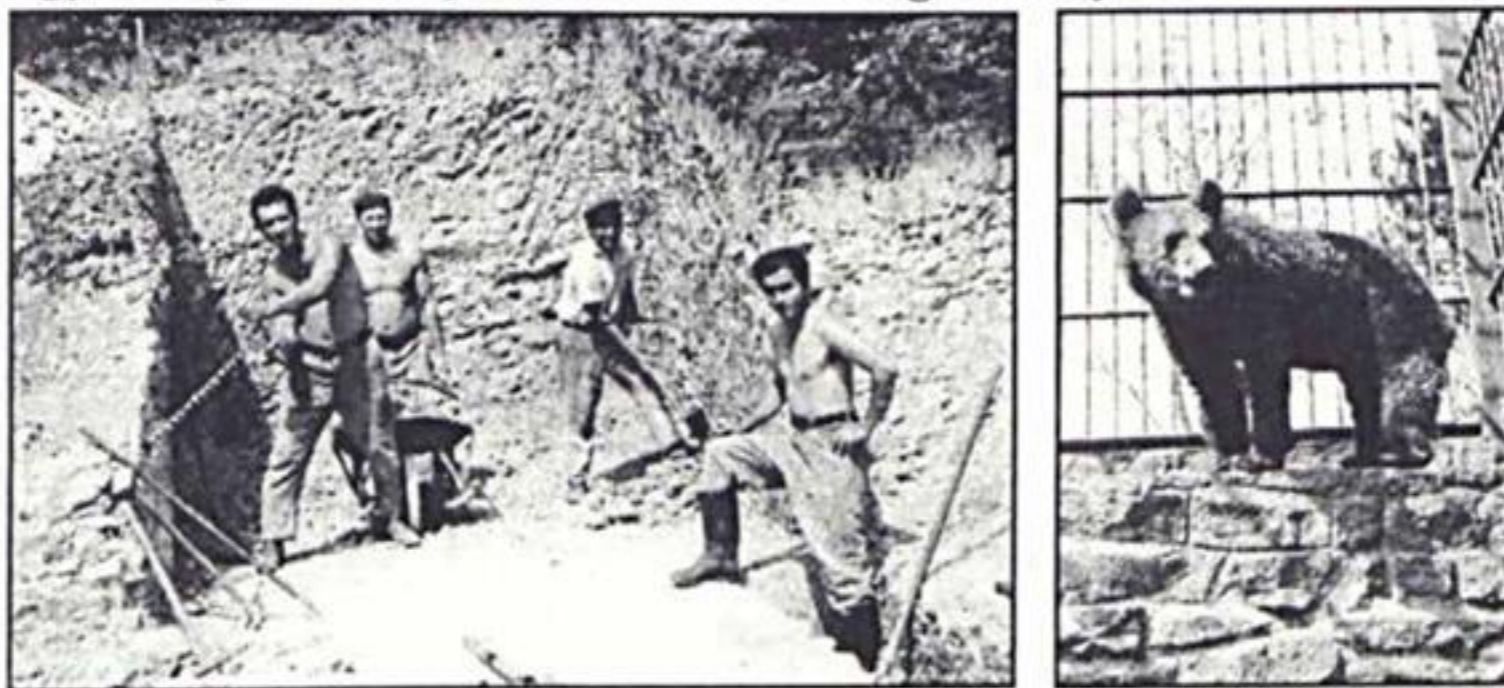
Valóban javultak is a körülmények, az állatállomány pedig tovább gyarapodott, hamarosan már látható volt közöttük gólya, barna kánya, páva, gyöngytyúk, róka és számos szép és értékes galamb is. A Mecseki Kultúrpark 1967-ben küldött egy kis pulikutyát és négy vizslát. Most már mindegyik kis állatnak ketrecek, megfelelő elhelyezést és ellátást biztosítottak.²⁷

Ezt támasztja alá prof. dr. Anghy Csaba, a fővárosi állatkert főigazgatójának 1967. évi látogatása a Dolinkában, aki meglepődött a létesítmény láttán. Azon meg egyenesen elcsodálkozott, hogy az őzek itt a vadas parkban szaporodtak, minthogy az máshol nemigen történt meg. Mint mondta, ez csak azért volt lehetséges, mert a Dolinkában szinte természetes környezetben vannak.²⁸

A tudós professzor számos jó tanáccsal látta el az acélgyári Szervezőket, s a látogatáson résztvevő városi tanács művelődési osztályának előadóját, Csongrády Bélát. A szervezők lelkesednek, nagy terveket szőnek, az állatkert igazgatója bölénypárt ígér a vadasparknak, segít a számvetésben. A *Nógrád* újság a Szervezőkkel együtt áradozik, a mackók völgyéről ír, bölényeket lát a láthatáron és osztozik az álmokban: névtelen tudósítója csinos vadaskert helyett már egyenesen egy szép állatkertről kíván beszámolni.²⁹

A neves szakember látogatása végén a következőket veti papírra: „Meleg barátsággal üdvözlöm a Zója-ligeti állatkert alapítását úgyis, mint a 101 éves budapesti ZOO főigazgatója, úgyis, mint a vidéki állatkertek szakfelügyelője. Fortes fortuna adjuvat – a bátrakat segíti a szerencse is!”

Sok érdeklődőt vonzott a kétszintes tónak a varázsa, a fölötte lévő építménnyel, amit a látogatók elneveztek a sóhajok hídjának. Látható volt itt pézsma és vadkacsa, vízi csirke és szárcsa és a tóban természetesen – részben az előbbi kis állatok táplálékként – nyüzsgtek a halak. (Az akkor még létező gyári tóból telepítették át ide a kis vörös vagy arany halakat.) Látható volt itt még néhány teknősbéka és japán liba is.

A bányamentők barlangot építenek a szibériai barna medvének

(Forrás: Nógrádi Történeti Múzeum Fotótára)

A közönség kedvence volt az a szibériai barnamedve, amelyet az SBTC 1968-ban egy szibériai turnéján kapott, s amelyet a küldöttség vezetője, a Szénbányászati Tröszt

vezérigazgatója, Pothornik József (aki az akkori időkben egyáltalán nem melleleg a MSZMP Központi Bizottságának tagja volt) a vadaskertnek ajándékozott. A medvebocs elhelyezéséhez a Dolinka főbejárattól észak-keletre eső sűrű erdős domboldalában a bányamentők kialakítottak egy megfelelő barlangot, az acélgyár dolgozói pedig egy ketrecet. Az utóbbiba beépítettek egy mászófát, hintának felfüggesztettek egy autó-gumiabroncsot, s csordogáló ivóvizet is biztosítottak a kedvenc állat komfortérzetének biztosításához.

A kis bocsból hamarosan nagy medve lett, úgy, hogy állítólag már gondozója, Vadas Pista bácsi sem bátorkodott bemenni a ketrecébe. A felnőtt Miska medve magányosságát megszüntetendő kapott egy kárpát-ukrajnai nőstény barna medvét, akivel egyre jobban érezte magát, s idővel talán az utódok is megszülettek volna...

1968 őszén reményteljes összefogásról szólnak a hírek és további biztató elképzelések látnak napvilágot. „Fejlesztik a salgótarjániak közkedvelt szórakozóhelyét, a Zója-ligetet. A városban lévő nagyüzemek közös támogatást adnak a fejlesztéshez. Korszerűsítik az állatkertet. Megfelelőbb helyre telepítik. Az állatoknak karámkokat készítenek és rendszeres állatorvosi kezelést kapnak. A ligetet bekerítették... díszfákat telepítenek...”³⁰

1969 tavaszán – mint ahogy mindig is – ragyog a nap a Dolinka felett, ám ez ekkor akár szimbolikusan is értendő, ugyanis a ligettel kapcsolatban már-már grandiózus tervekről számol be a megyei napilap. „Salgótarjában a Zója-liget arborétummá fejlesztéséről tárgyalt tegnapi ülésén a városi tanács végrehajtó bizottsága... A modern kiképzésű park Salgótarján egyik érdekessége, a liget területe mintegy 15 hektár. Ebből belterjessé vált 3–4 katasztrális hold, a többi terület rendezetlen. Mivel az arborétummá fejlesztés társadalmi igény, a rendezést most tervszerű, tudományos alapokra helyezik... Parkerdővé alakítják át a tervek szerint a Zója-liget környékét is. A rendezés nyomán a környezet szebbé válik és értékes színfoltja lesz a városnak...”³¹

S álljon itt még egy szép, szinte lírai hangvételű visszaemlékezés, mit is jelentett a 60-as, 70-es évek Dolinkája az acélgyáriaknak, ahogy azt egy fiatal lány anno megélte és immár felnőtt fejjel és némi nosztalgiával – édesapjának és a kornak is emléket állítva – felidézi:

„Május eleje van... Szép az idő (érdekes, régen mindig szép volt az idő). Mögöttünk a Huzalmú dolgozói. Tudom, mert amikor reggel elindultam, láttam a fákra szögezett kis táblákon az üzemek neveit. Én már csak felnőtt koromban utáltam meg a felvonulásokat, gyermekként rajongtam értük. Végül is fogalmam sem volt, mire való az egész cécó. Szokás? Csak? De utána majális volt a Dolinkában. Édesapám, te mindig elláttál bőségesen kétforintosokkal, tombolára, meg horgászatra, lövészetre. Később volt ott egy kis lövészbódé, ahol komoly, véres „mérkőzéseket” vívtunk, míg a vasárnapi kirándulásokon főtt a gulyás vagy a pörkölt. A Dolinka volt a mi nyaralónk, vidéki birtokunk – hétfégi garden partyk, hétköznapi szalonnasütések helye, vadregény, néha állatkert, frissen festett hinták fogadtak, befogadtak. Ezen a másik képen ott áll a „hajó-hinta”. Ide pakoltak minket, ördögfiókákat. Mind befértünk. Olyan örökös darabnak látszott. Ültünk a padlóján, a nagyfiúk álltak az üléseken a vasláncba kapaszkodva hajtották. Az éjig szálltunk.

Végül leugráltunk a földre, kinyaltuk a bográcsok alját, aztán újra irány az ég. Harsogva énekeltünk, míg anyáink likőrt kóstolgattak, apáink söröztek; állhatatosan és rendületlenül söröztek. A délutáni focimeccs a poros salakos pályán zajlott.

Mi már kókadoztunk a sűrű porral, túlevél illattal párolgó nyárban. Ittuk a zavaros (de házi, azért jajdefinom és amúgy a nagymama csinálta) málnaszörpöt. Csak este keveredtünk haza. Néha még láttunk valamit a Futrinka utca történeteiből, de legtöbbször bágyadt mosdások után mély öntudatlanság szakadt ránk.

A Dolinka pedig a következő héten is várt. Mi pedig mentünk. Vittük az olvadás szalonnát, a méregerős zöldpaprikát. Vittük a gyermekkorunkat, nevetésünket. Néha a festékes vödröket, szögeket, mert apáink, anyáink tartották rendben ezt a helyet. Május elejére – talán valami brigádmunka, vagy KISZ (?) felajánlás tárgyaként – rendbe rakták, kitakarították; néha új hintákkal leptek meg minket. Aztán elnéptelenedett a liget. Felnőttünk, ti, édesapám megöregedett. Az Acélgár kiürült. Tíz éve nem jártam a Dolinkában. Nem bírnám nézni gyermekkorom porló romjait. A mai gyerekek töredezett köveken, mocskos játszótéren bicikliznek, a szalonnáról pedig kiderült, hogy egészségtelen.”³²

Borús ég lesz a Zója-liget felett

Ám Fortuna lassan eltávolodni látszott a vadasparktól. A bajok először a felső tónál mutatkoztak: a beton alatti agyagréteg nem érte el a kellő vastagságot, nem tudta a vizet kellő mértékben megtartani, az lassan szökni kezdett, pótlása körülményes, munkaigényes és költséges is volt. A megsaporodott állatállomány etetése, szakszerű gondozása, megfelelő körülmények közötti tartása – az ekkor már lassan növekvő árak miatt is – mind költségesebbé válik. Az ígéretek és elképzelések ellenére – a városi tanács napvilágot látott tervei, nagyüzemek segítségnyújtása stb. – érthetetlen módon sem a megyei, sem a városi tanács nem járul hozzá a fenntartás költségeinek enyhítéséhez. A vállalatok nemhogy összefognának, de elfordulnak, egyedül a Szénbányászati Tröszt juttatott egy ideig havi 500 forintot az általa adományozott medve élelmezési költségeire.

S egy félévvel azt követően, hogy a városi tanács végrehajtó-bizottsága kétszer is tárgyalta a Zója-liget fejlesztéséről, mint derült égből a villámcsapás röppent fel a hír: kimondták a vadaskert feletti halálos ítéletet.

„...A vb indokoltnak tartja a liget fejlesztését, amelyet a városközpont átépítésével párhuzamosan, annak részeként kell végrehajtani. Jóváhagyták, hogy ezt a területet a tanács vegye kezelésbe, készítsenek költségvetést a fenntartására... Az egyenes és közérthető határozat óta csaknem félév telt el, s most mégis az a hír járja, hogy megszüntetik az állatkertet... Vajon hol akadt el ennek a jó határozatnak a végrehajtása?” – kérdezi a *Nógrád* cikkírója, s vetették föl aggódva akkoriban a város lokálpatriótái és természetszerető lakói is.³³

A városi tanács képviselője hamarosan cáfol, válasza azonban már nem igazán megnyugtató: „A végrehajtó bizottság által hozott határozat végrehajtása nem akadt meg, tekintettel arra, hogy... tárgyalások folynak a Zója-liget tanácsi kezelésbe vétele és a liget területének bővítése érdekében... A kezelésbe vétel idejét az 1970. év utáni időszakban határozta meg...Addig a liget és az állatkert fenntartásáról a Kohászati Üzemeknek (az acélgár jogutódjának elnevezése - B.O.) kell gondoskodnia.”³⁴

Csakhogy időközben jelentős változások következtek be a magyar gazdaságban (1968 az „új gazdasági mechanizmus” éve), előtérbe kerültek az árú- és piaci viszonyok,

megkezdődött egy bizonyos verseny a kohászati termékeket gyártó cégek között. Mindez kihatott az acélgyár vezetésének gondolkodására, fejlesztési politikájára, gazdasági koncepciójára, az üzemek profiljára, energiagazdálkodására, gyártmány-struktúrájára. A '70-es évek elejére „Tisztázódott a Salgótarjáni Kohászati Üzemek jövője. Termel a Dexion-Salgó üzem, további előrelépés történt a víz- és energiaellátás megoldásában, megindult a gyár további 500 millió forint értékű fejlesztése...”³⁵

Ám a helyzet bonyolultabb volt, mint az a jól fésült pártbizottsági értekezletek előterjesztéseiből kitűnt. A változó és megújuló gazdasági vezetés szigorú pénzügyi politikával, költségcsökkentésre irányuló intézkedésekkel a termelésre, az értékesítésre, a konkurenciára koncentrált és nem a Dolinkára figyelt, utóbbi tizedrangú kérdéssé vált, a vadaspark támogatását egyre kevésbé – később egyáltalán nem – kívánták fenntartani.

Eközben, pontosabban 1972-ben a város vezetése némiképp meglepő és még inkább paradox módon – saját korábbi álláspontjával is némileg szembekerülve – úgy döntött, hogy a Zója-ligetet a mostani Kistarján út feletti erdőrészig kibővíti és egy hatalmas parkerdőt hoz létre. A terv megalapozatlansága rövid idő alatt kiderült, minthogy hamarosan éppen az ellenkezője történt: a kisállatkert a felszámolás sorsára jutott. Orlik Feri bácsi szinte sírva meséli, milyen szívszorító látvány és érzés volt, amikor megkezdtek az állatok elszállítását.³⁶

„Az 1972-es év szomorú, szívszorító volt számomra, mivel felszámolták a vadaskertet és sajnos ehhez még nekem is segédkezni kellett. Természetesen volt, amivel egyet kellett érteni, de a teljes felszámolással nem. Legalább a pávákat, a galambokat, fácánokat meghagyták volna. Sajnos nem így történt” – írja visszaemlékezéseiben Orlik Ferenc.

Tőle tudjuk azt is, hogy az állatok hová kerültek. A legtöbbjük – így például a medvék, az egerészölyvek, a baglyok, az őzikék, a tengeri malacok, a fehér patkányok és egerek, egy-egy gímszarvas, vadmacska és borz – a budapesti állatkertben talált otthonra. A Nógrádi Szénbányák Gyurtyános-ligetébe telepítették át a fácánokat, a pávákat és egy őzbakot. A nyulak egy részét az akkori MESZÖV-nél értékesítették, a többi kisállatot a legtöbb társadalmi munkát végző brigádok kapták meg.

Az egykori madárház

A Dolinka jelenleg

(Forrás: Nógrádi Történeti Múzeum Fotótára)

Ezzel a vadaspark felszámolása megtörtént, nyomában csak keserű szájjal tudomásul vett, mégis szép emlékek maradtak. A természetet és az állatokat kedvelő, a Dolinkába rendszeresen kijáró tarjaniak többsége értetlenül állt a történetek előtt,

mert meggyőző magyarázatot nem kapott. Az azonban pregnánsan megmutatkozott, hogy a városi tanács testületi és személyi vezetése ez alkalommal sem tudott eredményesen együttműködni a nagyüzemek vezetőivel. Az összefogás eredménytelensége végül a vadaspark – a fenntartásához szükséges anyagi eszközök hiánya miatt – elkerülhetetlenné vált felszámolásához vezetett.

A Dolinka felett az ég beborult, és ez még akkor is igaz, ha a vállalat vezetése igyekezett legalább a park életképességét megőrizni, a rendet és a tisztaságot továbbra is fenntartani. A gyári kollektívák rendszeresen éltek a Dolinka nyújtotta lehetőségekkel, a lemez-épület és a büfé különböző összejövetelekre, a különböző szervezeti egységek munkaértekezleteinek, baráti társaságok ünnepségeinek (kitüntetések átadása, névnapok) megtartására, esetenként sportrendezvényekre történő igénybevételével. A városból és környékéről kilátogatók, kirándulók és természetkedvelők, kikapcsolódni vágyó emberek száma azonban látványosan lecsökkent.

A '70-es évektől mintha a média mostohagyereke lenne a Dolinka, a legritkább esetben kerül homlokterébe. Nyilván nem a tömegkommunikáció figyelmének tudatos visszafogottságáról, megcsappant érdeklődéséről vagy éppen annak hiányáról, sokkal inkább a Dolinka eseménynélküliségéről, az olvasóközönség érdeklődésére számot tartó történések és hírek hiányáról van szó. Két évtized alatt – a '70-es évektől a rendszerváltásig – alig néhány írás foglalkozik a Dolinkával, jobbra akkor is csak a május elsejei ünnepségekkel összefüggésben, vagy egy-egy rendezvény, sportesemény kapcsán.

Így a megyei napilap 1973 év végén megjelent egyik számának *A dolgozók továbbra is igénylik a testkultúra ápolását* című írásában olvashatjuk, hogy az SKÜ átszervezett tömegsportbizottsága 1973-ban a Zója-ligetben a madárházban bonyolította le az asztalitenisz bajnokságot. Egy további érdekes hír is szerepel a lap írásában: „Említést tettek továbbá arról, hogy megkezdődött az erdei tornapálya építése. Ennek átadására jövő év márciusában kerül sor. A tömegsportbizottság kifejezte azt a reményét, hogy az erdei tornapálya újabb dolgozóknak teremt majd sportolási lehetőséget.”³⁷ A *Nógrád* nem tudott beszámolni a sportbizottság reményeinek beteljesüléséről, vagy a tornapálya nem készült el, vagy ha igen – e sorok írója sem látott ilyen épített tornalétesítményt –, nem keltette fel a dolgozók érdeklődését.

Ugyanez a lap 1977 közepén *Ifjúmunkás napok Salgótarjában* címmel arról számol be, az öt napig tartó rendezvény záróünnepségének helyszíne a Zója-liget volt. Ebből az alkalomból a fiatalok amatőr művészeti bemutatójára és a Juventus együttes koncertjére került sor.

A '80-as években a Zója-liget, az egykor kedvelt kirándulóhely a média számára feledésbe merült. Sőt a vállalatról, a Salgótarjáni Kohászati Üzemekről magáról is kevés hír jelenik meg, az sem igazán szívderítő. A gyár akkori vezérigazgatójával, Ürmössy Lászlóval e sorok írója készített egy nagyobb lélegzetű interjút, íme egy részlet a beszélgetésből:

„...a kohászati ágazat egyre nehezebben tudott megfelelni a gépipar minőségi követelményeinek, energiafelhasználása igen magas, rendkívül költségigényes volt. További rekonstrukcióra lett volna szükség, de a fejlesztésekre fordítható pénzeszközök egyre csökkentek. Nap mint nap folytak a tárgyalások, a megbeszélések a minisztériumban és a szakmai fórumokon, de a holtpontról nemigen tudtunk elmozdulni. Drasztikus intézkedésekre lett volna szükség, de ezt a párt vezető testületei nem

vállalták fel.”³⁸ Teltek múltak az évek, a SKÜ vegetált, a tavasszal még mindig csodálatos természeti szépségű, bár egyre inkább elhanyagolt és magára hagyott Zója-liget maga is levegőért kapkodott. Így érte mindkettőt 1990-ben a Magyarország számára korszakos jelentőségű rendszerváltás...

JEGYZETEK:

1. Salgótarjáni Új Almanach. Salgótarján, 1997. Nógrádi Történeti Múzeum Baráti Köre, 242.
2. Vertich József: Hol van már a gyár, meg a régi szép telepünk. Salgótarján, 1993. 33.
3. Salgótarjáni Új Almanach, Salgótarján, 1997. Nógrádi Történeti Múzeum Baráti Köre, 243.
4. Ugyanott: 244.
5. Nevét Czene Gyula, Salgótarján város képviselőtestületének tagja, a közelmúltban alakult Dolinkáért Egyesület elnöke említi 2005. június 3-án, a környezetvédelmi világnap alkalmából a Dolinkában megtartott ünnepségen elmondott történeti megemlékezésében.
6. Szvircsek Ferenc: Salgótarjánban éltek és alkottak. Borbély Lajos. Salgótarjáni Új Almanach II. Salgótarján, 2002. Nógrádi Történeti Múzeum Baráti Köre, 239–242.
7. Horváth István: Forrongó XX. század Nógrádban. Salgótarján, 1999. 85.
8. A Munka, 1938. július 16., 1.
9. Vertich József: i. m.: 33.
10. Szvircsek Ferenc: i.m.: 247–248.
11. Vertich József: i.m.: 35.
12. Salgótarján története. Salgótarján, 1972. 204.
13. Orlik Ferenc: A Dolinka (Zója liget). Salgótarján, 2001. Kézirat.
14. Vertich József: Tarjáni emlékképek. Salgótarján, Balassi Bálint Megyei Könyvtár. 2002. 92.
15. Várják magyar szívvel a Salgótarjánba érkező külföldi cserkészeket. A Munka, 1933. augusztus 5., 1.
16. Ugyanott: 1934. április 7., 3.
17. Salgótarján története. 203.
18. Salgótarján története. 282.
19. A ligetből is tüntessük el a régi neveket. Szabad Nógrád, 1950. április 22., 4.
20. Tóth Anna: Háttér – kép nélkül. Palócföld, 2002. salgótarjáni különszám, 388.
21. Orlik Ferenc: i.m.: 1.
22. Czene Gyula idézett beszéde (lásd jegyzetek 5.)
23. Orosz: Parkerdő készül. Tarjáni Acél, 1964. július 24.
24. A továbbiakban alapvetően Orlik Ferenc idézett pályamunkájára támaszkodom, illetve felhasználom annak korábbi változatát, a Tarjáni Acél c. üzemi lapban először 1992. július 24-én megjelent A Dolinka... I–IV. c. sorozatát.
25. Vertich József, i.m.: 34.
26. Ugyanott: 34–35.
27. Állatkert lesz A „KÍNOK KERTJE”. Nógrád, 1966. szeptember 15., 6.
28. Czene Gyula idézett beszéde
29. „Minta állatkert lehetne a Zója-ligeti vadaskert”. Nógrád, 1967. október 7., 3.
30. Fejlesztik a Zója ligetet. Nógrád, 1968. szeptember 4., 6.
31. Arborétum lesz a Zója liget. Nógrád, 1969. március 18.
32. Tóth Anna: i.m.: 390–391.
33. Pádár András: Hol akadt el a határozat. Nógrád, 1969. szeptember 28., 3.
34. Nógrád, 1969. október 16., 5. A Zója liget sorsáról címmel Az olvasók fórumában „Válaszol az illetékes”: Lantos László, a városi tanács vb. mezőgazdasági és élelmezési csoportjának vezetője.
35. Salgótarján története, 314.
36. Czene Gyula idézett beszéde
37. Nógrád, 1973. december 28., 3.
38. Baráthi Ottó: „...jóformán nem volt a gyárnak szellemi kapacitása” Beszélgetés Ürmössy László nyugalmazott vezérigazgatóval. Pályamunka a Palócföld c. folyóirat által kiírt Madách-pályázatra. Salgótarján, 2002. (kézirat)

NYILAS ATTILA

A semmi túlpartján

Jasper Gyula emlékére

Úgy látszik, nekem mindenből több volt vagy van. Apából például legkevesebb kettő: a vér szerinti apám, s aztán az, aki örökbe fogadott és fölnevelt. Vagy keresztapából: vallási értelemben egyik velemkorú barátom lett a keresztapám, mikor tizennyolc évesen megkeresztelkedtem, az igazi azonban, tulajdonképpen úgynevezett névadó szülőm, születésem napjától halála napjáig biztos támaszom Jasper Gyula volt. Sőt meg kell, hogy mondjam, apáim sorába is beletartozik ő. Úgy alakult, hogy nekik keresztmamámmal nem lett saját gyerekük, talán ezért is tudtak annyit törődni velem, mint más sokszor a gyerekével sem. Szerető otthonuk mindig nyitva állt előttem. Egyik legkorábbi emlékképem az, hogy náluk vagyok kisgyerekként. Miután szüleimmel Kelenföldre költöztünk, egy idő múlva ők is itt vettek lakást, és biztos vagyok benne, választásukban az is közrejátszott, hogy a közelünkben legyenek. Keresztapámhoz bármi bajomban fordulhattam, segített jó szóval, ha hagytam, tanáccsal, s ha nem, akkor is meghallgatott türelemmel. Megvendégelték, kiegészítették zsebpénzemet és ruhatáramat. Keresztapámtól kaptam a legjobb csizmám, bőrtáskám és bőrdzsekim. Ő kerített orvost mandulaműtétemhez, ő vitt el életem talán legjobb hangversenyére, melyen Bernstein a *Zenét* vezényelte Bartóktól. Náluk

vettem föl a *Wish You Were Here* című Pink Floyd-lemezt, tőlük kaptam legkedvesebb mesekönyveim. Keresztapámtól hallottam először Fernando Pessoa-ról, és mély nyomot hagytak bennem a Szentírásról folytatott kamaszkori beszélgetéseink. Részben nekik köszönhetem, hogy a költői pályát választottam, s ők vittek autóval a templomhoz esküvőm napján. Tudom, nagyon szerette volna megérni leányom, „keresztunokájuk” születését, de ez – nem egészen két hónap híján – nem adatott meg nekünk. Halála előtt egy héttel láttam utoljára, már nem volt teljesen magánál. Próbáltam rávenni, hogy lássa el kézjegyével friss kötetét, de nem tudott már írni, s félre is értette, mit szeretnék, azt mondta, megpróbálnak segíteni; utolsó hozzám intézett szavait ugyanaz a szeretet hatotta át, mellyel mindvégig viseltetett irányomban.

Ki volt Jasper Gyula azon kívül, hogy a keresztapám? Nincs itt elegendő terem arra, hogy életéről részletesen beszámoljak. Pearl Harbor napján született, 1941. december 7-én, Pápán, s egy napon hunyt el II. János Pál pápával, 2005. április 2-án, Budapesten. Részben szép, részben viszontagságos gyermek-kora volt, az intézetet is megjárta. Az 1956-os forradalom már Budapesten érte mint ipari tanulót. Csatlakozott egy fegyveres csoporthoz, minek következtében

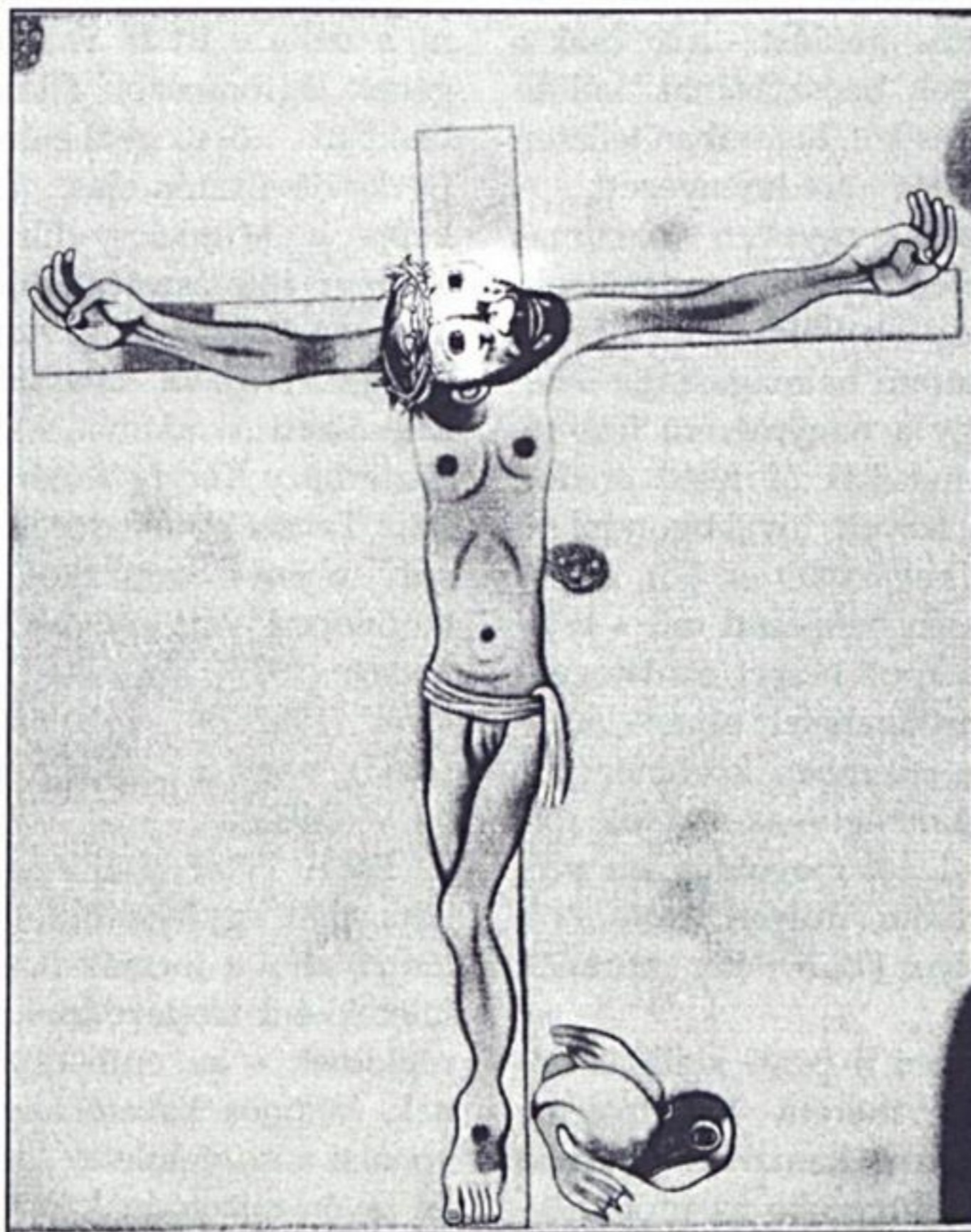
16. életévét börtönben töltötte be. Kiskorúként egy évre ítélték, amiből 8 hónapot le is töltött, de priusza egész sorsára rányomta bélyegét. Miután kitanulta a lakatos szakmát s leérettségizett esti tagozaton, nemcsak főiskolai felvételijén volt előre kihúzva a neve a jelentkezők listáján, de munkahelyről is bocsátották el pártfunkcionárius utasítására. Nekem nagyon helyesen nem beszéltek erről, féltő, hogy kikotyogtam volna alkalmatlan helyzetben, csak 1989 táján értesültem 56-os múltjáról, melyet azután is igen szerényen kezelte, s a társadalmi megbékélés elkötelezett híve volt – én pedig így még büszkébb rá. A nehézségek ellenére valahogy mégis megvetette lábát az életben. Sok munkahelyen megfordult, fizikai munkát is végzett, egyik ujjának felső percét egy csille vágta le, a legtöbb időt azonban a reklámszakmában töltötte. Volt az a reklámfilm, hogy a régi szekrény nem fér be az új lakásba – azt például, úgy tudom, ő rendezte, bár nem a saját neve alatt, arra nem volt módja. Jó kedélyétől semmi sem tudta megfosztani, vagy csak ideig-óráig. Szívesen emlékezett vissza lengyelországi útjára, ahol mint magyart és mint ötvenhatost nagy szeretettel fogadták, kicsit kárpótolták sérelmeiért. Társasági ember volt sok barátal, akik számíthattak rá. Nagyon szerette a zenét, könyvet készült írni rokonáról, Jasper Belláról, a világhírű operaénekesről. Gyűjtötte könyvéhez az adatokat, s még sok mást is gyűjtött, tengeri herkentyűket, kristályokat, zsebórákat, antik apróságokat, látványuk hozzájárult otthonuk melegéhez. Huszonöt éves korában nősült meg, és kevés olyan harmonikus házasságot láttam, mint az övékét, ezért is érzem sorsszerűnek, hogy éppen házassági évfordulójukon hunyt el.

Jasper Gyulának nemcsak a filmhez volt érzéke, rajzban és írásban is tehet-

séges volt, ám úgy gondolom, a legutóbbi volt számára a legfontosabb. Nem értelmiségi családból származott, saját elmondása szerint a börtönben kezdett verset írni, ahova édesanyja bevitt neki egy Ady-kötetet. A börtön elsőrendűen nem témát adott számára, hanem hirtelen érettséget a megszólaláshoz. Az avantgarde hatását mutató korai versei szerintem korszerűek voltak a maguk idejében, ma is hatnak frissességükkel, talán akkor állt legközelebb az élvonalhoz. Első versei a *Peremváros* című pestlőrinci lapban jelentek meg 1965-ben. Néhány kudarc, az irodalmi életre való szocializátlansága, hátrányos megkülönböztetése, viszolygása bizonyos elvárásoktól s az élet gondjai ugyan elterelték őt a költői pályától, de lelkében szilárdan élt az igény a költői kiteljesedésre. Hol nem írt, hol későbbre halasztotta a kezdemények kidolgozását, s ahogy mentek az évek, csak gyűltek, gyűltek félkész vagy kész, de kiadatlan versei. Több költőbarátja volt, közülük én emlékezetem szerint csak Rozgonyi Ivánnal találkoztam. Rozgonyi költészete az Újhold esztétikai iskolájához kötődik, szigorú formai igényeket támasztott mind saját, mind keresztapa verseivel szemben, s így amellet, hogy fontos szellemi társ volt számára, némiképpen talán hátráltatta is őt a kibontakozásban. A '80-as évek második felétől, talán összefüggésben a politikai légkör enyhülésével, keresztapa szórványosan jelentkező lapokban, folyóiratokban. Úgy sejtem, a *Somogyi Néplap* viszonylag rendszeres szerzője lehetett, később pedig – már az ország demokratizálódása után – jelent meg verse a veszprémi *Naplóban*, *Fejér Megyei Hírlapban*, *Élet és Irodalom*-ban, *Árgusban*, *Pannon Tükörben* és a *Napútban* is; a *Palócföld* 2005. évi 2. száma két posztumusz versét közölte. Költői pályájának utolsó, felívelő szakaszát –

és talán ennek köszönhető, hogy itt egyáltalán költői pályáról beszélhetek – egy néhány évvel ezelőtti súlyos szív-műtét előzte meg, mely rádöbbenette, hogy kevés az ideje. Miután úgy-ahogy fölépült, nagy elszánással kezdett hozzá első kötetének összeállításához, mely *A semmi partján* beszédes címmel 2002-ben jelent meg a budapesti Regiszter Kiadónál. (Anyaga megtalálható az Interneten, a „<http://members.chello.hu/jasper.gyula/main.html>” helyen.) Irodalmi tevékenysége megélénkült, kötetbemutatókat szervezett, kapcsolatot keresett az irodalmi élettel, s a székesfehérvári székhelyű Vörösmarty Társaságban lelte meg a számára otthonos irodalmi

közeget, második kötetét, *A csend hangját* 2003-ban már a Vörösmarty Társaság jegyezte. Harmadik kötete, a *Körforgás* saját tematikus válogatása régebbi és újabban befejezett versei közül, az évszakok szerinti elrendezésben. Ez megint a Regiszter Kiadónál jelent meg, alig valamivel halála előtt. Jasper Gyula nem lett nagy költő, de valószínűleg nem is az volt az elsődleges célja, hogy azzá váljon, sokkal fontosabb volt számára, hogy az egyes embert megszólítsák versei, s ezt sokan vissza is igazoltuk. Megjelent kötetei fényében ugyanazt mondhatom költészetéről, mint az életéről: csendes líraiság, szelíd szeretet hatotta át.

Földi Péter festménye

NAGY IMRE

Az égnek emelt bőrrosta

Földi Péter kiállításairól

A 2005-ös esztendő első felében, egymást követően két helyszínen volt egyéni kiállítása Földi Péter festőművésznek. Április-májusban a szegedi Móra Ferenc Múzeum időszakos kiállítóterme, június-júliusban a budapesti Szinyei Szalon adott otthont a kiállításoknak. A két kiállítás – bár anyagában mutatott jelentős átfedést – már csak a kiállítóhelyiségek beosztásának különbözősége miatt is két, hatásában teljesen eltérő bemutatót eredményezett. A szegedi kiállítás egyetlen hatalmas térben igyekezett sajátos rendezői elv szerint megidézni a Földi Péter-i festői valóságot. A terem belmagassága lehetővé tette, hogy a nagyméretű festmények egyikét-másikat (a festő eredeti képkoncipiálói terveit továbbgondolva) egymás fölött helyezzük el. Sőt, a *Bőrrosta* című frissen befejezett mű a bejárati ajtó fölött kapott helyet, s a látogató csak akkor merítkézhetett annak tanulságaiból, ha a teremben körülnézve – már-már kifele menet – az ajtó felé fordult. Ez a rendezői megoldás azt próbálta rekonstruálni, milyen lenne az a belső tér, amelyet Földi Péter muráliák díszítenek.

Ezzel szemben a pesti kiállítás három lakószoba méretű kiállítóterme különös hangulatú kamarakiállításban állította új összefüggésbe az utóbbi öt-tíz év nagyméretű festményeit.

Földi Péter egyéni, csak reá jellemző festői stílusával és képi világával a 70-es évektől jelen van a kortárs magyar képzőművészetben. Ez a hangsúlyos jelenlét azért is különösen elismerésre méltó, mert az Egri Tanárképző Főiskola rajz szakának elvégzése után visszatért szülőfalujába, Somoskőújfalura tanítani, s azóta is itt él. Szakmai elismertségének legfontosabb állomásai az alábbiakban összegezhetőek: 1978-ban Derkovits-ösztöndíjas, 1987-ben megkapja a Munkácsy-díjat, 1993-ban a Magyar Művészetért díjat, 1999-ben a Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztjét. Tagjává választotta a Magyar Művészeti Akadémia, s 1995 óta az egri Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Rajz Tanszékének docense. Munkásságát olyan korszakos, mára már ikonikussá vált művek jelzik, mint a *Kondás* (1979), a *Karám* (1982), a *Forrásvidék* (1982-83), a *Fölmagzott hagymák* (1983), vagy a „*Nyitva van az aranykapu...*” (1983).

Földi Péter munkásságának ezt a korszakát egyfajta oldott festőiség jellemzi, ahol a formák határozott színfelületekként tételeződnek, és képei szereplőinek – az embereknek, madaraknak, különös keveréklényeknek – körvonalai a színfelületek találkozási vonalainak révén rajzolódnak csak ki. A kilencvenes években – az olajfesték hígítóitól

kialakult allergiája miatt – vizes alapú gyalakkal készíti műveit. Ez a technika festői stílusát grafikus jellegűvé teszi, festményei monochromak lesznek, s felerősödik képein a kontúrvonal és a belső rajzolat szerepe. Vizes oldatú fapáccokkal is kísérletezik ekkor, s olyan egyedi színvilágú és technikai megoldású munkák születnek, mint a *Menekülés sötétedés után*, *Betlehem*, *A kondás felesége*, vagy a *Csillagnézők*.

A budapesti kiállításon azonban csak olajfestmények szerepeltek, és azok adták a szegedi kiállítás hangsúlyát is. Ezek a művek az utóbbi öt-tíz évben készültek, s a legrégebbi közülük a *Vetésforgó* (1995-96) volt. Szerepeltek emellett olyan művek is, amelyek országos tárlatokon (Hódmezővásárhelyi Őszi Tárlat, Szegedi Táblaképfestészeti Biennálé) debütáltak, de együtt még soha nem voltak kiállítva. Így került egymás mellé az 1994-96 között készült *Fészket lépő* és a *Macska a vasúti sínen* a 2000-es *A halász felesége és a hal fia* című nagyméretű festménnyel, a 2002-03-as „*Én Istenem, én Istenem...*”-mel, vagy a 2003-as *Hajléktalannal*. A kiállítás legtanulságosabb műve az az öt festmény volt, mely ezen a két kiállításon szerepelt először. Vizsgálatuk egyértelművé teszi, hogy Földi Péter festői megoldásai keményebbé, markánsabbá váltak. Ez elsősorban a kontúrvonalak megerősödő szerepében érhető tetten, de színhasználata is módosult. Szívesebben építkeznek nagy, egynemű – gyakran mély árnyalatú – színfoltokkal, amelyek intenzív érzelmi töltést kölcsönöznek műveinek. Egyre gyakoribb, hogy komor sötétkékekkel vagy mély feketével festi képei háttérét. Földi Péter képi világa keményebbé vált – de hiszen a mi világunk is keményebbé vált az utóbbi tíz-tizenöt évben. Ezzel az érzelmi-pszichikai jelleggel párhuzamo-

san azonban egy másik változás is dokumentálható műveiben. Míg a nyolcvanas évek Földi képeire az egy-két szavas címek voltak jellemzőek, addig az utóbbi évek munkáin a hosszú, már-már leíró jellegű címek válnak uralkodóvá. Már az előző felsorolásban láthattuk ennek példáit, de a legfrissebb munkákra végképp ez lett a jellemző: *A kútásó az égre néz*, *A fájós lábú meg a nővére*, *A kondásnővérek éneke – Disznók a Komorlyuknál*, *Híd a repceföldre – A fájós kezű meg a sógornője*. Ezeket a címeket olvasva érezzük, hogy Földi Péter műveiben erősödik a narratív elem, a mesélési szándék. Avagy magában Földi Péterben erősödik ez a mesélési szándék. Neves művészettörténészek leírták már számtalanszor, hogy Földi Péter munkássága Somoskőújfalu világában gyökerezik, annak világából töltökezik. A gyermekkori élményekből és abból a világból, amely máig befogadó közege. S akinek lehetősége nyílik arra, hogy magával a művésszel beszéljen ezekről a művekről, rá kell döbbsennie arra, hogy például *A kondásnővérek éneke* című festmény bal felső sarkában rejtőző körtefa motívum egy, a falu határában lévő, létező tájékozódási pont éppúgy, mint a kép jobb alsó terefelében megfestett kút és itatóvályú. Valós élmény minden festmény alapja, még akkor is, ha a képi megfogalmazás sajátos átírt jellege ezt el is feddi.

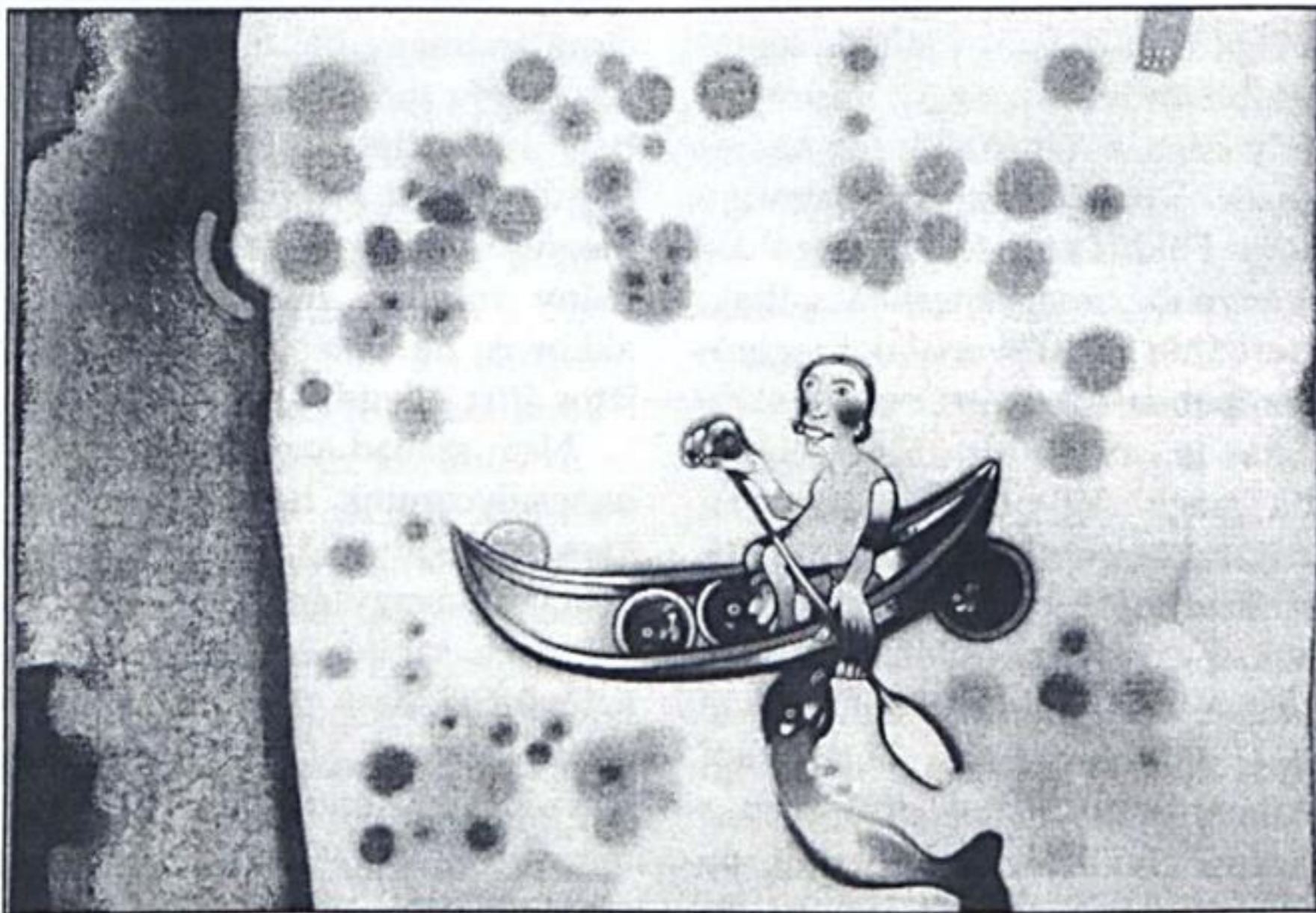
Nem szabad azonban azt a tényt túlhangsúlyoznunk, hogy Földi Péter munkásságát Somoskőújfaluból tudjuk magyarázni, avagy értelmezni. Ezek a művek több szintű értelmezést tesznek lehetővé. Sőt, ezek a művek több értelmezést követelnek ki maguknak. A személyes élményeket Földi Péter úgy fogalmazza festménnyé, hogy közben egyetemes emberi élményekké, esetenként kozmikus léptékű vizuális képletekké

transzponálja azokat. A kiállítás bezárását követően egy spontán beszélgetés során jelen sorok írójának ekképpen fogalmazta meg festői tevékenységének lényegét: „...nem csak az a fontos, hogy kép legyen, hanem egy kicsit igazság is!”

A többszintű értelmezhetőség illusztrálására szolgáljon a friss művek közül a már hivatkozott *Bőrrosta*. A festmény inspiráló motívuma egy, a művész által Erdélyben gyűjtött öreg rosta volt. A fekete háttérben megfestett kör alakú tárgy lyukai középen egyenlőszárú keresztet formáznak, míg a körszeletekben a körív vonalával harmonizálnak. A lyukak lazúrosan festett pöttyei könnyen idézik fel a szemlélőben egyes csillagképek meghatározó csillagait. Két emberfej látható a bal felső sarokban, s egy kicsiny fehér madár a rosta peremének alsó ívén. A jobb alsó saroknál egy piros és egy zöld félköríves dudorodás ékíti a rostát. Amennyiben felidézünk a magyar néprajz azon megállapítását, hogy a ma-

gyar néphitben a szita, illetve a rosta szakrális eszköz is, egy szinttel feljebb léphetünk a festmény elemzésében. Ezek a kör alakú tárgyak jósló, varázsló, mágikus eszközök voltak. A szibériai sámándobokról írják, hogy azokon is lehetnek lyukak, amelyeket időnként az ég felé emelnek, s a lyukakon keresztül próbálnak bizonyos csillagokat, csillagképeket megtalálni. Mindezek fényében talán már nem tűnik erőltetettnek a gondolat, hogy ha a rosta a maga lyukaival a csillagos eget jeleníti meg, akkor a nagy kozmikus rendben, a precesszió törvénye szerint, az óramutató járásával ellentétesen haladva a kis fehér madár egyszer eljut a számára legideálisabb tér-idő egységbe.

A festő-táltos Földi Péter az égnek emelte tehát a rostát, s nekünk kell most azon keresztültekinteni, s csak rajtunk, befogadókon múlik, hogy észrevesszük-e a rosta lyukai között az ég, avagy lelkünk csillagait...

Földi Péter festménye

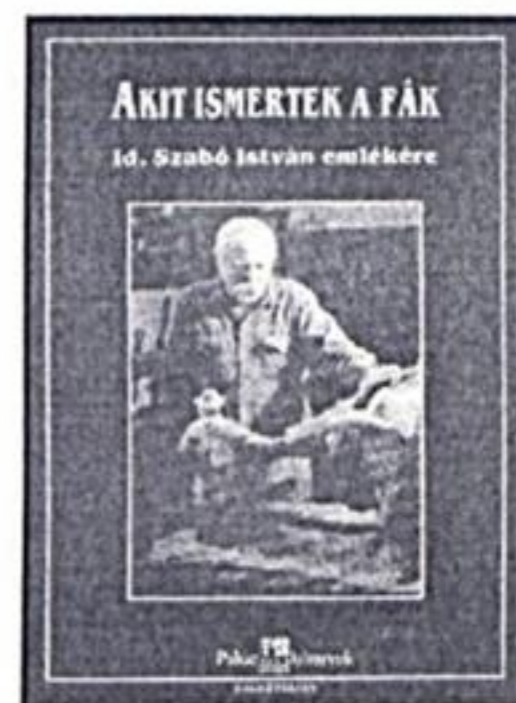
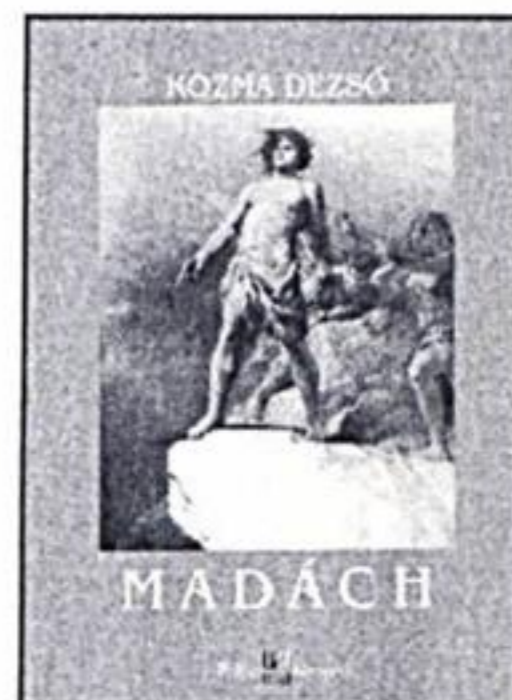
Palóc földkönyvek

Eddig megjelent:

- Ébresztő idő (antológia), Szerk. Kassai-Végh Miklós, Salgótarján, 1980.
Kelemen Gábor: Bakszekér (riportok), Salgótarján, 1981.
Laczkó Pál: Szalmakomisszár (elbeszélések), Salgótarján, 1981.
M. Szabó Gyula: Bordásfalak (riportok), Salgótarján, 1983.
Szepesi József: Elszórtan, mint a gyom (versek), Salgótarján, 1983.
Bódi Tóth Elemér: A mesék kapujában (versek), Salgótarján, 1983.
Praznovszky Mihály: Madách és Nógrád a reformkorban (tanulmányok),
Salgótarján, 1984.
Banos János: Széhasadt szájjal (versek), Salgótarján, 1986.
Lancelot nélkül. Emlékkönyv Gerelyes Endréről
(Szerk. Baranyi Ferenc, Kojnok Nándor, Laczkó Pál), Salgótarján, 1986.
Tamás István: Istenvert (versek), Salgótarján, 1986.
Koncsek József: Egy szó (versek), Salgótarján, 1987.
Nagy Zoltán: Pórujárt szerelmesek. Tréfás palóc mesék, Salgótarján, 1987.
Horváth István: Mezsgyén állva (tanulmányok), Salgótarján, 1988.
Ádám Tamás: Gyökerek lélegzése (versek), Salgótarján, 1988.
Erdős István: Párkányjárás (novellák), Salgótarján, 1989.
Németh János István: A demokrácia tragédiája (esszék), Rétság, 1990.
Szokács László: Hűségben a szűkebb hazához (interjúk), Salgótarján, 1997.
Dukay Nagy Ádám: Szobrok az esőnek (versek), Salgótarján, 1998.

Új folyam:

- Az ember tragédiája és az európai emberiség költemény (tanulmányok),
Salgótarján, 2002.
Praznovszky Mihály: Időről időre (esszék), Salgótarján-Veszprém, 2002.
A jelzők között élő város (szociográfiák), Salgótarján, 2002.
Nyéki Lajos: Párizsi vallomások (emlékezés), Salgótarján, 2002.
Balázs János: Versek vallomások, Salgótarján, 2002.
Kozma Dezső: Madách (tanulmányok), Salgótarján, 2003.
Solymár József: Palóc lakoma (Ízek és emlékek), Salgótarján, 2003.
Marschalkó Zsolt: Holdkirály (drámák), Salgótarján, 2003.
Akit ismertek a fák. Id. Szabó István emlékére, Salgótarján, 2003.
Csongrády Béla: Vigaszágon (interjúk), Salgótarján, 2004.
Solymár József: A szalmaszállal megkötött szekér, Salgótarján, 2004.
Solymár József: Mekegő güdör (palóc adomák), Salgótarján, 2004.
Horváth István–Praznovszky Mihály: Ketten egy városról, 2005.
Végh Károly: Ha lelked, logikád... (tanulmányok), 2005.

A Bánk bán előadása a Nemzeti Színházban

